ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 11 (1995)

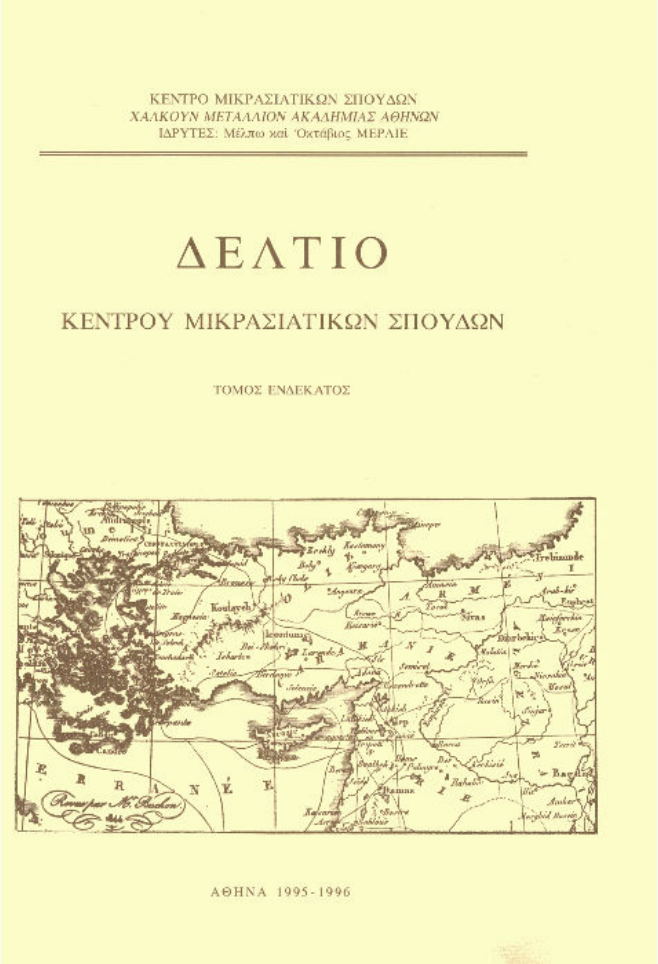

Η διάχυση της εθνικής ταυτότητας στις ορθόδοξες κοινότητες της Κιλικίας

Χάρης Εξερζόγλου

doi: 10.12681/deltiokms.54

Copyright © 2015, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Εξερζόγλου Χ. (1995). Η διάχυση της εθνικής ταυτότητας στις ορθόδοξες κοινότητες της Κιλικίας. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, *11*, 181–238. https://doi.org/10.12681/deltiokms.54

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 28/04/2024 19:37:56

ΧΑΡΗΣ ΕΞΕΡΤΖΟΓΛΟΥ

Η ΔΙΑΧΥΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΤΙΣ ΟΡΘΟΔΟΞΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΚΙΛΙΚΙΑΣ[1]

Ἡ διαμόρφωση ἐθνικῆς ταυτότητας στὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς Κιλικίας, μπορεῖ νὰ ἐντοπισθεῖ χρονικὰ μόνο κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα καὶ σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἐπίδραση συγκεκριμένων παραγόντων τοὺς ὁποίους θὰ ἐξετάσουμε παρακάτω ἀναλυτικά. Πρὶν προχωρήσουμε ὡστόσο, θὰ παρουσιάσουμε ὁρισμένες παραμέτρους τοῦ ζητήματος, ποὺ πιστεύουμε ὅτι θὰ ἐπιτρέψουν τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ θέματος. Πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ ἀναφέρουμε ὅτι οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες στὴν περιοχὴ τῆς Κιλικίας ποὺ ἐξετάζουμε, ἐντάχθηκαν σὲ μιὰ ἐνιαία διοικητικὴ περιφέρεια μόλις τὸ 1868 μετὰ τὴ δημιουργία τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων μὲ τὴν ἀπόσπαση ἀπὸ τὸ σαντζάκι τοῦ Χαλεπίου τοῦ καζᾶ τῶν Ἀδάνων καὶ τοῦ καζᾶ τῆς Σελεύκειας ἀπὸ τὸ σαντζάκι τοῦ Ἰκονίου. Ἐπιπλέον, οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς περιοχῆς ἀπὸ ἐκκλησιαστικὴ ἄποψη ἀνέκαθεν ὑπάγονταν στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ ὄχι στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τοῦ νομοῦ Ἀδάνων, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἐξαιρετικὰ ἰσχνὲς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες ποὺ βρίσκονταν ἀνατολικότερα ὅπως στὸ Χαλέπι καὶ τὴ Θεοδοσιούπολη, συγκροτοῦσαν μία ἀπὸ τὶς ἰσχυρότερες δημογραφικὰ συγκεντρώσεις ἑλληνορθόδοξων στὴν περιοχὴ αὐτὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ στάση τῶν κοινοτήτων αὐτῶν, ἀποτέλεσε βασικὸ παράγοντα στὴ λειτουργία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηχανισμοῦ, σὲ μιὰ περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἡ ταχύτατη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων ἐνίσχυε σημαντικὰ τὴ θέση τους στὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς περιοχῆς αὐτῆς.

Πάντως ἡ ἀναφορὰ στὸ δημογραφικὸ μέγεθος τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων ἔχει σημασία μόνο ὡς πρὸς τὴ σχέση τους μὲ τὸν ὀρθόδοξο πλη-

1. Ἡ μελέτη ἀποτελεῖ τμῆμα εὐρύτερης ἔρευνας μὲ θέμα «Ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ δομὴ τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Νοτιοανατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἄδανα, Μερσίνα, Ταρσὸς 1850-1922». Ἡ ἔρευνα, χρηματοδοτεῖται ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ ἐρευνῶν τοῦ Πανεπιστημίου Αἰγαίου καὶ γίνεται σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἱστορικὸ Σπύρο Καράβα.

θυσμὸ ποὺ ὑπόκειτο στὴν πνευματικὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας. Σὲ ἀπόλυτα μεγέθη καὶ σὲ σύγκριση μὲ τοὺς μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς στὴν περιοχή, τὸ δημογραφικὸ μέγεθος τῶν κοινοτήτων αὐτῶν ἦταν μικρό. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὸν Πόντο, ὅπου οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες ἀποτέλεσαν ἕνα ἰσχυρὸ δημογραφικὸ παράγοντα, σὲ ἀπόλυτα μεγέθη στὴν περιοχὴ τῆς Κιλικίας οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες ἦταν καὶ λίγες στὸν ἀριθμὸ καὶ σχετικὰ ὀλιγομελεῖς. Οἱ πηγὲς ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας δὲν συμφωνοῦν ἀπόλυτα ὡς πρὸς τὸν ἀπόλυτο ἀριθμὸ τῶν ἑλληνορθόδοξων τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ τὸ μέγεθος τὸ ὁποῖο ἀναφέρουν κυμαίνεται ἀνάμεσα στὶς δέκα καὶ τὶς εἴκοσι χιλιάδες σὲ ἕνα συνολικὸ πληθυσμὸ ποὺ ξεπερνοῦσε τὶς τετρακόσιες χιλιάδες. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἑλληνορθόδοξων διέμενε στὶς πόλεις ποὺ ἐξετάσαμε καθὼς καὶ στὰ περίχωρά τους, ἐνῶ σὲ ἄλλες κώμεις καὶ χωριὰ τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλληνορθόδοξων δὲν ξεπερνοῦσε τὶς δύο χιλιάδες ἄτομα συνολικά. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀπὸ τοὺς 1664 συνοικισμούς, πόλεις, κώμεις καὶ χωριὰ τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων συναντοῦμε ἑλληνορθόδοξους μόνο στοὺς δέκα ἑπτά.[2] Ἡ μικρὴ ἐξάλλου δημογραφικὴ βαρύτητα τῶν ἑλληνορθόδοξων πληθυσμῶν ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀρχειακὸ ὑλικὸ τοῦ Ἀρχείου Ἀνταλλαξίμων στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (Γ.Α.Κ.) καὶ τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (Κ.Μ.Σ.).[3] Τὸ δεδομένο αὐτὸ ἔρχεται νὰ ὑπογραμμίσει μία ἄλλη διάσταση ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει: τὴ σημαντικὴ διασπορὰ τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων στὸ Νομὸ Ἀδάνων. Πράγματι μὲ ἐξαίρεση τὸ σαντζάκι τῶν Ἀδάνων, ὅπου συναντοῦμε τὶς τρεῖς ἰσχυρὲς κοινότητες ποὺ ἀναφέραμε, οἱ ὑπόλοιπες ἑλληνορθόδοξες κοινότητες, μὲ μεγαλύτερη αὐτὴν τῆς Σελεύκειας στὰ δυτικά, εἶναι ἐξαιρετικὰ διεσπαρμένες. Ἀκόμη καὶ ἂν συμπεριλάβει κανεὶς στὴν πληθυσμιακὴ ὁμάδα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει τὶς ὑπόλοιπες κοντινὲς κοινότητες ποὺ δὲν ὑπάγονταν διοικητικὰ στὸ Νομὸ Ἀδάνων ἀλλὰ ὑπάγονταν ἐκκλησιαστικὰ στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, ὅπως τὸ Χαλέπι καὶ τὸ Ἐρζερούμ (Θεοδοσιούπολις), ἡ κατάσταση δὲν μεταβάλλεται διότι καὶ ἐκεῖ οἱ ἑλληνορθόδοξοι ἦταν ἐλάχιστοι. Ἡ διασπορὰ αὐτὴ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μικρὸ δημογραφικὸ μέγεθος ἐνίσχυε τὴν ἀπομόνωση τῶν περισσότερων ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων καὶ ἀπέτρεπε τὶς μεταξύ τους ἐπαφές.

Οὐσιαστικὰ ὁ μόνος σχετικὰ συμπαγὴς πυρήνας ἑλληνορθόδοξων ἐντο-

2. Βλ. «Ὁ Νομὸς Ἀδάνων» *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὀρθοδοξίας Μερσίνης*, [Μερσίνα] 1909, σσ. 151-183.

3. Βλ. σχετικά: Αἰκατερίνη Μπεκιάρογλου-Ἐξαδακτύλου, «Ταξινομήσεις-Εὑρετήρια: α) Ἀρχεῖο "τέως Ταμείου Ἀνταλλαξίμων" (Κώδικες)», *Δημόσια Ἀρχεῖα-Ἀρχειακὲς Συλλογές, Βιβλιοθήκη Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους* 20, Ἀθήνα, Ἰούλιος 1991, σσ. 31-33. Ἐπίσης: *Ὁ τελευταῖος Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Ἔκθεση τοῦ ἔργου τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (1930-1973). Κατάλογος*, Ἀθήνα 1974, σσ. 143-146.

πίζεται στὸ σαντζάκι τῶν Ἀδάνων, ὅπου καὶ ἡ ἰσχυρότερη δημογραφικὰ ὑπόσταση τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητας καὶ ἡ αἰσθητὰ καλύτερη κατάσταση τῶν συγκοινωνιῶν,[4] ἐπέτρεψε τὴν πυκνότερη καὶ συστηματικότερη ἐπικοινωνία καὶ ἐπέδρασε στὴ διαμόρφωση σταθερότερων δεσμῶν ἀνάμεσα στὶς τρεῖς κοινότητες. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε καὶ μία ἄλλη παράμετρο. Ἡ δημογραφικὴ ἀνάπτυξη τῶν κοινοτήτων αὐτῶν δὲν ὀφείλετο τόσο στὴ μεγέθυνση τῶν γηγενῶν πληθυσμῶν ὅσο κυρίως στὶς μετοικεσίες ἀπὸ διαφορετικὰ μέρη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀλλὰ καὶ τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδας. Ἔτσι, ἐνῶ ἀνέκαθεν ὑπῆρχαν γηγενεῖς ὀρθόδοξες κοινότητες καὶ στὰ Ἄδανα καὶ στὴν Ταρσό, ἡ δημογραφικὴ ἀνάπτυξή τους κατὰ τὸν 19ο αἰώνα ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὴ μετανάστευση ἀπὸ τὴν Καππαδοκία, τὴν Κύπρο, τὸν Πόντο καὶ τὰ νησιὰ τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου (Χίος, Σάμος καὶ Μυτιλήνη). Ἀντίθετα, ἡ κοινότητα τῆς Μερσίνας συγκροτήθηκε ἐξαρχῆς ἀπὸ μετανάστες, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ πόλη ἱδρύθηκε μόλις τὸ 1841. Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ οἱ ἀφετηρίες τῆς μετανάστευσης ἦταν αὐτὲς ποὺ συναντοῦμε καὶ στὶς δύο ἄλλες κοινότητες, μὲ μόνη ἴσως προσθήκη τὴ μετανάστευση μίας μεγάλης ὁμάδας ἑλληνορθόδοξων μὲ καταγωγὴ ἀπὸ τὸ Buga Maden τοῦ Πόντου.[5] Ἡ διαφορετικὴ γεωγραφικὴ προέλευση ἐνδυνάμωνε τὶς κοινότητες αὐτὲς στὸ βαθμὸ ποὺ ἐνίσχυε τὴ δημογραφική τους δυναμική, ἀλλὰ ταυτόχρονα τὶς ἀποδυνάμωνε στὸ βαθμὸ ποὺ συντηροῦσε τὶς διακριτὲς τοπικὲς ταυτότητες ποὺ στηρίζονταν σὲ αὐτήν. Βέβαια δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπερεκτιμήσει κανεὶς τὸν κατακερματισμὸ αὐτὸ καθὼς σὲ καμία περίπτωση δὲν φαίνεται πὼς ἦταν ἱκανὸς νὰ ἀποτρέψει ἐπιγαμίες, κοινωνικὲς συναναστροφὲς ἢ οἰκονομικὲς συνεργασίες ἀνάμεσα στὰ μέλη τῶν κοινοτήτων ποὺ εἶχαν διαφορετικὴ τοπικὴ προέλευση. Ὡστόσο ἡ ἀποτύπωσή του στὴ μνήμη τῶν προσφύγων, ὅπως ἐξάλλου μαρτυροῦν καὶ οἱ πολλὲς ἀναφορὲς τῶν πληροφορητῶν τοῦ Κ.Μ.Σ. τὴ δεκαετία τοῦ 1960, δὲν μπορεῖ νὰ περάσει ἀσχολίαστη.

Καθὼς ὅμως μιλᾶμε γιὰ κατακερματισμούς, ἂς ἀσχοληθοῦμε λίγο μὲ ἕναν ἄλλο καὶ ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ παράγοντα, αὐτὸν τῆς γλωσσικῆς διαφοροποίησης τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων. Κυρίαρχη γλώσσα τῶν ἑλληνορθόδοξων ἐμφανίζεται νὰ εἶναι ἡ τουρκικὴ ἐνῶ πολλὲς ἀναφορὲς συναντήσαμε γιὰ τὴ χρήση τῆς ἀραβικῆς καὶ τῆς ἀρμενικῆς ἀπὸ τοὺς ἑλληνορθόδοξους. Γιὰ νὰ εἴμαστε πιὸ ἀκριβεῖς θὰ προσθέταμε ὅτι ἡ κυριαρχία

4. Ἀναφέρομαι στὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Μερσίνας-Ταρσοῦ-Ἀδάνων, ἡ ὁποία κατασκευάστηκε τὸ 1886 καὶ λειτούργησε ἐξαιρετικὰ ἀποδοτικὰ μέχρι καὶ τὴ σύνδεσή της μὲ τὸ σιδηρόδρομο τῆς Βαγδάτης. Βλ. V. Cuinet, *La Turquie d' Asie, geographie administrative*, τόμ. 1, Παρίσι 1892, σσ. 18-21 καὶ E. Pech, *Manuel des societes anonymes fonctionnant en Turquie*, Παρίσι 1906, σσ. 54-58.

5. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ τὸ ἀρχειακὸ ὑλικὸ τοῦ Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΛ (Κιλικία 1-5).

τῆς τουρκικῆς γλώσσας συνοδευόταν ἀπὸ τὴν χρήση τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου στὴ γραπτὴ μορφή της. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη, οἱ κοινότητες τῆς Κιλικίας, φαίνεται νὰ ἀποτελοῦν τὸ ἀνατολικὸ ὅριο χρήσης τῆς καραμανλίδικης γραπτῆς ἔκφρασης. Θὰ μποροῦσε μάλιστα νὰ ὑποστηρίξει κανείς, καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἐπανέλθουμε πιὸ κάτω, ὅτι οἱ γηγενεῖς πληθυσμοὶ ἂν καὶ ἀσθενέστεροι δημογραφικὰ κατόρθωσαν νὰ ἐπιβάλλουν τὴ γλωσσική τους ἔκφραση, τὴν τουρκικὴ γλώσσα καὶ τὴν καραμανλίδικη γραφή, στοὺς νεήλυδες μετανάστες πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους προέρχονταν ἀπὸ ἑλληνόφωνες περιοχές. Στὴν ἐπιβολὴ αὐτὴ σημαντικὸ ρόλο ἔπρεπε νὰ εἶχε ἡ ἐπιρροὴ τοῦ ἰσχυροῦ μεταναστευτικοῦ ρεύματος ἀπὸ τὴν Καππαδοκία ὅπου καὶ ἐκεῖ ἡ τουρκική, καὶ τὰ καραμανλίδικα, ἦταν ἡ κυρίαρχη στοὺς ἑλληνορθόδοξους γλώσσα. Ἀντίθετα ἡ χρήση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἦταν αἰσθητὰ λιγότερο διαδεδομένη καὶ ὅπως φαίνεται ἐνισχύθηκε μόλις πρὸς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἑλληνικοῦ σχολικοῦ δικτύου στὴν ἐπαρχία τῶν Ἀδάνων.

Οἱ ἐπισημάνσεις σχετικὰ μὲ τὴ διαφορετικὴ γεωγραφικὴ προέλευση τῶν ἑλληνορθόδοξων ποὺ συγκρότησαν τὶς κοινότητες ποὺ ἐξετάσαμε καθὼς καὶ ἡ γλωσσικός τους κατακερματισμὸς ἔχουν ἀναλυτικὸ νόημα στὸ βαθμὸ ποὺ θὰ ἐπιθυμοῦσε κανεὶς νὰ τοὺς ἐξετάσει ὡς παράγοντες ποὺ ἐπέδρασαν ἀρνητικὰ στὴ συνοχὴ τῶν κοινοτήτων αὐτῶν. Ἀπέναντι ὅμως σὲ αὐτοὺς βρίσκεται ἕνας παράγοντας ἐξίσου δυναμικὸς ποὺ ἦταν σὲ θέση νὰ ὀργανώσει τοὺς κατακερματισμοὺς αὐτοὺς στὴ δική του λογικὴ καὶ ὁ ὁποῖος ἀποδείχθηκε, καὶ ὄχι μόνο στὴν περίπτωση αὐτή, ἰσχυρότερος. Πρόκειται γιὰ τὴ χριστιανικὴ ὀρθοδοξία καὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸ μηχανισμὸ ποὺ μέχρι καὶ τὴν ἐμφάνιση τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας ἀποτέλεσε τὸν βασικὸ ἑνοποιητικὸ παράγοντα στὸ ἐπίπεδο τῶν τοπικῶν κοινωνιῶν ἀλλὰ καὶ εὐρύτερα. Στὴν πραγματικότητα ἡ σχέση τῶν κοινοτήτων αὐτῶν μεταξύ τους ἀλλὰ καὶ ἡ συνοχή τους περνᾶ μέσα ἀπὸ τὴ θρησκεία καὶ τοὺς μηχανισμοὺς τῆς ἐκκλησίας. Ὅπως θὰ δοῦμε, ἡ θρησκεία, ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ θρησκευτικοῦ δόγματος ἀλλὰ καὶ τῆς ἐμπλοκῆς στὶς διαμάχες τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, ἀποτέλεσε καθοριστικὸ παράγοντα διαμόρφωσης ἐθνικῆς ταυτότητας.

I

Ἡ ἀναφορὰ στὴ διαμόρφωση ἐθνικῆς ταυτότητας στὴν Κιλικία ὑπογραμμίζει τὴ διάσταση τῆς διαδικασίας. Δηλαδὴ ἀναφέρεται στοὺς ὅρους, τὶς προϋποθέσεις, καὶ τὸν τρόπο παραγωγῆς τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Παράλληλα ἡ ἀναφορὰ στὴ διαδικασία προϋποθέτει καὶ μία ἄλλη βασικὴ ὑπόθεση. Τὴ μέχρι ἑνὸς ὁρισμένου χρονικοῦ σημείου ἀνυπαρξία ἐθνικῆς ταυτότητας στὶς συγκεκριμένες κοινότητες. Ἡ διάσταση αὐτή, δὲν περιορίζεται κατὰ τὴ γνώμη μας στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἕνα εὐρύτερο φαινό-

μενο μὲ εὐθεία ἀναφορὰ στὶς περισσότερες ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐθνικὴ ταυτότητα συνήθως ἐμφανίζεται ἐκ τῶν ὑστέρων μὲ διαφορετικοὺς ρυθμούς, διαφορετικὴ χρονικὴ ἀφετηρία, διαφορετικὸ τρόπο ὀργάνωσης καὶ οἰκειοποίησης τῆς ἐθνικῆς διάστασης καὶ τέλος διαφορετικοὺς μηχανισμοὺς προβολῆς της. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν εἰκόνα τῆς ἐξομοίωσης ὡς πρὸς τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας ποὺ δίνει ἡ πλέον διαδεδομένη ἄποψη τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας, καὶ ἡ ὁποία στηρίζεται σὲ μία ἄλλη ἀντίληψη τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, ἐμεῖς ἐπιμένουμε στὴ διαφορετικὴ καὶ ἄνιση καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς χρονικῆς κατανομῆς καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πολιτισμικοῦ νοήματος, καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς πολιτικῆς προοπτικῆς, ἐνσωμάτωση τῆς ἐθνικῆς διάστασης στὴν πολιτική, πολιτισμικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Στὴν περίπτωση τῆς ἐξέτασης τῶν κοινοτήτων τῆς Κιλικίας ὑφίσταται καὶ ἕνα ἐπιπλέον στοιχεῖο. Σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλες μικρότερες ὀρθόδοξες κοινότητες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ κοινότητες αὐτές, φαίνεται πὼς ἀποτελοῦν ἕνα εἶδος ἰδιότυπου συνόρου: καταρχὴν συνόρου γλωσσικοῦ ἀνάμεσα σὲ κοινότητες ποὺ χρησιμοποιοῦν τὴν τουρκικὴ καὶ τὰ καραμανλίδικα, καὶ ὀλιγότερο τὴν ἑλληνική, ἀπὸ τὴν μία πλευρά, καὶ τὴν ἀραβικὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Πράγματι πρόκειται γιὰ τὶς τελευταῖες συμπαγεῖς πληθυσμιακὲς ὁμάδες οἱ ὁποῖες, μέσα ἀπὸ μία συγκεκριμένη πορεία θὰ διαχωρίσουν τὴ θέση τους ἀπὸ τοὺς ἀραβόφωνους ὀρθόδοξους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὁρίσουν παράλληλα καὶ τὰ ὅρια τῆς «ἑλληνικῆς» Ἀνατολῆς. Σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλες μικρότερες κοινότητες νοτίως τῆς Κιλικίας, οἱ κοινότητες ποὺ μᾶς ἀπασχόλησαν ἐμφανίζονται, καὶ ἐν τέλει ἀποκτοῦν ταυτότητα, ὡς οἱ τελευταῖες συμπαγεῖς ἑλληνικὲς κοινότητες. Δὲν εἶναι λοιπὸν τυχαία ἡ διάκριση ἡ ὁποία φαίνεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς Ἄραβες ὀρθοδόξους, διάκριση ἡ ὁποία ἐπινοήθηκε, συντηρήθηκε καὶ προβλήθηκε συστηματικὰ κατὰ τὴν περίοδο τῆς κρίσης τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος.

Ἀλλὰ ἂς πάρουμε τὰ πράγματα μὲ τὴ σειρά. Οἱ ἐνδείξεις ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὴν περίοδο πρὶν τὸ γύρισμα τοῦ 19ου αἰώνα μᾶς δίνουν μία εἰκόνα ἡ ὁποία, μὲ τὶς τυχὸν μερικὲς διαφοροποιήσεις της, δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν κανόνα. Οἱ κοινότητες τῆς Κιλικίας προσδιορίζονται κύρια ὡς πρὸς τὴ σχέση τους μὲ τὴ θρησκεία: ἡ οἰκουμενικὴ ὀρθοδοξία ἀποτελεῖ τὴν κύρια πηγὴ συγκρότησης ταυτότητας ἀλλὰ καὶ ὀργάνωσης τῆς κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς. Οἱ διαμάχες ποὺ ὑφίστανται καὶ βιώνονται ἀπὸ τὶς τοπικὲς κοινωνίες ἀναφέρονται κυρίως στὴ διαπάλη τῶν ὀρθόδοξων Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων, μὲ τὶς δυτικές, καθολικὲς καὶ προτεσταντικὲς ἱεραποστολὲς καὶ ἡ Οὐνία. Οἱ «εἰδήσεις» ἐξάλλου ποὺ ἀφοροῦν αὐτὴν τὴν περιοχὴ ἔχουν κυρίως τέτοιο περιεχόμενο κατὰ τὸ μεγαλύτερο διάστημα τοῦ 19ου αἰώνα. Ἔτσι ἡ ἐπανέλευση, τὸ 1860, στοὺς κόλπους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τῶν Συρίων μελ-

χιτῶν ποὺ εἶχαν ἀποδεχθεῖ τὴν κυριαρχία τοῦ Πάπα κατὰ τὸν 18ο αἰώνα ἀποτέλεσε τὸ μοναδικὸ ἄξιο λόγου περιστατικὸ ποὺ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Β. Δ. Καλλίφρονα στὰ *Ἐκπαιδευτικὰ καὶ Ἐκκλησιαστικὰ* κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1860, τὴν ἴδια στιγμὴ δηλαδὴ ὅπου περιγράφονται μὲ λεπτομέρεια οἱ διαμάχες τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως μὲ τὴ βουλγαρικὴ κίνηση.[6] Ἐπιπλέον ἡ περιοχὴ τῆς Κιλικίας μέχρι τουλάχιστον καὶ τὴ δεκαετία τοῦ 1890 ἦταν, ἀπὸ ὅσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, μία περιοχὴ ποὺ δὲν συγκέντρωνε ἐνδιαφέρον. Οἱ ἐκεῖ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες δὲν εἶχαν κὰν «ἀνακαλυφθεῖ» ἀπὸ τὶς λόγιες κοινότητες ποὺ ἀπασχολοῦνταν μὲ ἰδιαίτερο ζῆλο μὲ τὴ «χαρτογράφηση» τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς κοινότητας στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως ποὺ ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἑλληνορθόδοξης ἐκπαίδευσης στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία δὲν συμπεριέλαβε σὲ καμία ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις του τὴν περιοχὴ τῆς Κιλικίας. Οἱ ἐκθέσεις αὐτὲς ποὺ ἐπιχειροῦσαν νὰ παρουσιάσουν τὴν ἀνάπτυξη τοῦ σχολικοῦ αὐτοῦ δικτύου, νὰ πληροφορήσουν γιὰ τὴν ἔκτασή του καὶ νὰ ἐπισημάνουν τὰ προβλήματά του σταματοῦν στὸ Ἰκόνιο. Πληροφορίες γιὰ τὴν περιοχὴ δὲν βρίσκουμε οὔτε στὸ Ζωγράφειο Διαγώνισμα, τὸ ὁποῖο διοργάνωνε ὁ ἴδιος Σύλλογος μὲ στόχο τὴ συλλογὴ πληροφοριῶν γιὰ τὴ γλώσσα, τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων. Ἐδῶ μάλιστα δὲν ὑπάρχει κὰν εὐθύνη τοῦ Συλλόγου καθὼς οἱ συλλογὲς ποὺ κατατέθηκαν πρὸς βράβευση ἀποστέλλονταν ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ντόπιους λόγιους μετὰ ἀπὸ τὴν πρόσκληση τοῦ Συλλόγου. «Τίνος ἕνεκεν», ἀναρωτιόταν ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς γιὰ τοὺς λόγιους τῆς Κιλικίας καὶ τῆς Καππαδοκίας σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς εἰσηγήσεις του γιὰ τὸ Ζωγράφειο Διαγώνισμα, «οἱ ἐν αὐταῖς διδάσκαλοι, λόγιοι, ἰατροί, ἢ καὶ ἱερεῖς, δὲν σπεύδουσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐθνικοῦ τούτου καθήκοντος ὅπερ ἐπιβάλλεται παντὶ πεπαιδευμένῳ ὁμογενεῖ...;».[7] Τὸ Ζωγράφειο λοιπὸν δὲν κινητοποιεῖ κὰν τὴν προσοχὴ τῶν λογίων τῆς Κιλικίας. Ἀπουσία ἐπικοινωνίας; Ἴσως. Ἀπουσία ἰσχυρῶν ἐγγράμματων κύκλων στὴν Κιλικία; Ἀκόμη πιὸ πιθανό. Πάντως ἡ οὐσία εἶναι ὅτι στὸ «πανόραμα τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς κοινότητας» ποὺ πλάθεται μπροστὰ στὸ φιλόμουσο κοινὸ τῆς Πόλης μέσα ἀπὸ τὶς ἐκπαιδευτικὲς ἐκθέσεις καὶ τὸ Ζωγράφειο Διαγώνισμα ἡ Κιλικία ἀπουσιάζει. Ἡ εἰκόνα φαίνεται νά ἀλλάζει μόλις πρὸς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα ὅταν, κατὰ παράδοξο τρόπο, ἡ Κιλικία παρουσιάζεται στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ *Ξενοφάνη*, τοῦ ἐπίσημου περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου τῶν Μικρασιατῶν ἡ «Ἀνατολή», ἀλλὰ ἕως καὶ τὰ 1909 δὲν θὰ ὑπάρξει παρὰ μία ἀκόμη δη-

6. Βλ. Β. Δ. Καλλίφρων, *Ἐκπαιδευτικὰ καὶ Ἐκκλησιαστικά*, Κωνσταντινούπολη 1867, σ. 186.

7. «Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Ἔκθεσις τῆς Φιλολογικῆς Ἐπιτροπῆς», *Περιοδικὸν Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως*, τόμ. 16 (1881-1882), σ. 314.

μοσίευση γιὰ τὶς κοινότητες αὐτές, ποὺ θὰ εἶναι μάλιστα μετάφραση ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο κείμενο τῆς ἐγκυκλοπαίδειας τοῦ Cuinet γιὰ τὴν ἀσιατικὴ Τουρκία.[8] Κατὰ ἀνάλογο τρόπο τὸ περιοδικὸ *Ἑλληνισμός* θὰ δημοσιεύσει στὸ δεύτερο μόλις τεῦχος του ἄρθρο τοῦ Μιχ. Καταπότη γιὰ τὸν ἑλληνισμὸ τῆς Μερσίνας[9] ποὺ ἂν καὶ κινεῖται σὲ μία ἐθνικιστικὴ γραμμὴ δὲν ἀφίσταται ἀπὸ τὴν γενικότερη εἰκόνα ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν περιοχή.

Οἱ λίγες πληροφορίες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν Κιλικία μέχρι τουλάχιστον καὶ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ προηγούμενου αἰώνα, ὑπογραμμίζουν κατηγορηματικὰ τὴν κυρίαρχη διάσταση τοῦ θρησκευτικοῦ παράγοντα στὴ σύσταση τῶν κοινοτήτων αὐτῶν, κάτι ποὺ ὑποδηλώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὸ ποὺ φαίνεται νὰ ὑποκινεῖ τὸ δημόσιο αἴσθημα τῶν ἐκεῖ ὀρθοδόξων εἶναι ἡ ἀντιπαράθεση ὀρθοδοξίας καὶ ἀντίπαλων χριστιανικῶν δογμάτων στὴν περιοχή. Δὲν εἶναι τυχαῖο μάλιστα ποὺ τὸ μοναδικὸ δημοσίευμα στὸν *Ξενοφάνη* ποὺ ἤδη ἀναφέραμε, ἂν καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐκπαίδευσης, στὴν πραγματικότητα ἀντιμετωπίζει τὸ ὅλο θέμα ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἀποτροπῆς τοῦ προσηλυτισμοῦ μέσα ἀπὸ τὴ λειτουργία σχολῶν ποὺ ὀργάνωσαν καὶ διηύθηναν οἱ δυτικὲς ἱεραποστολές.

Γιὰ τὸ θέμα ποὺ ἐξετάζουμε πάντως καὶ ὅσον ἀφορᾶ τὴ δυτικὴ ἐπιρροὴ ἡ ἀντιπαράθεση ὀρθοδοξίας καὶ δυτικῶν δογμάτων δὲν ἀποτελοῦσε τὴ μοναδικὴ πηγὴ ἐξελίξεων στὶς περιοχὲς τῶν Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ σταδιακὴ διείσδυση τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων στὴν περιοχὴ ὁδήγησε στὴ διαμόρφωση τῶν πολιτικῶν προϋποθέσεων γιὰ μιὰ ἀμεσότερη παρέμβαση καθὼς καὶ ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ γερμανικὴ πολιτικὴ στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη δὲν εἶχε μόνο οἰκονομικὴ στόχευση ἀλλὰ καὶ πολιτική, κυρίως μέσα ἀπὸ τὴ χρηματοδότηση τῆς δραστηριότητας ἱεραποστολῶν τῶν ἀντίστοιχων δυτικῶν δογμάτων ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴν ἐνίσχυση τῆς θέσης τους. Τὸ ἴδιο θὰ μποροῦσε νὰ ἰσχυρισθεῖ κανεὶς καὶ γιὰ τὴ ρωσικὴ πολιτικὴ ἡ ὁποία ἤδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1840 μὲ τὴ σύσταση τῆς εἰδικῆς ἀποστολῆς στὴν Παλαιστίνη, βασικὰ μετὰ τὸ 1880 μὲ τὴ δραστηριοποίηση τῆς αὐτοκρατορικῆς Παλαιστινιακῆς Ἑταιρείας, ἐπιχείρησε τὴν ἐνίσχυση τῆς πολιτικῆς της παρουσίας.[10] Ὡστόσο ἡ πολιτικὴ διπλωματικῆς ἐνίσχυσης τῶν χριστιανικῶν δογμάτων στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία δὲν ἐπέδρασε ἄμεσα στὴ διαμόρφωση ἐθνικῆς ταυτότητας. Ὁ παράγοντας αὐτὸς μποροῦσε νὰ ἐπέδρασε καταλυτικὰ στὴν οἰκονομικὴ βιωσιμότητα τῆς ἱεραποστολικῆς δρα-

8. Βλ. Μ. Γεωργιάδης «Περὶ τῆς Κιλικίας καθόλου καὶ Ἀδάνων», *Ξενοφάνης* 1 (1896), σσ. 273-281· «Περὶ τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων», *Ξενοφάνης* 4 (1906), σσ. 496-499.

9. Μιχ. Καταπότης, «Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Μερσίνῃ », *Ἑλληνισμός*, Φεβρουάριος 1899, σσ. 90-93.

10. Βλ.. Th. G. Stavrou, *Russian Interests in Palestine, 1882-1914*, Θεσσαλονίκη 1963, σσ. 129-170. D. Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914: Church and Politics in the Near East*, Ὀξφόρδη 1969, σσ. 33-45, 96-113.

στηριότητας ἀλλὰ ἡ ἐπίδρασή του στοὺς τρόπους παραγωγῆς ταυτότητας ὑπῆρξε μόνο ἔμμεση μὲ τὴν ἔννοια ὅτι οἱ ἐκεῖ χριστιανικὲς κοινότητες βρέθηκαν μπροστὰ στὴν πρόκληση τοῦ νὰ προσδιορίσουν τὴ στάση τους καὶ σὲ σχέση μὲ αὐτὸν τὸν παράγοντα.

Τὸ ζήτημα αὐτὸ θὰ τὸ ἐξετάσουμε καὶ παρακάτω. Πρὸς τὸ παρὸν ἂς ἐπανέλθουμε στὸ σημεῖο τῆς θρησκευτικῆς διάστασης στὴ σύσταση τῆς ταυτότητας τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Κιλικίας. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ τονίζεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὴν ἀπουσία προβληματισμοῦ ἢ διαφοροποίησης μὲ βάση κλασικὲς κατηγορίες οἱ ὁποῖες ἱστορικὰ ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νὰ στηρίξουν τὴν ἐθνικὴ ἑτερότητα. Κλασικὸ παράδειγμα στὴν περίπτωσή μας ἡ γλώσσα ἢ μᾶλλον ἡ συνύπαρξη διαφορετικῶν γλωσσῶν στὸ ἴδιο σῶμα τῶν ὀρθόδοξων πληθυσμῶν χωρὶς αὐτὸ νὰ δημιουργεῖ πρόβλημα στὴ συνοχὴ τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας. Ἡ κυρίαρχη γλώσσα στὴν Κιλικία, τὰ τουρκικὰ καὶ ἡ καραμανλίδικη γραφή, συνυπῆρχε μὲ τὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν ἀραβικὴ χωρὶς οἱ χρῆστες τῶν γλωσσῶν αὐτῶν νὰ αἰσθάνονται ὅτι ἡ γλώσσα μποροῦσε νὰ ἀποτελέσει κριτήριο διαφοροποίησης. Ἕως καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20ου αἰώνα ἡ οἰκουμενικὴ διάσταση τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας ἐγκολπώνει τὶς ἀτομικὲς καὶ συλλογικὲς ταυτότητες ὑποβαθμίζοντας τὸ κριτήριο τῆς γλώσσας. Τὸ ἴδιο θὰ μποροῦσε νὰ ἰσχυρισθεῖ κανεὶς καὶ γιὰ ἄλλα στοιχεῖα ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς στοιχεῖα διάκρισης. Οἱ τοπικὲς τελετὲς ἢ τὰ διαφορετικὰ ἔθιμα στὸ βαθμὸ ποὺ ἦταν διαφορετικὰ μεταξύ τους, δὲν φαίνεται νὰ ἀξιολογοῦνται ἀπὸ τὶς τοπικὲς κοινότητες ὡς τίποτα περισσότερο ἀπὸ τοπικὲς ἐκδηλώσεις ποὺ στεροῦνται «ἐθνικοῦ» χαρακτήρα. Θεωροῦμε ὅτι ἡ ἐθνικὴ διάσταση, ὡς στοιχεῖο κυρίαρχων διακρίσεων λοιπὸν ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ πεδίο μας ἀκόμη καὶ μέχρι τὴ δεκαετία τοῦ 1870. Ὡστόσο μετὰ ἀπὸ λίγες δεκαετίες ἡ κατάσταση αὐτὴ θὰ ἔχει ἀνατραπεῖ. Οἱ κοινότητες τῶν Ἀδάνων, τῆς Μερσίνας καὶ τῆς Ταρσοῦ φαίνεται νὰ ἀκολουθοῦν ἕνα νέο προσανατολισμὸ ποὺ ξεπερνᾶ καὶ παράλληλα ἀποκόπτεται ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ ἑλληνικὴ ἐθνικὴ ὑπόσταση διαχέεται ἐμφανῶς καὶ ὑποδηλώνεται εὐθέως ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς κοινότητες. Στὶς σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ παρουσιάσουμε τὴ μεταλλαγὴ αὐτή.

Πρὶν προχωρήσουμε πάντως ἀπαιτοῦνται ὁρισμένες διευκρινήσεις. Μιλώντας γενικά, ἡ ταυτότητα, ἐθνικὴ ἢ κοινωνική, ἀποτελεῖ πάντοτε μία ἱστορικὴ κατηγορία ἡ μορφὴ τῆς ὁποίας μπορεῖ κατ' ἀρχὴν νὰ γίνει κατανοητὴ ὡς «σταθερά». Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ἡ μορφὴ τῆς ταυτότητας ἐμφανίζεται ὡς τόπος συλλογικῆς καὶ ἀτομικῆς ἀναφορᾶς ποὺ ἀποτυπώνει ἰδεολογικὰ καὶ αἰσθητικὰ στοιχεῖα, ἐνῶ συμπυκνώνει παράλληλα κοινὲς προσλήψεις τῆς παράδοσης. Κατ' ἀρχὴν λοιπὸν ἡ ταυτότητα ἀποτελεῖ ἕνα πεδίο συγκρότησης καὶ ἀναπαραγωγῆς παραστάσεων γιὰ τὴν πραγματικότητα καὶ τὴ θέση τῶν ὁμάδων μέσα σὲ αὐτήν. Ἡ ταυτότητα πάντως δὲν συμπυκνώνει μόνο ἕνα τόπο ἀναπαραστάσεων ἀλλὰ ἐνέχει καὶ μιὰ δυναμι-

κή. Ἡ εἰκόνα ποὺ πολλὲς φορὲς ἀποτυπώνει ἡ μορφὴ τῆς ταυτότητας δὲν εἶναι παρὰ μία φτωχὴ ἀντανάκλαση τῆς διαδικασίας ποὺ τὴν προσδιορίζει. Συνεπῶς ὁποιαδήποτε συζήτηση γιὰ τὴ μορφὴ τῆς ταυτότητας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ διαδικασία συγκρότησης/παραγωγῆς τῶν ἀναπαραστάσεων ποὺ ὑποδηλώνει. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ τρόποι παραγωγῆς ταυτότητας, εἴτε στὴ θεσμικὴ εἴτε στὴν ἄτυπη μορφή τους, δὲν εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἀποτέλεσμα, δηλαδὴ τὴ μορφὴ τῆς ταυτότητας. Οἱ τρόποι αὐτοὶ ἐνσωματώνουν μὲ τὴ σειρά τους τὶς ἱκανὲς ἐκεῖνες προϋποθέσεις μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ταυτότητα παίρνει μορφὴ μὲ ἀποτέλεσμα καὶ ἡ ταυτότητα, καὶ οἱ τρόποι παραγωγῆς της νὰ ἀποτελοῦν μέρος μίας ἐνιαίας διαδικασίας. Συνεπῶς προβάλλεται ἡ ἀνάγκη νὰ κατανοήσουμε ὄχι μόνο τὰ στοιχεῖα τῆς ταυτότητας ἀλλὰ καὶ τοὺς τρόπους παραγωγῆς της. Ἡ ἀναφορὰ στὴν παραγωγὴ τῆς ταυτότητας ὡς διαδικασίας μᾶς ὁδηγεῖ στὴν ἐναλλαγὴ τῶν ταυτοτήτων στὴ συνεχὴ παραγωγὴ καὶ ἀναπαραγωγή τους ὡς ἱστορικῆς διαδικασίας. Ὡστόσο δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὁδηγηθοῦμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ παραγωγὴ τῆς ταυτότητας ἀκολουθεῖ πάντα τοὺς ἴδιους ρυθμούς. Συχνὰ οἱ συγκρούσεις καὶ οἱ ρωγμὲς ποὺ ὁδηγοῦν σὲ μεταλλαγὲς εἶναι εἴτε ἀνεπαρκεῖς εἴτε ἀδύναμες νὰ ὁδηγήσουν σὲ ριζικὲς μετατροπές. Τότε οἱ ταυτότητες φαίνεται νὰ διέρχονται μία φάση ἀκινησίας, καὶ δίδουν τὴν εἰκόνα τῆς σταθερότητας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πάλι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ πιστέψει κανεὶς ὅτι ἡ παραγωγὴ νέων ταυτοτήτων ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν πλήρη ἄρνηση τῶν προηγουμένων. Οἱ διαπλοκὲς τοῦ παλιοῦ καὶ τοῦ νέου στὴ συγκρότηση τῆς ταυτότητας εἶναι ἐξίσου συχνὲς μὲ τὶς μεταξύ τους ἀσυνέχειες καὶ ἀντιπαραθέσεις. Ἡ διαμόρφωση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας ἀποτελεῖ ἴσως τὸ χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αὐτῆς τῆς διαδικασίας. Ἡ περίπτωση τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Κιλικίας ποὺ ἐξετάσαμε φαίνεται ἁπλὰ νὰ τὸ ἐπιβεβαιώνει.

Πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ ὑπέρβαση τῆς ὀρθοδοξίας ὡς κυρίαρχου στοιχείου σύστασης ταυτότητας καὶ ἡ ἀντικατάστασή του ἀπὸ ἐθνικὰ κριτήρια δὲν μπορεῖ νὰ γίνει κατανοητὴ ἔξω ἀπὸ ὁρισμένες διεργασίες καὶ κινήσεις οἱ ὁποῖες στὴν συνείδηση τῶν τοπικῶν κοινοτήτων ἑρμηνεύθηκαν ὡς ἀπειλὲς γιὰ τὴ θρησκευτική τους ὑπόσταση καὶ ταυτότητα. Πρόκειται κατ' ἀρχὴν γιὰ τὴν καθολικὴ καὶ προτεσταντικὴ ἱεραποστολικὴ δραστηριοποίηση —ποὺ δὲν ἀφοροῦσε βέβαια ἀποκλειστικὰ τὴν Κιλικία ἀλλὰ γενικότερα τὴ Μικρὰ Ἀσία —στὴν ἐκπαίδευση κυρίως ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς ἡ ὁποία ἔγινε εὐρύτερα γνωστὴ μὲ τὸν ὅρο «προπαγάνδες». Ὁ ὅρος αὐτὸς ἀπέκτησε εἰδικὴ θέση στὴ γλώσσα τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα ἀλλὰ ἀργότερα ἐνσωματώθηκε καὶ στὸ ἐννοιολογικὸ ὁπλοστάσιο τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ. Γενικὰ μὲ τὸν ὅρο αὐτὸ περιγράφονται οἱ ἱεραποστολικὲς δραστηριότητες τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν στὸ χῶρο τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ ἐνῶ παλαιότερα οἱ «προπαγάνδες» συνδέθηκαν κυρίως μὲ τὴν πολιτικὴ δραστηριοποίηση τῆς

καθολικῆς ἐκκλησίας στὴν προώθηση τῆς Οὐνίας, κατὰ τόν 19ο αἰώνα, ἀπέκτησαν διαφορετικὴ ἔννοια ποὺ ἀφοροῦσε τὴν ἐκπαιδευτικὴ καὶ φιλανθρωπικὴ δραστηριότητα τῶν καθολικῶν καὶ προτεσταντικῶν ἱεραποστολῶν κυρίως στὸ χῶρο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας-Παλαιστίνης. Ἡ διαμάχη τῆς ὀρθόδοξης μὲ τὶς δυτικὲς ἐκκλησίες προσέλαβε ἰδιαίτερη ἔνταση στοὺς Ἁγίους Τόπους κατὰ τὸ 19ο αἰώνα. Μὲ τὴ συμβολὴ μάλιστα τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Β΄ προσωπικὰ —οἱ προσωπικοὶ διπλωματικοί του χειρισμοὶ γιὰ τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων Τόπων συντήρησαν τὴν ἔνταση ποὺ τελικὰ ὁδήγησε στὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο—[11] ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία διατήρησε τὴν πρωτοκαθεδρία της στοὺς Ἁγίους Τόπους τὸ 1850. Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ δὲν ἀπέτρεψε πάντως τὴν ἐνίσχυση τῆς παρουσίας τῶν ἱεραποστολῶν στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1820 μέχρι καὶ τὶς παραμονὲς τοῦ Μεγάλου Πολέμου τὸ 1914 οἱ ἱεραποστολὲς συντηροῦσαν καὶ διηύθυναν πολλὲς δεκάδες σχολεῖα στὴ δυτική, κεντρικὴ καὶ νότια Μικρὰ Ἀσία. Μόνο στὸ σαντζάκι τῶν Ἀδάνων ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει λειτουργοῦσαν ἕξι σχολεῖα στὰ 1890, δύο στὰ Ἄδανα, δύο στὴ Μερσίνα καὶ δύο στὴν Ταρσό.[12] Τὰ σχολεῖα τῶν ἱεραποστολῶν ἀντιμετωπίσθηκαν ἀπὸ τὶς τοπικὲς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες μὲ ἕνα μίγμα ἐχθρότητας καὶ ἀποδοχῆς. Τὴν ἐχθρότητα προκαλοῦσε ἡ ὑποψία ὅτι ἡ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα τῶν σχολείων αὐτῶν μὲ τὸν ἔντονα καθολικὸ ἢ προτεσταντικὸ χαρακτήρα τοῦ curicullum θὰ ἀποδυνάμωνε τοὺς δεσμοὺς τῶν μαθητῶν μὲ τὴν ὀρθοδοξία. Ὁ φόβος αὐτὸς φαίνεται νὰ εἶναι δικαιολογημένος καθὼς τὰ σχολεῖα αὐτὰ δὲν ἀπευθύνονταν σὲ καθολικοὺς ἢ προτεστάντες ἀλλὰ κυρίως σὲ ὀρθόδοξους καὶ ἀρμενίους νεστοριανούς. Ἐξάλλου ὁ ἀριθμὸς τῶν πιστῶν τῶν δυτικῶν δογμάτων στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία σὲ καμία περίπτωση δὲν δικαιολογοῦσε τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴ διασπορὰ τῶν ἱεραποστολικῶν σχολείων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ λειτουργία τους σὲ περιοχὲς ὅπου ἑλληνορθόδοξα σχολεῖα δὲν ὑπῆρχαν ἢ λειτουργοῦσαν πλημμελῶς, ὁδηγοῦσε πολλοὺς ἑλληνορθόδοξους στὸ νὰ στέλνουν τὰ παιδιά τους στὰ ἱεραποστολικὰ σχολεῖα. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὶς περιοχὲς ἐκεῖνες στὶς ὁποῖες τὰ σχολεῖα τῶν ὀρθόδοξων κοινοτήτων λειτουργοῦσαν ἱκανοποιητικά, τὸ συνήθως περιορισμένο πρόγραμμά τους ὡς πρὸς τὴ διδασκαλία τῶν ξένων γλωσσῶν καὶ ἡ μεγάλη ἔμφαση στὰ κλασικὰ μαθήματα, εἶχε συχνὰ ὡς ἀποτέλεσμα οἱ γονεῖς νὰ προτιμοῦν νὰ ἐγγράφουν τὰ παιδιά τους στὰ ἱεραποστολικὰ σχολεῖα ἐπειδὴ ἐκεῖ ἐδιδάσκοντο ἐντατικὰ οἱ ξένες γλῶσσες. Ἔτσι τὴν ἐχθρότητα ἐξουδετέρωνε ἡ ἀποδοχὴ μὲ συνέπεια νὰ αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλληνορθόδοξων μαθητῶν στὰ σχολεῖα αὐτὰ τὴν ἴδια στιγμὴ ποὺ ἡ δυσπιστία, ἀκόμη καὶ ἡ ἀνοιχτὴ ἐχθρότητα, πρὸς τὶς ἱεραποστολὲς συντηρεῖτο. Σὲ συνδυασμὸ μὲ αὐτὴ τὴ δυσπιστία οἱ περιορισμένες ἀπόπειρες

11. M. S. Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923*, Λονδίνο 1969, σσ. 114-118.
12. Βλ. V. Cuinet, *ὅ.π.*, σσ. 11-12.

προσηλυτισμοῦ ποὺ παρατηρήθηκαν στὰ ἱεραποστολικὰ σχολεῖα ὁδήγησαν σὲ μία ἔντονη ἀντιπαράθεση στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων ὡς πρὸς τὴν ἀναγκαιότητα ἐγγραφῆς ἑλληνορθόδοξων σὲ αὐτά. Ἂν καὶ ἡ διαμάχη δὲν κατέληξε σὲ κάποιο ἀποτέλεσμα, στὸ λόγο τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων, τὰ ἱεραποστολικὰ σχολεῖα ταυτίστηκαν πλέον ἀνοικτὰ μὲ κέντρα προσηλυτισμοῦ καὶ ἡ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα τῶν ἱεραποστολῶν ἀναπαραστάθηκε ὡς πηγὴ κινδύνου «γιὰ τὸν ἑλληνισμὸ καὶ τὴν ὀρθοδοξία». Ἡ θετικὴ ἐνσωμάτωση τῆς ἀποδοχῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, μετὰ τὸ βουλγαρικὸ σχίσμα, στὴ σύνθεση τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητας στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ἁπλὰ ἐνίσχυσε τὸν προσανατολισμὸ αὐτό.

Ἡ δεύτερη ἀπειλὴ ποὺ ἐμφανίζεται νὰ κινητοποιεῖ τὶς ἀντιδράσεις τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Κιλικίας ἀποτέλεσε μία ἰδιαιτερότητα τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Πρόκειται γιὰ τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα τὸ ὁποῖο προέκυψε πρὸς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα καὶ διατηρήθηκε ὡς πρόβλημα, ἂν καὶ μὲ διαφορετικὴ ἔνταση μέχρι καὶ τὴν πρώιμη περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου. Κατὰ παράδοξο τρόπο τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, δηλαδὴ ἡ διαμάχη γύρω ἀπὸ τὸ θρόνο τῆς Ἀντιοχείας συνδέεται καὶ μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἀντιμετώπισης τῆς δυτικῆς ἱεραποστολικῆς δραστηριότητας. Ἅμεσα πάντως τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα προέκυψε μὲ τὴν παραίτηση τοῦ πατριάρχη Ἀντιοχείας Σπυρίδωνα τὸ 1897 καὶ τὴν ἐνθρόνιση τοῦ ἀραβόφωνου Μελέτιου Dumani τὸ 1899. Τὴν παραίτηση τοῦ Σπυρίδωνα ζήτησε καὶ ἐπέτυχε, ἡ σύνοδος τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας ἡ ὁποία καὶ ἐπέβαλε ὡς τοποτηρητὴ τοῦ θρόνου τὸν μητροπολίτη Ταρσοῦ καὶ Ἀδάνων Γερμανό. Στὴν παραίτηση τοῦ Σπυρίδωνα εἶχαν ἀντιδράσει πέντε ἀραβόφωνοι συνοδικοί οἱ ὁποῖοι ἀργότερα, μὲ τὴ συμβολὴ τῆς ρωσικῆς πρεσβείας στὴ Βηρυτό, ἐπέβαλαν στὴν ὀθωμανικὴ κυβέρνηση πρῶτα τὸν ὁρισμὸ τοῦ Μελέτιου ὡς τοποτηρητῆ τοῦ Θρόνου Ἀντιοχείας καὶ τὸ 1899 τὴν ἐκλογή του ὡς Πατριάρχη Ἀντιοχείας. Ὁ ἀντικανονικὸς τρόπος ἐκλογῆς τοῦ Μελέτιου δημιούργησε ἰσχυρὲς ἀντιδράσεις στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ ἡ ἐκλογή του δὲν ἔγινε ἀποδεκτὴ ἀπὸ κανένα Πατριαρχεῖο ἢ αὐτοκέφαλη ἐκκλησία, μὲ ἐξαίρεση τὴν ὑποστήριξη ποὺ παρέσχε σὲ αὐτὸν ἡ ρωσικὴ ἐκκλησία. Ὁ θάνατος τοῦ Μελέτιου τὸ 1906 καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ διαδόχου του Γρηγορίου Haddad δὲν ὁδήγησε σὲ ἄμεση ὁμαλοποίηση τῶν σχέσεων τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας μὲ τὰ ὑπόλοιπα ὀρθόδοξα κέντρα: οἱ σχέσεις ἀποκαταστάθηκαν μόλις τὸ 1909 μὲ τὴν ἀναγνώριση τοῦ Γρηγορίου ὡς πατριάρχη Ἀντιοχείας ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα δημιούργησε μεγάλη ὀξύτητα στὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες, πολλὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀρνοῦνταν νὰ ἀποδεχθοῦν τὸν Μελέτιο, καὶ ἕως καὶ τὸ 1909 καὶ τὸ Γρηγόριο, ὡς τὴν ἐπίσημη κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας τους καὶ μαζὶ τοὺς ἱεράρχες ποὺ ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας ὅριζε στὶς τοπικὲς μητροπόλεις.[13] Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀντι-

13. Γιὰ τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα βλ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Ἡ λατινικὴ προ-

παράθεσης ἦταν νὰ παραμείνουν οἱ κοινότητες αὐτὲς χωρὶς ἐπίσημους ἱεράρχες καὶ νὰ δημιουργηθεῖ μεγάλη ἀναστάτωση στὴν κοινωνικὴ καὶ ἐκκλησιαστική τους ζωή. Ἀνάμεσα στὶς κοινότητες ποὺ ἀντιστάθηκαν στὸ θρόνο Ἀντιοχείας κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, ἐκεῖνες τῶν Ἀδάνων, τῆς Μερσίνας καὶ τῆς Ταρσοῦ ἦταν ἀπὸ τὶς πλέον μαχητικές. Ἀξίζει μάλιστα νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι οἱ κοινότητες αὐτὲς συνέχισαν τὴ διαμάχη τους μὲ τὸ θρόνο Ἀντιοχείας ὡς πρὸς τὸν ὁρισμὸ μητροπολίτη καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τῆς Ἀντιόχειας μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Οἱ πλευρὲς αὐτῆς τῆς διαμάχης θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν στὴ συνέχεια εἰδικότερα, ἀλλὰ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ θέλαμε νὰ ἐξετάσουμε ὁρισμένα ζητήματα ποὺ θεωροῦμε ὅτι ἐπηρέασαν τόσο τὶς διαμάχες αὐτὲς ὅσο καὶ τὶς στάσεις τῶν τοπικῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Κιλικίας. Τὰ ζητήματα αὐτὰ συνδέονται μὲ τὴ στάση τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στὶς ἐκκλησίες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ τὶς συνέπειές της. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ μέχρι τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα ἀκολούθησε μία πολιτικὴ ἐνίσχυσης τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῶν μηχανισμῶν τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Οἱ σχέσεις της μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἦταν γενικὰ καλὲς καὶ ἡ ρωσικὴ πρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπενέβαινε συχνὰ γιὰ λογαριασμό του στὴν ὀθωμανικὴ κυβέρνηση. Ἀλλαγὴ στὴ στάση τῆς Ρωσίας παρατηρεῖται κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1860 καὶ μετὰ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς βουλγαρικῆς κίνησης καὶ τὴ διαμάχη της μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Οἱ νέες κατευθύνσεις τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς συνήθως ἑρμηνεύονται στὴ βιβλιογραφία ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐνίσχυσης τῶν πανσλαβιστικῶν ὀργανώσεων, καὶ γενικότερα τοῦ πανσλαβισμοῦ στὴν ἴδια τὴν Ρωσία. Ἐπιπλέον ἡ νέα στάση τῆς Ρωσίας ἔχει ἑρμηνευθεῖ καὶ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς πρόθεσης ἐνίσχυσης τῆς παρουσίας της στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, μὲ τὸν ταυτόχρονο παραγκωνισμὸ παραδοσιακῶν φίλιων δυνάμεων ὅπως τὸ Πατριαρχεῖο. Ἀναμφίβολα ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ αὐτόνομα οὔτε ἀπὸ τὴ μία οὔτε ἀπὸ τὴν ἄλλη παράμετρο, ἀλλὰ τὸ θέμα μας δὲν εἶναι αὐτό. Τὸ σίγουρο εἶναι ὅτι πράγματι ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ περνᾶ σταδιακὰ ἀπὸ μία πολιτικὴ συμπαράστασης στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντι-

---

παγάνδα ἐν Συρίᾳ» ποὺ συμπεριλαμβάνεται στὸν τόμο *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας*, Ἀλεξάνδρεια 1951, σσ. 1049 κ.ἑ. Ἀρχιμ. Κ. Δελικάνης, *Ὑπόμνημα ἐπὶ τοῦ Ἀντιοχικοῦ ζητήματος*, Κωνσταντινούπολη 1900. Ἀρχιμ. Γ. Καραπατάκης, *Τὸ Ἀντιοχικὸν Ζήτημα*, Κωνσταντινούπολη 1909. Τέλος βλ. Β. Ἐγγλεζάκης, «Τὸ Ἀντιοχικὸν Ζήτημα κατὰ τὰ ἔτη 1897-98, Ἀνέκδοτον ἡμερολόγιον Κ. Ι. Μυριανθόπουλου», *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 47 (1983), σσ. 145-186. Τὸ ζήτημα ἀπασχόλησε καὶ τὸν ἑλληνικὸ τύπο τῆς ἐποχῆς ἰδίως τὸ περιοδικὸ *Ἑλληνισμός*: «Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ», *Ἑλληνισμός*, Ἰανουάριος 1899, σσ. 26-29· «Ἀντιοχικὸν Ζήτημα», *Ἑλληνισμός*, Ἀπρίλιος 1899, σσ. 182-185· «Τὸ Ἀντιοχικὸν Ζήτημα», *Ἑλληνισμός*, Μάιος 1899, σσ. 217-221· «Τὸ Ἀντιοχικὸν Ζήτημα», *Ἑλληνισμός*, Ἰούνιος 1899, σσ. 267-270· Δ. Π. Καλλίμαχος, «Τὸ πρόβλημα τοῦ Πατριαρχείου τῆς Ἀντιοχείας», *Ἑλληνισμός*, Φεβρουάριος 1906, σσ. 145-147.

νουπόλεως σὲ μία πολιτικὴ «ἴσων ἀποστάσεων» τόσο στὴν περίπτωση τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας ποὺ δημιουργήθηκε τὸ 1870, ὅσο καὶ στὶς ὑπόλοιπες ἐνδοορθόδοξες διαμάχες ποὺ ξέσπασαν ἀργότερα, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες συγκαταλέγεται καὶ τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα. Ἡ ρωσικὴ παρέμβαση στὰ ἀνατολικὰ Πατριαρχεῖα τῆς Ἀντιόχειας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων εἶναι ἀμεσότερη καθὼς δὲν περιορίζεται μόνο στὴν ἐνεργότερη παρουσία τῶν διπλωματικῶν της ὑπηρεσιῶν ἀλλὰ καὶ στὴ δραστηριοποίηση καὶ ὑποστήριξη ἄλλων φορέων ὅπως οἱ ρωσικὲς ἐκκλησιαστικὲς ἀποστολὲς καὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ Παλαιστινιακὴ Ἑταιρεία. Ἀναπόφευκτα ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ὁδήγησε σὲ παρέμβαση καὶ στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῶν Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάμειξη τῶν ρώσων διπλωματῶν στὶς ἐκλογὲς τῶν ἀνώτατων ἱεραρχῶν στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη. Ἔτσι ἡ ἀνάμειξη τοῦ Ρώσου προξένου στὴ Δαμασκὸ Beliaev ὑπὲρ τοῦ Μελετίου Dumani δὲν ἀποτέλεσε πρωτοτυπία ἀλλὰ ἀκολούθησε σειρὰ ἐπεμβάσεων ποὺ εἶχαν προηγηθεῖ καὶ στὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων καὶ σὲ ἐκεῖνο τῆς Ἀντιοχείας. Καὶ στὰ δύο Πατριαρχεῖα μάλιστα οἱ ἐκκλησιαστικὲς διαμάχες γύρω ἀπὸ τὴν ἐκλογὴ ἀνωτέρων ἱεραρχῶν ὄχι μόνο δὲν ἔλλειψαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἀλλὰ θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἀποτέλεσαν σημαντικὸ στοιχεῖο τοῦ δυναμισμοῦ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηχανισμοῦ στὶς περιφέρειες αὐτές. Ἀντίθετα ἡ ἀντίδραση τῶν ὀρθοδόξων πατριαρχείων καὶ ἡ ἐμφάνιση τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος ὀφείλεται στὸν ἀντικανονικὸ τρόπο ἐκλογῆς τοῦ Μελέτιου καὶ στὴν ἀντίδραση πολλῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων σὲ αὐτή. Ὡστόσο ἡ ρωσικὴ ἀνάμειξη ἔχει καὶ ἕνα ἄλλο στοιχεῖο τὸ ὁποῖο μέχρι τότε δὲν εἶχε ὑπεισέλθει στὶς ἐκκλησιαστικὲς διαμάχες: τὴν «ἀνάδειξη» τῶν ἀραβόφωνων κληρικῶν καὶ τὴ στήριξη τοῦ ἀραβόφωνου χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ἀποτελοῦσε καὶ τὴν πλειοψηφία τῶν ὀρθοδόξων στὴν Παλαιστίνη καὶ τὴ Συρία. Συνάμα ἡ πολιτικὴ αὐτὴ συμβάλλει ἐνεργά, ἂν καὶ μὲ ἀργοὺς ρυθμούς, στὴ διαμόρφωση τῆς ἀραβικῆς ἰδέας στὴν περιοχή. Ἡ διάσταση αὐτὴ ἔχει τὴν ἀφετηρία της στὴ δεκαετία τοῦ 1840 ὅταν ὁ Ρῶσος κληρικὸς Πορφύριος Uspenski περιόδευσε τὴν Παλαιστίνη καὶ τὴ Συρία καὶ δημιούργησε κατ' ἐντολὴν του Τσάρου τὴ ρωσικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀποστολὴ τῶν Ἁγίων Τόπων. Ὁ Πορφύριος καλλιέργησε τὴν ἄποψη τοῦ διαχωρισμοῦ τοῦ ὀρθόδοξου ποιμνίου σὲ «ἕλληνες» καὶ «ἄραβες» καὶ πρότεινε τὴν ἀπόσπαση τῶν δευτέρων ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ τῶν πρώτων. Ἡ διάσταση αὐτὴ ποὺ υἱοθετήθηκε καὶ στὴν περίπτωση τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος ἀπὸ πολλοὺς ρώσους κληρικούς, ἀποδίδεται συνήθως, πέραν τῆς πρόθεσης ἐνεργότερης ἐπέμβασης τῆς Ρωσίας στὰ ἐσωτερικὰ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, στὴν ἐπιρροὴ τοῦ πανσλαβισμοῦ. Ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν μᾶς φαίνεται ἀπόλυτα ἀκριβής. Ἀναμφίβολα ὁ πανσλαβισμὸς ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὶς ἰδεολογικὲς καὶ πολιτικὲς ζυμώσεις μεγάλου μέρους τῆς ρωσικῆς ἐγγράμματης κοινωνίας.[14]

14. Γιὰ τὸ κίνημα τοῦ πανσλαβισμοῦ βλ. τὸ κλασικὸ ἔργο τοῦ M.B. Petrovich, *The Emergence of Russian Panslavism*, Πανεπιστήμιο τῆς Κολούμπια 1956.

Ἀναμφίβολα ἐπίσης ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ἐνδεχομένως καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση πανσλαβιστῶν ὅπως ὁ πρέσβυς τοῦ τσάρου στὴν Πόλη κόμης Ἰγνάτιεφ, ἀκολούθησε μία πολιτικὴ διάκρισης τῶν βαλκανικῶν πληθυσμῶν καὶ ἐνίσχυσε τοὺς σλαβικοὺς ἐθνικιστικοὺς κύκλους μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθοῦν ἐντάσεις μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως τὸ ὁποῖο θεωροῦσε ὅτι ἡ συγκεκριμένη πολιτικὴ ὑποσκάπτει τὸν οἰκουμενικό του ρόλο. Ὡστόσο θὰ ἦταν ἄστοχο νὰ ἑρμηνεύσει κανεὶς τὶς ἐξελίξεις στὴν Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη ἀποκλειστικὰ μὲ αὐτοὺς τοὺς ὅρους. Τόσο ὁ Uspenski καὶ ὁ B. P. Mansurov ποὺ τὸν διαδέχθηκε στὴ ρωσικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀποστολή, ὅσο καὶ ὁ ἱδρυτὴς τῆς Παλαιστινιακῆς Ἑταιρείας Vasilli Khitrovo ἐπηρεάστηκαν ἀρνητικὰ ἀπὸ τὴν ἄθλια κατάσταση τῶν χριστιανῶν ὀρθοδόξων τῶν περιοχῶν αὐτῶν, ποὺ ἦσαν βέβαια ἀραβόφωνοι στὴν πλειονότητά τους, ἀπὸ τὴν ἀνύπαρκτη σχεδὸν ἐκπαιδευτικὴ ὑποδομὴ καὶ ἀπὸ τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο καὶ τὴν ἀρπακτικότητα πολλῶν ὀρθόδοξων κληρικῶν. Ἐξίσου τοὺς ἐντυπωσίασε ἡ ἔνδεια τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, ἡ ὁποία τροφοδοτοῦσε καὶ παράλληλα ἦταν ἀπόρροια αὐτῆς τῆς κατάστασης. Ἐπιπλέον τοὺς ἱδρυτὲς τῆς Παλαιστινιακῆς Ἑταιρείας τοὺς ἀνησύχησε ἰδιαίτερα ἡ καθολικὴ καὶ προτεσταντικὴ ἱεραποστολικὴ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα. Δὲν εἶναι τυχαῖο ποὺ καὶ οἱ πρῶτες ρωσικὲς ἀποστολὲς στὴν περιοχή, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐνέργειες τῆς Παλαιστινιακῆς Ἑταιρείας προσανατολίσθηκαν πρὸς τὴ βελτίωση τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τὴν ἐνίσχυση τοῦ προσκυνήματος ρώσων ὀρθοδόξων στοὺς Ἁγίους Τόπους, ὡς μέσων κατάλληλων νὰ ἐνισχύσουν τὴν ὀρθοδοξία στὴν περιοχή. Ἡ δημιουργία σχολικοῦ δικτύου ἀποτέλεσε τὴν πρώτη προτεραιότητα τῆς Ἑταιρείας. Στὴν Παλαιστίνη ἡ δραστηριότητα τῆς Ἑταιρείας εἶχε ἤδη ξεκινήσει στὴ δεκαετία τοῦ 1880 μὲ τὴ σύσταση σχολείων γιὰ τὴν ἐπιμόρφωση δασκάλων ποὺ θὰ ἐδίδασκαν στὰ ὀρθόδοξα σχολεῖα τῆς περιοχῆς ἐνῶ στὴ Συρία ἡ Παλαιστινιακὴ Ἑταιρεία ἐνεργοποιήθηκε στὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα μετὰ τὸ 1895, ὅταν ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Σπυρίδων τῆς ἀνέθεσε τὴν ἐπίβλεψη καὶ χρηματοδότηση τῶν πατριαρχικῶν σχολείων. Τὸ 1899 ἡ Παλαιστινιακὴ Ἑταιρεία ἔφθασε νὰ χρηματοδοτεῖ ἑξήντα πέντε ἐκπαιδευτήρια, εἴκοσι τρία στην Παλαιστίνη καὶ σαράντα δύο στὴ Συρία, στὰ ὁποῖα φοιτοῦσαν περίπου 10.000 μαθητές.[15]

Ὅσο καὶ νὰ πιστεύει κανεὶς ὅτι ἡ δραστηριότητα αὐτὴ συνάδει μὲ τὴν εὐρύτερη ρωσικὴ πολιτικὴ στὴν περιοχὴ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ χάσει ἀπὸ τὴν

15. Th. G. Stavrou, *ὅ.π.*, σσ. 163-164. Βλ. ἐπίσης D. Hopwood, *ὅ.π.*, σσ. 136-158. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πολιτιστικὴ διείσδυση ἡ οἰκονομικὴ διείσδυση τῆς Ρωσίας στὴν περιοχὴ τῆς Παλαιστίνης ἦταν περιορισμένη. Βλ. M. Milgrim, «Indemnity and Russian Commercial Investment Policy in the Ottoman Empire, 1878-1914», στὸ O. Okyar (ed.), *Türkiye İktisat tarihi Semineri*, Ἄγκυρα 1975, σσ. 297-366 καὶ A. Bodger, «Russia and the End of the Ottoman Empire», στὸ Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Λονδίνο 1984, σσ. 76-110.

ὀπτική του τὴν διάσταση τῆς ἐνίσχυσης τῆς ὀρθοδοξίας ποὺ ἀκολούθησε μὲ συνέπεια ἡ Παλαιστινιακὴ Ἑταιρεία. Πιστεύουμε ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ διάσταση ὁδήγησε στὴν ἀντιπαράθεση τῆς Ρωσικῆς Ἑταιρείας μὲ τὰ ὀρθόδοξα Πατριαρχεῖα καὶ στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ στὴν Ἀντιόχεια διότι μὲ ὅλο καὶ ἐπιταχυνόμενο ρυθμό, ἐπιχείρησε νὰ καταστήσει ἑαυτὴν τὸν κύριο ἐκπρόσωπο τῆς ὀρθόδοξης δραστηριότητας στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη ὑποκαθιστώντας καὶ ἀνταγωνιζόμενη παράλληλα τὴν ἐπίσημη ὀρθόδοξη ἱεραρχία. Ἐπιπλέον ἡ ἄσχημη κατάσταση τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν χρεώθηκε ἀπὸ τοὺς Ρώσους στὴν ὀρθόδοξη ἱεραρχία ἀποκλειστικά. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ὀρθόδοξης ἱεραρχίας ἦταν ἑλληνόφωνο —σὲ συνδυασμὸ μάλιστα μὲ τὴν ἤδη διατυπωμένη ἄποψη τῆς ρωσικῆς ἐκκλησίας ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἀποτελοῦσε μία ἑλληνικὴ ἐκκλησία— ἔδωσε τὴ διάσταση τοῦ «ἰσχυροῦ ἑλληνικοῦ κλήρου ποὺ δὲν μεριμνᾶ γιὰ τὸ ἀραβόφωνο ποίμνιό του» καὶ ἐπιπλέον δημιούργησε τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ «ἕλληνες» δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἄνοδο ἀράβων κληρικῶν στὴν ἱεραρχία. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ βελτίωση τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ πολιτισμικῶν συνθηκῶν γιὰ τοὺς ὀρθόδοξους χριστιανοὺς συνδέθηκε σταδιακὰ μὲ τὴν ἀποδυνάμωση τῆς σχέσης τους ἀπὸ τὸν «ἑλληνικὸ» κλῆρο. Μοιραῖα ἡ σύνδεση αὐτὴ ὁδήγησε τοὺς Ρώσους, καὶ τὴν Παλαιστινιακὴ Ἑταιρεία εἰδικότερα, σὲ μία πολιτικὴ συμμαχίας καὶ ἐνίσχυσης τῶν ἀραβοφώνων κληρικῶν σὲ βάρος τῆς ὑπάρχουσας ἱεραρχίας καὶ σὲ συχνὲς διαμάχες μὲ πολλὲς ὀρθόδοξες κοινότητες τῆς περιοχῆς, ὅπως αὐτὲς τῆς Κιλικίας. Πάντως οἱ Ρῶσοι δὲν ἦσαν ἀπόλυτα ἐκλεκτικοὶ στὶς συνεργασίες τους μὲ τὸν τοπικὸ ὀρθόδοξο κλῆρο. Χρηματοδότησαν ὅλα τὰ Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς «ἕλληνες» κληρικοὺς ὅπως ὁ Νικόδημος τῶν Ἱεροσολύμων, ὁ Σπυρίδων τῆς Ἀντιοχείας κ.ἄ. ὑποστήριξαν ἐνεργὰ τὸ ἔργο τῆς Παλαιστινιακῆς Ἑταιρείας καὶ ἀποδείχθηκαν ἱκανοὶ σύμμαχοί της. Σύμφωνα μάλιστα μὲ ἔγκυρες ἀπόψεις ἡ οἰκονομικὴ καχεξία τῶν Πατριαρχείων Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων τὰ ὁδήγησε στὸ νὰ ἀκολουθήσουν μία φίλια πολιτικὴ πρὸς τὴν Παλαιστινιακὴ Ἑταιρεία τουλάχιστον ἕως καὶ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα. Ὡστόσο οἱ τόποι τῆς ἀντιπαράθεσης ποὺ σταδιακὰ δημιουργήθηκε εἶχαν ἤδη ἐμφανισθεῖ. Ἡ ρωσικὴ παρουσία ἐκτιμήθηκε ἀρνητικὰ ἀπὸ πολλοὺς ἑλληνορθόδοξους ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔδινε τὴν ἐντύπωση ὅτι ὑποκαθιστοῦσε καὶ ἀνταγωνιζόταν τὴν ὀρθόδοξη ἱεραρχία, ἐνῶ ἐπιπλέον ἡ πολιτικὴ αὐτὴ θεωρήθηκε ὅτι δὲν εἶχε καμία ἀπολύτως σχέση μὲ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση. Ἐδῶ ἡ ρωσικὴ στάση ἀντιπαραβάλλεται ἄμεσα, καὶ ἀπὸ τις ὀρθόδοξες ἐκκλησίες ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πολλὲς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες μὲ τὴν οἰκουμενικὴ παράδοση τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἡ Παλαιστινιακὴ Ἑταιρεία θεωρήθηκε ὑπεύθυνη γιὰ τὴν ἐμφάνιση διασπαστικῶν τάσεων στὸ σῶμα τῶν ὀρθόδοξων χριστιανῶν. Χαρακτηριστικὴ τῆς στάσης ποὺ κράτησε ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία ἀπέναντι στὴ ρωσικὴ πολιτικὴ εἶναι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Κωνσταντίνου Ε΄ πρὸς

τὸν Τσάρο Νικόλαο Β΄ τὸ 1901, στὴν ὁποία καταγγέλλεται ἡ Παλαιστινιακὴ Ἑταιρεία «ἥτις εὐσεβές, φιλάνθρωπον καὶ χριστιανικὸν τὸ κατ' ἀρχῆς ἐπισήμως προκηρύξασα πρόγραμμα, οὐκ οἶδαμεν ὅπως εἰς ἑτέραν ὁδόν, πόρω τῆς ἐξ ἀρχῆς αὐτὴ χαραχθείσης εὐσεβόφρονος πορείας ἀπέχουσαν, οὕτω δὲ ἀντὶ τοῦ παράσχειν ἑαυτὴν πρὸς στήριξιν καὶ ἐπικουρίαν τῆς ἁγιωτάτης Σιωνίτιδος Ἐκκλησίας ...εἰς ἀμηχανίαν αὐτὴν ἐμβάλλει, διασείουσα τὴν πρὸς τὰς καθεστηκυίας ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς ἐμπιστοσύνην τῶν εὐσεβῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν». Στὴν ἴδια δὲ ἐπιστολὴ ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἀπαντᾶ στὴ βασικότερη ἴσως κατηγορία, αὐτὴν τῆς συστηματικῆς ἀποθάρρυνσης ἀραβόφωνων καὶ σλαβόφωνων κληρικῶν γιὰ τὴν ἀνάδειξη στὰ ἀνώτατα κλιμάκια τῆς ἱεραρχίας: «παντὶ γὰρ ἀνυπόσταται εἰσὶν αἱ κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων διατυπούμεναι μομφαὶ καὶ αἰτιάσεις, ὧν ἡ πασῶν σοβαρωτάτη ἡ ἀποδίδουσα ταύταις μεροληπτικὴν καὶ ἀποκλειστικὴν ὑπὲρ μίας φυλῆς πρόνοιαν, διαψεύδεται ἱστορικῶς καὶ θετικῶς ὑπὸ τῶν πραγμάτων, συνηγορούντων ὑπὲρ τῆς ἀνέκαθεν πρὸς πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς ἀποδειχθείσης ἴσης καὶ ἀδιακρίτου ἐκκλησιαστικῆς μερίμνης καὶ μητρικῆς ἀγάπης καὶ περιθάλψεως».[16] Ἡ ἱστορικὴ διάσταση ποὺ προβάλλει ἡ ἐπιστολὴ εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μας ἀκριβής, ἰδίως ὅσον ἀφορᾶ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, ὅπου ἕως τὰ 1728 πατριάρχευσαν ἀραβόφωνοι πατριάρχες. Ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς ξεχωριστὴ ἦταν ἡ μορφὴ τοῦ Μακαρίου Γ΄ ποὺ ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴ δημιουργία Ρωσικοῦ Πατριαρχείου καὶ τὴ νομιμοποίηση τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ ρώσου πατριάρχη Νίκωνα.[17] Ἀλλὰ καὶ ἀργότερα οἱ ἀραβόφωνοι κληρικοὶ δὲν ἀποκλείονταν ἀπὸ τὶς συνόδους τῶν Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς, ἰδίως δὲ τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας, ἡ σύνοδος τοῦ ὁποίου κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀντιοχικῆς κρίσεως συμπεριελάμβανε καὶ πέντε ἀραβόφωνους ἱεράρχες «οἷς εἶχε τὴν ἀμβλυωπίαν νὰ χειροτονήσῃ» ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Γεράσιμος πρὶν μεταβεῖ στὰ Ἱεροσόλυμα.[18] Ἡ ἐπιμονὴ στὴν οἰκουμενικὴ φυσιογνωμία

16. Βλ. Ἐπιστολὴ διαμαρτυρίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη πρὸς τὸν Τσάρο, ὅπως δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *Ἑλληνισμός*, Σεπτέμβριος 1902, σσ. 694-700. Προφανῶς ἡ ἐπιστολὴ εἶχε ἀποσταλεῖ ἐνωρίτερα καθὼς ὁ Κωνσταντίνος Ε΄ ἐπατριάρχευσε στὸ διάστημα 1897-1901. Βλ. Προκόπιος Τσιμάνης, *Οἱ Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως*, τόμ. 2, Ἀθήνα 1984, σσ. 258-263.

17. Βλ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας*, σσ. 1015-1023. Ἐπίσης λῆμμα «Πατριάρχαι Ἀντιοχείας», *Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας*, τόμ. 5, Κωνσταντινούπολη 1888, σσ. 217-231.

18. Βλ. Δ. Π. Καλλίμαχος, «Τὸ πρόβλημα τοῦ Πατριαρχείου τῆς Ἀντιοχείας», *Ἑλληνισμός*, Φεβρουάριος 1906, σ. 145. Ἀξίζει ἐδῶ νὰ σημειώσουμε τὴν ἀφαίρεση κάθε οἰκουμενικῆς διάστασης καὶ τὴν ἔμφαση μὲ τὴν ὁποία σὲ πολλοὺς ἐθνικιστικοὺς κύκλους τῶν Ἀθηνῶν ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ταυτιζόταν πλέον μὲ μιὰ ἐθνικὴ ἐκκλησία. «Ἰδοὺ ποῦ κατήντησαν τὰ πράγματα», σημειωνόταν σὲ ἄρθρο, «χάρις εἰς τὴν *μεγαλοφυΐαν τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων Πατριαρχῶν!!* τῆς Ἀντιοχείας, οἵτινες προέβησαν εἰς χει-

καὶ πολιτικὴ τοῦ ὀρθόδοξου πατριαρχείου ἔχει σημασία. Ἡ ἀντίληψη αὐτή, ποὺ προβάλλεται συστηματικὰ ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, δὲν συνδέεται ἁπλὰ μὲ τὴν ἐπίσημη ἱεραρχία ἀλλὰ ἀποτελεῖ σημαντικὸ ὑπόβαθρο στὶς συλλογικὲς νοοτροπίες ποὺ στήριζαν τὴν ταυτότητα τῶν ἑλληνορθόδοξων πληθυσμῶν καθὼς δὲν ἀποτελεῖ ἁπλὰ ἰδεολογία ἀλλὰ λόγο (discourse) ἱκανὸ νὰ διατάσσει τὶς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων, καὶ ἐν τέλει τὴν πραγματικότητα. Δὲν θέλουμε ἐδῶ νὰ ἐπεκταθοῦμε περισσότερο στὸ σημεῖο μὲ τὸ ὁποῖο ἐξάλλου θὰ ἀσχοληθοῦμε ἀναλυτικὰ πιὸ κάτω. Θέλουμε πάντως νὰ ὑπογραμμίσουμε ἁπλὰ ὅτι, γιὰ ἱστορικοὺς λόγους, ἡ διάσταση τῆς οἰκουμενικότητας στὴν ὀρθοδοξία δὲν ὑφίσταται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία ἡ ὁποία τὴν πρεσβεύει, δηλαδὴ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ διαμάχη λοιπὸν ἡ ὁποία ξέσπασε γύρω ἀπὸ τὸν Ἀντιοχικὸ Θρόνο καὶ ἡ στάση τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς ἡ ὁποία ὁδήγησε στὴν ὑπονόμευση τῆς θέσης τῶν ὀρθόδοξων ἱεραρχιῶν στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη ἑρμηνεύτηκαν στὸ ἐπίπεδο τῶν τοπικῶν κοινοτήτων κατ' ἀρχὰς ὡς πράξεις ἀπομάκρυνσης ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν παράδοση τῆς ὀρθοδοξίας. Τὸ σενάριο αὐτὸ ἔχει ἤδη ἐμφανισθεῖ στὴ βαλκανικὴ χερσόνησο, ἁπλὰ ἐπαναλαμβάνεται στὴν Κιλικία. Κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα αὐτὸ ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ ἀντιμετωπίζεται μὲ τὴ δέουσα καχυποψία, καὶ ἡ ἐνεργητικὴ δραστηριότητα τῆς Παλαιστινιακῆς Ἑταιρείας στὴν ἐκπαίδευση συναντᾶ πολλὲς ἀντιδράσεις καθὼς πιστεύεται ὅτι ὁδηγεῖ στὴν ἀποδυνάμωση τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἔμμεσα ἐνισχύει τὸ ἔργο τῶν δυτικῶν ἱεραποστολῶν. Στὶς ἀντιλήψεις ποὺ διαμορφώνονται, δίπλα στὴν «παραδοσιακὴ» ἀπειλὴ ποὺ συνιστοῦν τὰ σχολεῖα τῶν δυτικῶν ἱεραποστολῶν προστίθεται καὶ μία νέα, ἡ ρωσικὴ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα ἡ ὁποία ἀντὶ νὰ συνδράμει τὴ ὀρθόδοξη ἱεραρχία, τὴν ὑποβαθμίζει δημιουργώντας μία νέα φανταστικὴ ἀραβικὴ ἐθνότητα.

II

Μέσα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὅρους ἡ ταυτότητα τῶν ἑλληνορθόδοξων τῆς Κιλικίας θὰ ὑποστεῖ σημαντικὲς μεταλλαγές. Ἡ συλλογικὴ ταυτότητα τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Κιλικίας θὰ προσδιορίζεται ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴ στάση τους ἀπέναντι στὰ δεδομένα ποὺ οἱ ἴδιες θεωροῦσαν ὡς ἀπειλὲς γιὰ τὴ συλλογική τους ὑπόσταση. Ἐδῶ ἀναφέρομαι, κυρίως, ἀλλὰ ὄχι ἀποκλειστικά, στὶς ἀντιδράσεις τῶν κοινοτήτων αὐτῶν

ροτονίας Ἀραβοφώνων Ἀρχιερέων, κινδυνεύει δὲ σήμερον ν' ἀπολέσῃ ὁ Ἑλληνισμὸς ἕνα ἐκ τῶν θρόνων του. Οἱ Πατριάρχαι οὗτοι ἐνόμιζον ἴσως, ὅτι αἱ ἐθνικαὶ παρακαταθῆκαι ... ἦσαν ἀτομικὴ των ἰδιοκτησία...» (*Ἑλληνισμός*, Ἰούνιος 1899, σ. 268). Βλ. ἐπίσης D. Hopwood, *ὅ.π.*, σσ. 166-171

τὶς σχετικὲς μὲ τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα. Στὶς ἀντιδράσεις αὐτὲς πάντως, θὰ συμβάλλει ἄμεσα καὶ τὸ ἑλληνικὸ ὑποπροξενεῖο τῆς Μερσίνας, τὸ ὁποῖο φέρεται νὰ εἶναι ὑπεύθυνο γιὰ ὁρισμένες τουλάχιστον πλευρές τους. Πάντως ἡ ἑλληνικὴ ἐθνικὴ ἰδεολογία δὲν «εἰσάγεται», ὅπως θὰ διαπιστώσουμε, ἀποκλειστικὰ μέσα ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ προξενεῖο ἀλλὰ καὶ μέσα ἀπὸ ἄλλους φορεῖς καὶ ἀγωγοὺς ποὺ θὰ ἐξετάσουμε στὴ συνέχεια. Ὅμως ἡ σύνδεση μὲ τὴν ἐθνικὴ ἰδεολογία δὲν θὰ γίνει χωρὶς «κόστος». Ἡ πρωταρχικὴ σημασία τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος στὴ σμίλευση τῆς συλλογικῆς ταυτότητας τῶν κοινοτήτων Ἀδάνων, Ταρσοῦ καὶ Μερσίνας δίνει στὴ διαμάχη αὐτὴ μία ἐκκλησιαστικὴ διάσταση ἡ ὁποία δὲν βιώνεται ὡς πρόσχημα. Ἡ μορφὴ τῆς διαμάχης ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη σημασία ἐπιδρώντας καὶ στὴν οὐσία της καὶ στὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα ποὺ προκύπτει σχετικὰ μὲ τὸ ἐθνικὸ πλέον φρόνημα τῶν κοινοτήτων αὐτῶν. Ἀλλὰ ἂς ἐξετάσουμε τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχή.

Ἡ ἐνθρόνιση τοῦ Μελέτιου Dumani στὸ Θρόνο Ἀντιοχείας τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1899 θεωρήθηκε, ὅπως εἴπαμε, ἀντικανονικὴ καὶ δὲν ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Μελέτιου δημιούργησε ἀμηχανία στὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς Κιλικίας ἀλλὰ δὲν προκάλεσε ἔντονες ἀντιδράσεις ἕως τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ νέος πατριάρχης ἀποφάσισε τὴν παύση τοῦ μητροπολίτη Ταρσοῦ καὶ Ἀδάνων Γερμανοῦ καὶ τὴ διακοίνωση τῆς πρόθεσης ἀντικατάστασής του μὲ ἄλλον ἀνώτατο ἱερέα τῆς ἐκλογῆς του. Ἡ πράξη αὐτὴ ὁδήγησε στὴν ἐμφάνιση τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος στὴν ἐπαρχία Ἀδάνων ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἀποτελέσει μία ἀπὸ τίς πλέον ἀκανθώδεις πλευρὲς τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος, τὸ ὁποῖο δὲν λύθηκε παρὰ μόνο μὲ τὴ βίαιη ἀπομάκρυνση τῶν ἑλληνορθόδοξων ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ τὸ 1923. Οἱ κοινότητες τῶν Ἀδάνων, τῆς Μερσίνας καὶ τῆς Ταρσοῦ ἀρνήθηκαν νὰ ἀποδεχθοῦν τὴν παύση τοῦ Γερμανοῦ καὶ ἐμμένοντας στὴν ἀρνητικὴ στάση τους ἀπέναντι στὸ νέο πατριάρχη δήλωσαν ὅτι δὲν ἀναγνωρίζουν τὴν ἐπιλογή του. Σὲ ἐπιστολή της πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, ἡ δημογεροντία Ἀδάνων, μὲ ἀφορμὴ τὴν ὁριστικὴ παύση καὶ μετακίνηση τοῦ Γερμανοῦ ὑπενθύμιζε παλαιότερη θέση της σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία: «[η] κοινότης Ἀδάνων ἀδυνατεῖ νὰ ἀναγνωρίσῃ πατριάρχην μὴ ἀναγνωρισθένα εἰσέτι ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας»[19] ἐνῶ λίγο ἀργότερα μὲ τηλεγράφημά της ἐπαναλαμβάνει ὅτι λόγω τῆς βίαιης ἀναχώρησης τοῦ Γερμανοῦ «οὐδέποτε ἀναγνωρίσωμεν ὑμᾶς».[20] Τὴν ἴδια περίπου περίοδο τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα προκαλεῖ τὶς πρῶτες συρράξεις

19. Βλ. Ἐπιστολὴ Δημογεροντίας Ἀδάνων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας μὲ ἡμερομηνία 21 Μαρτίου 1900, Κώδικας Ἀδάνων 409. Οἱ Κώδικες Ἀδάνων, Μερσίνας καὶ Ταρσοῦ περιλαμβάνονται στὸ ὑλικὸ τοῦ Ἀρχείου Ἀνταλλαξίμων ποὺ βρίσκεται στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους.

20. Βλ. Τηλεγράφημα μὲ τὴν ἴδια ἡμερομηνία (*ὅ.π.*).

στὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες καὶ πιὸ συγκεκριμένα στὴν κοινότητα τῆς Ταρσοῦ ὅπου ὁ μητροπολίτης Ἀμίδης Σιλβέστρος προσπάθησε μὲ συνοδεία «ὁπλισμένων ἀραβοφώνων καὶ ἀλλοθρήσκων» νὰ λειτουργήσει στὸν ὀρθόδοξο ναὸ τοῦ ἁγίου Παύλου μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπακολουθήσουν συμπλοκὲς μὲ τοὺς ἐκεῖ ἑλληνορθόδοξους ποὺ ὁδήγησαν «εἰς τὸν τραυματισμὸν ὀλίγων γραικῶν».[21] Οἱ ἔντονες αὐτὲς ἀντιδράσεις ἀποτρέπουν τὴν ἄμεση ἐγκατάσταση μητροπολίτη ἀλλὰ δὲν ἀποθαρρύνουν τὸν Μελέτιο. Τὸ 1903 τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ἀποφασίζει νὰ χειροτονήσει μητροπολίτη Ταρσοῦ καὶ Ἀδάνων τὸν Ἀλέξανδρο Ταχχὰν «ὃν [ὁ Μελέτιος] οὔτε εἶδεν οὔτε ... ἐξέλεξεν κατὰ τοὺς ἐπικρατοῦντας ἐκκλησιαστικοὺς θεσμούς».[22] Μὲ δεδομένη τὴ στάση τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων σχετικὰ μὲ τὴν ἀντικανονικότητα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Μελετίου ἡ χειροτονία τοῦ Ἀλέξανδρου Ταχχὰν δὲν ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ νομιμοποιήσει τὴν παρουσία του στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῶν Ἀδάνων. Ἐκ νέου ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων εἰδοποιεῖ τὸν Μελέτιο ὅτι, «σύσσωμος ἡ ὀρθόδοξος κοινότης Ἀδάνων δὲν μπορεῖ νὰ δεχθῇ τὸν χειροτονηθέντα ἱερέα πρὶν ἡ ἐκλογὴ Μελετίου γίνει ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα Πατριαρχεῖα»,[23] ἐνῶ ἀναλόγου περιεχομένου τηλεγράφημα ἀποστέλει καὶ ἡ δημογεροντία τῆς Μερσίνας.[24] Οἱ ἀντιδράσεις αὐτὲς ἀποτρέπουν τὸν Ἀντιοχείας Μελέτιο ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιμένει στὴν ἄμεση ἐγκατάσταση τοῦ Ἀλεξάνδρου στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο Ἀδάνων ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ διάστημα δύο χρόνων ἡ προσπάθεια θὰ ἐπαναληφθεῖ. Ἔχοντας ἐξαφαλίσει αὐτὴ τὴ φορὰ τὴ συναίνεση τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἐνδεχομένως ὕστερα ἀπὸ τὶς παρεμβάσεις τῆς ρωσικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη, τὸ Πατριαρχεῖο ἐπανέρχεται ἀποστέλλοντας ἐκ νέου τὸν Ταχχὰν στὴν Κιλικία. Αὐτὴ τὴ φορὰ οἱ ἀντιδράσεις τῶν κοινοτήτων εἶναι ἐντονότατες. Ἡ ἀποβίβαση τοῦ νέου μητροπολίτη στὸ λιμάνι τῆς Μερσίνας τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1905 ἐπιχειρήθηκε νὰ ἐμποδισθεῖ βίαια ἀπὸ μεγάλο πλῆθος, ἐνῶ ἐπακολούθησαν ἐπεισόδια τὰ ὁποῖα δὲν ἔλαβαν ὅμως μεγάλες διαστάσεις. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ σχετικὴ πηγή: «αἱ αἱματοχυσίαι μετὰ τῆς ἀγριωτέρας αὐτῶν ὄψεως παρουσιάζοντο ... καὶ τῆς ὀρθοδοξίας τὸ γόητρον πρὸ τῶν ἑτεροδόξων καὶ τῶν ἀλλοεθνῶν οἰκτρῶς κατέπιπτε».[25] Τὰ ἐπεισόδια ἦσαν ἐκτεταμένα κι ἄφησαν τὴ σφραγίδα τους στὴν τοπικὴ κοινωνία. Ὁ

21. Βλ. Ἐπιστολὴ 21 Ἰουνίου 1900 τῆς κοινότητας Ἀδάνων πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως (*ὅ.π.*).

22. Βλ. Ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν (= Α.Υ.Ε.), Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, ὑπόμνημα ἐπαρχίας Ταρσοῦ-Ἀδάνων πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον Ἀντιοχείας, 16 Ἰουλίου 1912.

23. Βλ. Τηλεγράφημα τῆς 2ας Νοεμβρίου 1903 πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, Κώδικας Ἀδάνων 410.

24. Βλ. Τηλεγράφημα τῆς 3ης Δεκεμβρίου 1903 πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, Κώδικας Μερσίνας 402.

25. Βλ. Α.Υ.Ε., Ὑπόμνημα ἐπαρχίας Ταρσοῦ-Ἀδάνων (*ὅ.π.*).

Μηνὰς Χριστοφορίδης, κάτοικος Μερσίνας καὶ ἕνας ἀπὸ τοὺς συνεργάτες/πληροφορητὲς τοῦ Κ.Μ.Σ. ἀφηγεῖται σχετικά: «Στείλανε κάποτε στὴ Μερσίνα δεσπότη καὶ ἔγινε ἐπανάσταση... τὸν ἔστειλαν οἱ Ἄραβες νὰ κάμουν αὐτοὶ κουμάντο ἀλλὰ τὸν ἔδιωξαν οἱ Ρωμιοί. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ στὴν Ταρσό...».[26] Ἐνῶ ἕνας ἄλλος αὐτόπτης μάρτυρας ὁ Ἀ. Ἀνδρεάδης ἐνθυμεῖται ὅτι: «Ἔστειλε [ἡ Ἀντιόχεια] τῇ ὑποστηρίξει τοῦ ρωσικοῦ προξενείου ἕναν Ἀραβοορθόδοξο ... ὁ ὁποῖος δέν ἐπρόφθασε νὰ βγῇ στὴν ἀποβάθρα ... διότι ὁ ἑλληνισμὸς τῆς πόλεως, οἱ ὀρθόδοξοι ἀντιτιθέμενοι σθεναρῶς ἀπεδοκίμασαν τὸν μητροπολίτη».[27]

Τὴ βίαιη ἀντίδραση τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητας στὴ Μερσίνα ἐπικρότησαν καὶ οἱ ἄλλες κοινότητες. Ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων δήλωσε μὲ τηλεγράφημα ποὺ ἀπέστειλε πρὸς τὴ δημογεροντία τῆς Μερσίνας ὅτι «δὲν θέλει ἀποδεχθεῖ τὸν μητροπολίτην ἐφόσον ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ ἀντίκειται εἰς τοὺς κανονισμοὺς τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, συμμερίζεται δὲ πᾶσαν ἐνέργειαν ὅπως ἐμποδισθεῖ ἡ ἀποβίβασις αὐτοῦ καὶ συμμετάσχει πάσης εὐθύνης».[28] Ταυτόχρονα γνωστοποιεῖ στὸ Μελέτιο ὅτι «Μητρόπολις Ἀδάνων καταπλημμυρεῖται ὑπὸ λαοῦ ἀποφασισμένου διὰ παντοίων μέσων νὰ προφυλάξῃ πατροπαράδοτα δίκαια ἐκκλησίας».[29] Τὴ στάση της αὐτὴ ἡ κοινότητα γνωστοποιεῖ καὶ πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως[30] ἐνῶ σὲ κοινὴ ἐπιστολὴ τῶν ἐπιτρόπων τῶν κοινοτήτων Ἀδάνων, Μερσίνας καὶ Ταρσοῦ πρὸς τὴν ὀθωμανικὴ κυβέρνηση καταγγέλλεται «ἡ καταπάτησις πατροπαράδοτων κανόνων ἐκκλησίας», δηλώνεται ὅτι «ἀφοῦ διὰ τῆς παρουσίας ἀντικανονικοῦ μητροπολίτου καταπατοῦνται αἱ θρησκευτικαὶ δοξασίαι μας θέλομεν ἀδιστάκτως προβῆ εἰς τὸ κλείσιμον καὶ ἐν ἀνάγκῃ κατεδάφισιν Ἐκκλησιῶν μας» καὶ ζητεῖται ἀπὸ τὸν «φιλοδίκαιον καὶ φιλόλαον Ἄνακτα» νὰ ἐπέμβει δραστικά.

Στὴν πραγματικότητα οἱ ἀντιδράσεις τῶν κοινοτήτων δὲν ἔφθασαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ κλείσουν τὶς ἐκκλησίες, πόσο μᾶλλον νὰ τὶς κατεδαφίσουν. Ὁ μητροπολίτης Ἀλέξανδρος Ταχχὰν ἀποβιβάσθηκε στὴ Μερσίνα ἀλλὰ ἡ παραμονή του ἐκεῖ ἦταν ἐπεισοδιακή. Ἀπέφευγε νὰ κυκλοφορεῖ στὸ δρόμο γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν ἐντάσεις ἐνῶ δὲν μπόρεσε νὰ ἱερουργήσει οὔτε στὴν ἀραβικὴ ἐκκλησία τῆς πόλης. Ἀκόμη καὶ ἡ μετακίνησή του στὴ μητροπολιτικὴ ἕδρα Ἀδάνων κατέστη ἀδύνατη. Ὅπως μαρτυρᾶ ἡ Εὐρυδίκη Κυριακοπούλου, κάτοικος τότε Μερσίνας: «Ἕνα μῆνα εἶχε μείνει στὴ Μερσίνα. Κρυφὰ τὸν ἔβλεπαν ὅσοι τὸ ἤθελαν. Δὲν ἔβγαινε ἔξω. Ὅσοι ἤθε-

26. Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΛ 2 (Ταρσός).

27. Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΛ 3 (Μερσίνα).

28. Βλ. Τηλεγράφημα μὲ ἡμερομηνία 10/25 Νοεμβρίου 1905, Κώδικας Ἀδάνων 409.

29. Βλ. Τηλεγράφημα πρὸς Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας μὲ ἡμερομηνία 10/25 Νοεμβρίου 1905 (*ὅ.π.*).

30. Βλ. Τηλεγράφημα πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο (*ὅ.π.*).

λαν πήγαιναν κρυφὰ σπίτι του καὶ τοῦ φιλοῦσαν τὸ χέρι. Μὲ τὴν κούρσα του κυκλοφοροῦσε ἔξω στὴν πόλι. Οἱ γυναῖκες δύο γιατρῶν ἀνέβαιναν πάνω στὴν ταράτσα καὶ ὅταν περνοῦσε ἀπὸ κάτω τοῦ ρίχνανε κλούβια αὐγά. Ἔπειτα τὸν ἔδιωξαν. Ἀμίλητος ἔφυγε».[31]

Ἡ παραμονὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ταχχὰν στὴν Μερσίνα δὲν ἦταν μόνο ταραχώδης ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικὰ σύντομη καθὼς τερματίσθηκε ἀπότομα ἕνα μήνα μετὰ τὴν ἀποβίβασή του στὴν πόλη μετὰ τὸν αἰφνίδιο θάνατο τοῦ Μελέτιου Dumani. Μὲ τὴν ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ πατριάρχη Ἀντιοχείας ἡ κοινότητα Ἀδάνων ἀπηύθυνε ἐπιστολὴ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη Ἰωακεὶμ Γ΄ στὴν ὁποία ἐπισημαίνει ὅτι ἀφοῦ «ἐπῆλθεν ἐπιτέλους τὸ μοιραῖον τέλος τοῦ ἐπιβήτορος τοῦ Θρόνου Ἀντιοχείας καὶ διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀπαλλατόμεθα τοῦ ἐπί ἓξαετίαν ἐπιβουλευθέντος τὰ νόμιμα τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν» ἐπιβάλλεται ἡ ἄμεση ἀνάκληση τοῦ Ἀλεξάνδρου.[32] Πράγματι ἡ ἀνάκληση τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔγινε ἄμεσα ἀλλὰ μᾶλλον μετὰ ἀπὸ ἐνέργειες τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Ἀντιοχείας. Ὡστόσο τὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα Ἀδάνων παραμένει ἄλυτο. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ νέου πατριάρχη Ἀντιοχείας Γρηγορίου Damas δὲν ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ καὶ τὰ ἄλλα Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς παρὰ μόλις τὸ 1909, ὁπότε καὶ οἱ κοινότητες τῆς Κιλικίας ἀπεκατέστησαν τὶς σχέσεις τους μὲ τὴν πνευματική τους ἀρχή. Ἀλλὰ ἡ ἀπουσία μητροπολίτη ἐξακολούθησε νὰ ἐπιδρᾶ ἀρνητικὰ στὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῶν κοινοτήτων αὐτῶν. Ἦδη πρὶν τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τῶν Πατριαρχείων η κοινότητα Ἀδάνων μὲ ἐπιστολή της πρὸς τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἐπαναφέρει παλαιότερο αἴτημά της γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἐπισκόπου ἢ ἀρχιμανδρίτη γιὰ νὰ κηρύξει «τὸν λόγον τοῦ θεοῦ» καὶ νὰ ἐπαναφέρει τὸ λαὸ «ἐν τῇ εὐθείᾳ ὁδὸν ἐξ' ἧς ἀτυχῶς παρεξέκκλινεν». Θὰ ἀσχοληθοῦμε ἀναλυτικὰ παρακάτω μὲ αὐτὸ τὸ αἴτημα. Ἐδῶ ὑπογραμμίζουμε ἁπλῶς τὴ συντήρηση τοῦ ζητήματος καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων Κωνσταντινουπόλεως-Ἀντιοχείας. Ὁ νέος πατριάρχης Γρηγόριος ἐξακολουθεῖ νὰ κωφεύει πρὸς τὶς ἐπανειλημμένες ἐκκλήσεις τῶν κοινοτήτων γιὰ ἄμεση ἐγκατάσταση μητροπολίτη τῆς ἐκλογῆς τους στὰ Ἅδανα. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Ἀντιοχείας σχετικὰ μὲ τὴν ἀποστολὴ ἐξάρχου στὴ Μερσίνα τὸ φθινόπωρο τοῦ 1910 ἐπρόκειτο νὰ δημιουργήσει ἕνα νέο ἐπεισόδιο στὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα Ἀδάνων-Ταρσοῦ χωρὶς πάντως νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ παραμικρό. Ἡ πρόθεση ἀποστολῆς πατριαρχικοῦ ἐξάρχου ἀντιμετωπίσθηκε ἀπὸ τὶς ἐκεῖ κοινότητες ἐξαρχῆς ἀρνητικά. Σὲ σχετικὸ ψήφισμα ποὺ ἀπέστειλαν πρὸς «τὸν θεοφρούρητο θρόνο Ἀντιοχείας» δηλώνεται μὲ ἔμφαση ὅτι τὸ μόνο ποὺ θεωρεῖται ἐπιθυμητὸ εἶναι ἡ ἐγκατάσταση μητροπολίτη τῆς ἐκλογῆς τους. Ἀντίθετα ἡ ἀποστολὴ

31. Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΛ 2.

32. Βλ. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸ Πατριάρχη μὲ ἡμερομηνία 31 Ἰανουαρίου 1906, Κώδικας Ἀδάνων 409.

ἐξάρχου ἐπικρίνεται: «Τὸ μόνο ὅπερ θὰ ἀποκομίσῃ ὁ ἔξαρχος εἶναι ὅτι θὰ μάθῃ τὸ φρόνημα τῆς ἐπαρχίας [Ἀδάνων] ὅσον ἀφορᾶ τὸ πρόσωπον τοῦ μέλλοντος ἀρχιερέως ἀλλὰ τὸ φρόνημα τῆς ἐπαρχίας εἶναι ἤδη γνωστόν...».[33]

Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ὑπάρχει πλέον καὶ ἕνας ἄλλος παράγοντας ποὺ δραστηριοποιεῖται ἔντονα στὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα. Πρόκειται γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ὑποπροξενεῖο Μερσίνας τὸ ὁποῖο ἱδρύθηκε τὸ 1904 ἀλλὰ μέχρι καὶ τὸ 1909 δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἄμεση ἀνάμειξη στὴν ὑπόθεση. Ἀντίθετα, μετὰ ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτή, τὸ ὑποπροξενεῖο θὰ καταστεῖ ἐνεργὸς παράγοντας στὸ ζήτημα ἀκολουθώντας τὶς ὁδηγίες τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν κατεύθυνση ἐπίλυσης τοῦ ζητήματος ἐπωφελῶς γιὰ τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα στὴν περιοχή. Ἡ συχνὴ ἀλληλογραφία τοῦ ὑποπροξενείου μὲ τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία στὴν Πόλη εἶναι ἐξαιρετικὰ χρήσιμη γιὰ τὴν ἐξέταση ὁρισμένων πλευρῶν τοῦ Ἀντιοχικοῦ καὶ δὲν ἀφήνει καμία ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἄμεση ἀνάμειξή του στὸ ζήτημα.

Ἡ ἄφιξη τοῦ μητροπολίτη Τύρου-Σιδῶνος Ἠλία στὴ Μερσίνα τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1910 ὡς πατριαρχικοῦ ἐξάρχου δὲν προκάλεσε κανένα ἐπεισόδιο. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ μητροπολίτη ἀποφασίσθηκε ἀπὸ τὴ Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας παρὰ τὶς ἀντιρρήσεις ποὺ ἐξέφρασαν οἱ τοπικὲς κοινότητες. Πάντως τόσο ἡ κοινότητα τῆς Μερσίνας ὅσο καὶ ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων δὲν ὀργάνωσαν καμία ἐπίσημη ἐκδήλωση ὑποδοχῆς του, καταγράφοντας μὲ αὐτὸν τὴ δυσαρέσκειά τους πρὸς τὴν ἀπόφαση τῆς Συνόδου Ἀντιοχείας. Ἀντίθετα στὴν Ταρσὸ ὁ Ἕλληνας ὑποπρόξενος Α. Πανᾶς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ μητροπολίτης ἔγινε «τιμητικῶς δεκτὸς κατὰ τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν αὐτόθι ἡμετέρων καὶ ἱερούργησεν ἐν τῇ αὐτόθι ἐκκλησία εἰς ἣν παρέστησαν σχεδὸν ἅπαντες οἱ αὐτόθι Ἕλληνες παρὰ τὰς ρητὰς ὁδηγίας ἃς διεβίβασα εἰς αὐτούς».[34] Ἡ δημογεροντία Ταρσοῦ ἄλλαξε ἀμέσως στάση ἀπέναντι στὸ μητροπολίτη μετὰ τὴν ἄμεση μετάβαση τοῦ Α. Πανᾶ στὴν πόλη καὶ τὶς ἐπιπλήξεις τὶς ὁποῖες, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ ἴδιος, τῆς ἀπηύθυνε. Λίγες μέρες ἀργότερα οἱ τρεῖς κοινότητες συνέταξαν ψήφισμα μὲ τὸ ὁποῖο κάνουν γνωστὸ στὸ μητροπολίτη ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἰδιότητά του ὡς ἐξάρχου. Ἡ παράδοση τοῦ ψηφίσματος στὸν Ἠλία ἔγινε σὲ κλίμα ἔντασης διότι αὐτὸς ὄχι μόνο ἀρνήθηκε νὰ παραλάβει τὸ ψήφισμα ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ μία σύντομη λογομαχία μὲ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ποὺ τοῦ παρέδωσαν τὸ ψήφισμα τὸ ἔσχισε.[35] Στὸ ἑξῆς οἱ σχέσεις τῶν δύο πλευρῶν θὰ παραμείνουν τεταμμένες. Ὁ μητροπολίτης

33. Βλ. Α.Υ.Ε., Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, ψήφισμα μὲ ἡμερομηνία 25/9/1910.

34. Α.Υ.Ε., Β΄ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, ἐπιστολὴ ὑποπροξένου Α. Πανᾶ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 20/12/1910.

35. Ὅ.π.

Τύρου Σιδῶνος συνέχισε νὰ διαμένει στὴ Μερσίνα ἀλλὰ δὲν ἱερουργοῦσε στὸ μεγάλο ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀλλὰ στὴ μικρὴ ἀραβικὴ ἐκκλησία τῆς πόλης. Τὴν παρουσία του μητροπολίτη ἐμφανίζεται νὰ ὑποστηρίζει ἐνεργὰ ἡ ρωσικὴ πρεσβεία τῆς Βηρυτοῦ καὶ οἱ πληροφορίες ποὺ μεταδίδει τὸ ἑλληνικὸ ὑπουργεῖο ἀναφέρουν ὅτι μὲ τὴν παρέμβαση τῆς ρωσικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη ὁ μητροπολίτης προορίζεται νὰ ἀναλάβει τὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῶν Ἀδάνων. Στὸ διπλωματικὸ ἐπίπεδο τὸ αἴτημα τῶν ὀρθοδόξων κοινοτήτων περὶ ἀπομάκρυνσης τοῦ Ἠλία φαίνεται νὰ ὑποστηρίζει καὶ ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνηση. Μετὰ τὴν ἐνεργὴ παρέμβαση τοῦ Βαλῆ τῶν Ἀδάνων Djemal bey, τοῦ μετέπειτα ἰσχυροῦ μέλους τῆς νεοτουρκικῆς τριανδρίας, ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνηση ἀποφάσισε νὰ μὴν ἀναγνωρίσει τὸν Ἠλία ὡς μητροπολίτη Ἀδάνων παρὰ τὶς ἔντονες παρασκηνιακὲς ἐνέργειες τῆς ρωσικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη «ἐφόσον», ὅπως δηλώθηκε ἐπισήμως «οἱ χριστιανοὶ δὲν δέχονται αὐτὸν καὶ προτιμοῦν ὁμογενῆ».[36] Ἡ στάση τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησης σύμφωνα μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη ἑρμηνεύεται, καὶ ὄχι ἄδικα, ὡς ἀντίδραση στὴν ἐπέκταση τῆς ἀραβικῆς, καὶ ρωσικῆς ἐπιρροῆς στὴ Συρία: «Ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις μὴ θεωροῦσα συμφέρουσαν δι' ἑαυτὴν τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀραβικῆς ἐπιρροῆς δὲν φαίνεται διατεθειμένη νὰ ἀποδεχθῇ αἴτησιν περὶ ἐγκαταστάσεως ἄραβος μητροπολίτου καὶ ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Ἀδάνων».[37]

Ἀλλὰ ἂς ἐπιστρέψουμε στὶς ἀντιδράσεις τῶν κοινοτήτων. Ἡ ἀπόφαση τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησης σχετικὰ μὲ τὴν προοπτικὴ ἀποδοχῆς τοῦ μητροπολίτη στὸ Θρόνο Ἀδάνων ἀνακοινώθηκε «καταλλήλως», δηλαδὴ μυστικά, στὶς δημογεροντίες τῶν κοινοτήτων καὶ φαίνεται πὼς τὶς ἐνθουσίασε. Ὡστόσο οἱ κοινότητες ἀπὸ τὴν πλευρά τους δὲν μένουν ἐκεῖ. Ἐξακολουθοῦν νὰ ἐπιζητοῦν τὴν ἀνάκληση τοῦ Ἠλία καὶ ἐκφράζουν «τὴν λύπη αὐτῶν διὰ τὴν τοιαύτην ἀκατανόητον ἐπιμονὴν τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας ἐν τῇ ἀδιαφορίᾳ καὶ τῇ περιφρονήσει πρὸς ἀποδοχὴν τῶν πολλῶν ἡμῶν μέχρι τοῦδε παρακλήσεων καὶ ἱκεσιῶν καὶ πλήρωσιν τῶν νομίμων ἡμῶν καὶ δικαίων πόθων».[38] Παράλληλα ἐμφανίζεται μὲ ὅλο καὶ μεγαλύτερη ἔμφαση τὸ αἴτημα τῆς ἐγκατάστασης «ὁμογενοῦς» μητροπολίτη. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ κοινότητες δὲν περιορίζονταν στὴν ἀνάκληση τοῦ μητροπολίτη Ἠλία οὔτε κὰν στὴν ἐνθρόνιση μητροπολίτη τῆς ἐκλογῆς τους ἀλλὰ ζητοῦν τὴν ἐπιλογὴ «ὁμογενοῦς» στὴ θέση τοῦ μητροπολίτη Ἀδάνων καὶ Ταρσοῦ.

---

36. Α.Υ.Ε., Β΄ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, Ἐπιστολὴ Α. Πανᾶ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, 18 Ἰανουαρίου 1911.

37. Α.Υ.Ε., Β΄ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 5, Ἐπιστολὴ Ἑλληνικῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Ἰ. Γρυπάρη, 8 Αὐγούστου 1911.

38. Βλ. Ψήφισμα τῶν τριῶν κοινοτήτων ποὺ ἐπισυνάπτεται στὴν ἐπιστολὴ τῆς 8ης Ὀκτωβρίου 1910 τοῦ Α. Πανᾶ πρὸς τὴν πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως (Α.Υ.Ε., Β΄ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35).

Τὸ αἴτημα αὐτὸ ἐμφανίζεται νὰ στηρίζεται στὴ λεγομένη «ἀρχὴ τῆς πλειοψηφίας», στὸ γεγονός δηλαδὴ ὅτι οἱ Ἕλληνες ὀρθόδοξοι τῆς Κιλικίας ὑπερτεροῦν συντριπτικὰ ἔναντι τῶν Ἀράβων ὀρθοδόξων καὶ συνεπῶς ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ὑποδείξουν ὄχι μόνο τὸ πρόσωπο ἀλλὰ καὶ τὴν ἐθνικὴ ἰδιότητα τοῦ μέλλοντος μητροπολίτη. Ὅπως ἀναφέρει σχετικὴ πηγή: «Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἡμῶν ὑπάρχουσι 16.000 ὀρθόδοξοι, 20 ἐκκλησίες καὶ 22 ἱερεῖς. Ἐκ τῶν 16 χιλιάδων λαοῦ αἱ 15 χιλιάδες καὶ οἱ 21 ἱερεῖς οἱ λειτουργοῦντες εἰς 19 ἐκκλησίες εὑρίσκονται ἐν πλήρῃ συμφωνίᾳ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς μητροπολίτου... Μία δὲ μόνο ὁμὰς ἐν Μερσίνῃ ἐκ 1.000 ὡς ἔγγιστα ἀποτελουμένη μεθ' ἑνὸς ἱερέως ἐν μίᾳ ἐκκλησίᾳ ἐκκλησιαζομένη ἀνθίσταται τῷ ὄγκῳ τῆς πλειοψηφίας...».[39]

Ἀποτέλεσμα τῆς κλιμακούμενης ἔντασης εἶναι ἡ περαιτέρω ὄξυνση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες καὶ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιόχειας. Στὰ μέσα Ἰανουαρίου 1911 ὁ ὑποπρόξενος Ἀ. Πανᾶς γνωστοποιεῖ στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Μερσίνας «πρὸ ἡμερῶν ἀπεφάσισαν νὰ ἀποκηρύξωσι τὸν πατριάρχην Ἀντιοχείας ἀλλὰ τῇ ἐπεμβάσει μου ἀνεβλήθη ἡ ἀποκήρυξις».[40] Παρὰ τὴ στάση τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου πάντως, ἡ κοινότητα τῆς Μερσίνας, μὲ νέο ψήφισμα εἰδοποιεῖ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ὅτι μετὰ ἀπὸ ἔκτακτη γενικὴ συνέλευση τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων ἀποφασίστηκε ἡ διακοπὴ τῶν σχέσεων μὲ αὐτό, ἡ ὁποία θὰ τεθεῖ ἄμεσα σὲ ἐφαρμογὴ στὴν περίπτωση ποὺ δὲν ἀνακληθεῖ ὁ μητροπολίτης Ἠλίας.[41] Ἡ διατήρηση παρὰ ταῦτα τοῦ Ἠλία στὴ Μερσίνα ὀξύνει περαιτέρω τὶς σχέσεις τῶν δύο πλευρῶν. Οἱ κοινότητες ζητοῦν τὴν ἀπόσπασή τους ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ τὴν προσκόλλησή τους στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ αἴτημα εἶχε τεθεῖ καὶ στὸ παρελθὸν ἀπὸ τὴν κοινότητα Ἀδάνων ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε ἄλλη κίνηση πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.[42] Ὁ Ἀντιοχείας Γρηγόριος ἀνακαλεῖ ἐν τέλει τὸν μητροπολίτη Ἠλία τὸν Ἰούλιο τοῦ 1911 ἀλλὰ φαίνεται πὼς εἶναι ἤδη ἀργά. Ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων ἀποφασίζει «παμψηφεὶ» νὰ διακόψει «πᾶσαν σχέσιν μὲ τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας» καὶ ζητᾶ ἀπὸ τοὺς ἐφημέριους τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας τῆς πόλεως τῶν Ἀδάνων, νὰ παύσουν νὰ μνημονεύουν τὸ ὄνομα τῆς Ἀντιοχείας καὶ ἀντ' αὐτοῦ νὰ μνημονεύουν τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως.[43] Πλέον βρισκόμαστε σὲ μία νέα διακοπὴ τῶν σχέσεων τῶν δύο πλευρῶν ἡ ὁποία δὲν πρόκειται νὰ

39. Ὑπόμνημα Ἐπαρχίας Ἀδάνων-Ταρσοῦ εἰς τὴν Σύνοδον Ἀντιοχείας (Α.Υ.Ε., 16 Ἰουλίου 1912).

40. Βλ. Ἐπιστολὴ τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1911 (ὅ.π.).

41. Βλ. Ψήφισμα κοινότητας Μερσίνας μὲ ἡμερομηνία 23 Φεβρουαρίου 1911.

42. Βλ. Ἐπιστολὴ κοινότητος Ἀδάνων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, 12 Αὐγούστου 1908, Κώδικας Ἀδάνων 410.

43. Συνεδρία Δημογεροντίας Ἀδάνων τῆς 9ης Ἰουλίου 1911, Κώδικας Ἀδάνων 410.

ἀποκατασταθεῖ καὶ ὁ μητροπολιτικὸς θρόνος τῶν Ἀδάνων θὰ ἐξακολουθήσει νὰ χηρεύει.

Ἡ συγκεκριμένη στάση τῶν κοινοτήτων δημιουργεῖ νέα δεδομένα καθὼς αὐτὴ οὔτε ἔχει ἀποφασισθεῖ οὔτε φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ στὴν περιοχή. Ἐνῶ τὸ αἴτημα τῆς ἐγκατάστασης Ἕλληνα, δηλαδὴ μὴ ἀραβόφωνου, μητροπολίτη ὄχι μόνο ἐπικροτεῖται ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς διπλωματικὲς ὑπηρεσίες ἀλλὰ καὶ προβάλλεται ὑπὲρ τὸ δέον, τὸ αἴτημα τῆς ἀπόσπασης τῆς μητροπόλεως Ἀδάνων φαίνεται νὰ δημιουργεῖ μεγάλες ἀνησυχίες. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση ἀντιμετωπίζει τὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα στὰ πλαίσια τῆς διαμόρφωσης μιᾶς γενικότερης στρατηγικῆς ποὺ ἀποσκοπεῖ στὴν εὐνοϊκὴ πρὸς τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα λύση τοῦ Ἀντιοχικοῦ ἀλλὰ καὶ στὴ συστηματικότερη παρουσία τῆς χώρας στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη. Ἀφετηρία τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς, πέραν τῶν γενικῶν προθέσεων τοῦ ἑλληνικοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν, εἶναι ἡ ἔκθεση τὴν ὁποία συνέταξε ὁ κυπριακῆς καταγωγῆς ἀρχιμανδρίτης Γαβριὴλ Καραπατάκης στὴ Βηρυτὸ σχετικὰ μὲ τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα.[44] Ὁ ἀρχιμανδρίτης Γαβριὴλ ἀνῆκε στὸ κλίμα τοῦ πρώην Ἀντιοχείας Σπυρίδωνος,[45] καὶ ἦταν γνώστης τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος, γιὰ τὸ ὁποῖο εἶχε ἄμεση ἄποψη, ὅπως δείχνει καὶ ἡ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα μελέτη του ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1909. Στὴν ἔκθεση αὐτὴ ὁ Καραπατάκης ὑποδεικνύει τὸν κατὰ τὴ γνώμη του ἀσφαλέστερο τρόπο προκειμένου νὰ ἐπανέλθει ὁ Ἀντιοχικὸς Θρόνος «εἰς τὰς χεῖρας ἑλλήνων». Κατὰ τὴν ἔκθεση θεωρεῖται ἀπαραίτητη ἡ ἐνθρόνιση Ἑλλήνων τὸ γένος μητροπολιτῶν στὶς τρεῖς μητροπολιτικὲς ἕδρες τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας ποὺ τότε ἐχήρευαν, δηλαδὴ τοῦ θρόνου Ἀδάνων-Ταρσοῦ, τοῦ θρόνου Θεοδοσιουπόλεως (Ἐρζερούμ) καὶ τοῦ θρόνου Χαλεπίου. Σύμφωνα μὲ τὴν ἔκθεση ἡ ἐνθρόνιση Ἑλλήνων μητροπολιτῶν σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς κατάλληλες διπλωματικὲς κινήσεις καὶ μὲ ἐπαρκὴ χρηματοδότηση θὰ μποροῦσαν νὰ ἐπαναφέρουν τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας «εἰς τὰς χεῖρας ἑλλήνων». Πάντως ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς κίνησης δὲν ἦταν τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Ὁ ἴδιος ὁ ἀρχιμανδρίτης Καραπατάκης εἶναι ἐνήμερος τοῦ περιορισμένου δημοσιογραφικοῦ καὶ πολιτικοῦ βάρους τῶν Ἑλλήνων τὸ φρόνημα ὀρθοδόξων στὴ Συρία. Φροντίζει μάλιστα ὁ ἴδιος νὰ ἀπαντήσει στὸ ὑποθετικὸ ἐρώτημα: «... ἴσως τὶς ὑποβάλλει ἔνστασιν. Τίς ἡ ὠφέλεια ἐκ τῆς ἀνακτήσεως τοῦ θρόνου τούτου; Ἀπαντῶμεν. Ἡ ἐλευθέρα Ἑλλὰς πράγματι ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐδεμίαν ἔχει ὠφέλειαν ἀλλὰ τὶς οἶδε ἂν εἰς ἀπώτερον μέλλον δὲν αἰσθανθῆ τὴν ἀνάγκην νὰ ἔχῃ ὑπηκόους πρὸς ἐξάσκησιν τῶν δικαιωμάτων της, διατὶ νὰ ἐκλείψῃ ἡ ἰδέα τοῦ λαοῦ ὅτι εἶναι ἑλληνικὸς λαὸς καὶ ὅτι εἰς μαρτύριον διατηρεῖται

44. Βλ. Ἔκθεση Γ. Καραπατάκη πρὸς τὸ γενικὸ πρόξενο τῆς Ἑλλάδας στὴ Βηρυτὸ μὲ ἡμερομηνία 12 Αὐγούστου 1911, (Α.Υ.Ε., Β΄ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35).

45. Βλ. Β. Ἐγγλεζάκης, *ὅ.π.*, σσ. 120-121.

ἡ Ἱεραρχία;... Ἀλλὰ τὸ κυριώτερον ὅλων εἶναι ἡ διαφύλαξις τοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων εἰς τὰς χεῖρας ἑλλήνων».[46] Τὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων προβάλλει λοιπὸν ὡς ἔπαθλο στὸ σχέδιο Καραπατάκη, τὸ Πατριαρχεῖο τὸ ὁποῖο ὑπῆρχε φόβος νὰ ἀκολουθήσει τὴν ἴδια πορεία μὲ ἐκείνη τοῦ Ἀντιοχείας.

Ὡστόσο ἔστω καὶ ἔμμεσα ἡ ἔκθεση Καραπατάκη ἐμπλέκει καὶ τὶς κοινότητες τῆς ἐπαρχίας Ἀδάνων. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ σύνταξη τῆς ἔκθεσης συνέπεσε περίπου χρονικὰ μὲ τὴν ἀνάδειξη τοῦ αἰτήματος τῶν κοινοτήτων τῆς ἐπαρχίας Ἀδάνων γιὰ ἀπόσπαση ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ προσκόλληση στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ αἴτημα αὐτό, γίνεται εὔκολα κατανοητό, τορπίλιζε στὴν πράξη τὴν ὅποια προοπτικὴ ἐπιτυχίας τοῦ σχεδίου Καραπατάκη διότι τυχὸν ἀπόσπαση τῆς ἐπαρχίας Ἀδάνων ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἀπόσχιση τῆς σημαντικότερης πληθυσμικὰ μερίδας τῶν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ποὺ ὑπόκειντο στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ τὴν καθαρὴ πλέον ὑπερίσχυση τῶν Ἀράβων ὀρθοδόξων.

Πάντως τὸ σχέδιο τοῦ Καραπατάκη ἀπασχόλησε σοβαρὰ τὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὸ Ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν. Στὶς συσκέψεις ποὺ ἔγιναν στὴν Πόλη συμμετεῖχαν, πέραν τοῦ ἴδιου τοῦ Καραπατάκη, ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ Γ΄ ὁ ὁποῖος ἦταν ἐξαιρετικὰ διστακτικὸς νὰ συγκατανεύσει στὸ αἴτημα τῶν ὀρθοδόξων τῆς Κιλικίας, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κελαδίων καί, κυρίως, ὁ πρώην Ἀντιοχείας Σπυρίδων. Ἡ πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως συστήνει τὴν ἀποδοχὴ τοῦ σχεδίου χωρὶς ἐπιφυλάξεις: «Θὰ ὑπάρξῃ βεβαίως ἀντιμέτωπος ἡ ρωσσικὴ ἐπιρροὴ καὶ ἰδίᾳ τὸ δαπανώμενον ρωσσικὸν χρῆμα, ἐνῶ τουναντίον εἶναι πιθανὸ ὅτι θὰ ἔχωμεν ἐπίκουρον τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν διαβλέπουσαν κινδύνους ἐν τῇ ἐπεκτάσει τῆς ρωσσικῆς ἐπιρροῆς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην [τὴ Συρία]».[47] Συστήνει ἐπιπλέον στὸ Ὑπουργεῖο τὴν ἀποστολὴ ἱεράρχη ἐπιφορτισμένου μὲ τὴν εἰδικὴ αὐτὴ ἀποστολή. Τὸ Ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν συμφωνεῖ ἐντέλει μὲ τὶς ὑποδείξεις τῆς πρεσβείας γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἱεράρχη, ὁ ὁποῖος «θὰ προκαλέσῃ τὰ διαβήματα τῶν κατοίκων πρὸς ἐπίτευξιν βαθμηδὸν τῆς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Θεοδοσιουπόλεως, Χαλεπίου, Ἀδάνων-Ταρσοῦ ἐγκαθιδρύσεως ἑλλήνων τὸ γένος ἱεραρχῶν καὶ πρὸς ἐπιδίωξιν κατ' ὀλίγων καὶ τῶν λοιπῶν μέσων πρὸς παγίωσιν τοῦ φρονήματος τῶν ὀρθοδόξων πληθυσμῶν».[48] Καθόλου τυχαῖα τὸ πρόσωπο ποὺ ἐπιλέγεται τελικὰ ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Καραπατάκης. Τὰ ἔξοδα τῆς ἀποστολῆς του, μετὰ τὴν εὔσχημη ἄρνηση τοῦ Ἰωακεὶμ Γ΄ νὰ τὰ ἀναλάβει

46. Ὑπόμνημα Καραπατάκη, *ὅ.π.*

47. Βλ. Ἐπιστολὴ πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν Ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἰ. Γρυπάρη (22 Νοεμβρίου 1911).

48. Βλ. Ἐπιστολὴ Ἰ. Γρυπάρη πρὸς τὴν πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως (17 Ἰανουαρίου 1912).

τὸ πατριαρχικὸ ταμεῖο, θὰ ἐκάλυπτε τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν.[49]

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ διαχωρίζει τὴ θέση της ἀπὸ τὴ διακηρυγμένη πρόθεση τῶν κοινοτήτων τῆς ἐπαρχίας Ἀδάνων νὰ ἀποσχισθοῦν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ νὰ προσκολληθοῦν στὸ Οἰκουμενικό. Ἐπιπλέον ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ φαίνεται ἀρνητικὰ διακείμενη σὲ κάθε ἐνέργεια ποὺ θὰ ἐπικαλεῖται τὴν ἀρχὴ τῆς πλειοψηφίας, ὅπως συνέβη πράγματι στὴν Κιλικία. Σύμφωνα μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη ἡ ἀρχὴ αὐτὴ θὰ ἀποτελέσει «ἀρχὴν κινδύνων εἰς τὴν καθιέρωσιν φυλετικῶν διαιρέσεων καὶ ἐπιβλαβῆ ἐπομένως ἐν ἄλλοις σημείοις δι' ἡμᾶς».[50] Δὲν γνωρίζουμε ποιὲς ἀκριβῶς ἦσαν οἱ ἐνέργειες τοῦ ὑποπροξενείου Μερσίνας γιὰ νὰ πεισθοῦν οἱ ἐκεῖ ἑλληνορθόδοξοι νὰ ἀποδεχθοῦν τὴν ἑλληνικὴ πολιτική. Ὅποιες καὶ ἂν ἦταν πάντως δὲν φαίνεται πὼς ἦσαν πολὺ ἀποτελεσματικές. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1912, τὴν ἴδια ἐποχὴ ποὺ ἀποφασίσθηκε ἡ ἀποστολὴ Καραπατάκη, ὁ ὑποπρόξενος Μπενετάτος ἐνημέρωνε τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν ὅτι: «οἱ πλεῖστοι τῶν ἡμετέρων ἐξακολουθοῦν νὰ ἐμμένωσι ἐν τῇ ληφθείσῃ ὑπ' αὐτῶν ἀποφάσει περὶ ἀποσπάσεως τῆς ἐπαρχίας ... ἀκόμη καὶ ὅσοι πειθόμενοι εἰς τὰς συστάσεις ὅπως παύσωσι ζητῶντες τὴν ἀπόσπασιν καὶ ἀποτεινόμενοι πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας ἀπαιτοῦσιν ἐντόνως τὴν χειροτονίαν Ἀρχιερέως ἕλληνος τὸ γένος ἐκφράζουσιν εὐλόγους φόβους, ..., καθ' ὅσον ἂν παραδεχθοῦμε τὴν ὅλως ἀπίθανον περίπτωσιν ὅτι ὁ πατριάρχης ... θὰ ἀποστείλῃ ἕλληνα μητροπολίτην, οὐδεμία παρέχεται ἐγγύησις ὅτι ὁ μητροπολίτης οὗτος θὰ παραμείνει ἐπὶ πολὺν χρόνον...».[51] Ἡ ἄφιξη τοῦ Γαβριὴλ Καραπατάκη στὴ Μερσίνα εἶχε προφανῶς σκοπὸ νὰ ἀλλάξει τὴ στάση αὐτή. Δὲν γνωρίζουμε ποιὲς ἀκριβῶς ἐνέργειες ἔκαμε ἀλλὰ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1912 ὁ ἴδιος συνέταξε «Ὑπόμνημα τῆς ἐπαρχίας Ἀδάνων καὶ Ταρσοῦ πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον Ἀντιοχείας» μὲ τὸ ὁποῖο οὐσιαστικὰ μεθοδεύεται ἡ ἐκλογὴ Ἕλληνα μητροπολίτη στὴν ἐπαρχία αὐτή. Τὸ ὑπόμνημα αὐτό, στὸ ὁποῖο δὲν ἀναφέρεται λέξη περὶ ἀποσχίσεως τῆς ἐπαρχίας, συνοδεύει ἕνα «πρόγραμμα δράσεως» ποὺ σκιαγραφεῖ τὶς ἀπαραίτητες ἐνέργειες ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουν προκειμένου νὰ ἀποφασίσει ἡ ἴδια ἡ κοινότητα μὲ ἐκλογὲς γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ νέου μητροπολίτη καὶ ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε ἐξασφαλισθεῖ ἡ σύμφωνη γνώμη τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησης. Ἐνδεικτικὰ ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα αὐτὸ ἀκόμη καὶ ἂν μετὰ τὴν ἐκλογὴ μητροπολίτη τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας «δὲν θελήσῃ νὰ εἰσα-

49. Βλ. Ἐπιστολὴ πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν (27 Ἀπριλίου 1912).

50. Βλ. Ἐπιστολὴ πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν (22 Νοεμβρίου 1911).

51. Βλ. Ἐπιστολὴ ὑποπροξένου Μερσίνας πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (24 Ἀπριλίου 1912).

κούση τὴν κυβέρνησιν τότε πρέπει νὰ ζητήσωμεν ἄδειαν παρ' αὐτῆς τῆς κυβερνήσεως νὰ προκαλέσωμεν τὴν ἐπέμβασιν τῆς ρωσικῆς πρεσβείας ἵνα ἐπιβληθῇ τῷ πατριάρχῃ Ἀντιοχείας. Ἡ δὲ πορεία τῶν πραγμάτων θὰ μᾶς ὁδηγήσῃ καὶ εἰς τὰ περαιτέρω».[52] Ἄραγε ἔπεισε ὁ ἀρχιμανδρίτης τὶς κοινότητες τῆς Κιλικίας γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα νὰ παραμείνουν ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ νὰ μὴν ἐπιμείνουν στὴν ἀπόφαση γιὰ ἀπόσπαση; Τοὺς ἐξήγησε ὅτι ἡ στάση τους δὲν συνάδει «μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ» στὴν περιοχή; Τοὺς ἀνέφερε ὅτι ἡ στάση τους τορπιλίζει τὸ σχέδιό του γιὰ τὸ ὁποῖο οἱ ἴδιοι δὲν φαίνεται νὰ γνώριζαν τίποτα; Δὲν μποροῦμε νὰ δώσουμε ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα αὐτά. Ὡστόσο ἡ τελευταία φράση τοῦ ὑπομνήματος «ἡ δὲ πορεία τῶν πραγμάτων θὰ μᾶς ὁδηγήσῃ καὶ εἰς τὰ περαιτέρω» μᾶς κάνει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἀκόμη καὶ ἂν πείσθηκαν οἱ κοινότητες νὰ ἀκολουθήσουν τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ τὸ ἔκαμαν μὲ ἐπιφυλάξεις, ἴσως μάλιστα νὰ ἔθεσαν καὶ κάποια προθεσμία. Πάντως οἱ ἐνέργειες ποὺ προέβλεπε τὸ πρόγραμμα, ποὺ ἦσαν ἔτσι καὶ ἀλλιῶς ἐξαιρετικὰ χρονοβόρες, δὲν μπόρεσαν νὰ τεθοῦν σὲ ἐφαρμογή. Ἡ ἔκρηξη τοῦ Πρώτου Βαλκανικοῦ Πολέμου ἔθεσε τέρμα σὲ κάθε σχετικὴ ἀπόπειρα χωρὶς τὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα τῶν Ἀδάνων νὰ βρεῖ τὴ λύση του.

Οἱ πολιτικὲς ἐξελίξεις ποὺ ἀκολούθησαν, οἱ Βαλκανικοὶ Πόλεμοι καὶ ἀμέσως μετὰ ἡ ἔνταξη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας στὸ πλευρὸ τῶν κεντρικῶν δυνάμεων στὸ μεγάλο εὐρωπαϊκὸ πόλεμο ἀνέβαλαν κάθε σκέψη γιὰ λύση τοῦ ζητήματος. Στὰ χρόνια αὐτὰ τὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα τῶν Ἀδάνων παρέμεινε ἄλυτο καὶ οἱ κοινότητες τῆς Ἀντιοχείας δὲν ἀποσυνδέθηκαν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Οἱ νέοι συσχετισμοὶ ποὺ προέκυψαν μετὰ τὴν παράδοση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ἐγκατάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἑνὸς γαλλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος στὴ δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ στὴ Μερσίνα ἀντίστοιχα, ἔθεσαν ἐκ νέου τὸ πρόβλημα ἐπὶ τάπητος. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1920 ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα Ἀδάνων δείχνει διατεθειμένη νὰ ἀποδεχθεῖ τὴ χειροτονία μητροπολίτη ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας «ὑπὸ τὸν ὅρο νὰ διορισθῇ ὁ ὑποδεικνυόμενος ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν».[53] Συστήνεται μάλιστα ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸν Ἀχιλλέα Συμεώνογλου καὶ τὸν ἀραβόφωνο Ἀλέξανδρο Βαρποὺρ γιὰ τὶς συνεννοήσεις μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ στὴν πραγματικότητα μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὶς νέες διεργασίες ποὺ ὑπῆρχαν γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος. Ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Γρηγόριος ἐμφανίζεται πλέον διατεθειμένος νὰ ἐξετάσει μία τέτοια λύση, ὡστόσο οἱ διαπραγματεύσεις διαρκοῦν γιὰ περισσότερο ἀπὸ ἕνα χρόνο, πρὶν νὰ γίνει γνωστὸ τὸ

52. Ὑπόμνημα ἐπαρχίας Ἀδάνων περὶ τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος (Α.Υ.Ε., Β΄ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, 16 Ἰουλίου 1912).

53. Βλ. Ἀπόφαση Γενικῆς Συνέλευσης Κοινότητας Ἀδάνων μὲ ἡμερομηνία 3/16 Μαρτίου 1920, Κώδικας Ἀδάνων 410.

ὄνομα ἀποδεκτοῦ ὑποψηφίου γιὰ τὸ θρόνο τῶν Ἀδάνων. Πρόκειται γιὰ τὸν ἀρχιμανδρίτη Ἀρχοντάκη ὁ ὁποῖος προτάθηκε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομο. Στὰ Ἄδανα ἡ ἐπιλογὴ τοῦ κ. Ἀρχοντάκη γίνεται δεκτὴ μὲ ἐνθουσιασμὸ ὡς ἡ μόνη λύση: «ὁ λαὸς ἀπειλεῖ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει νὰ ἀποταθῇ ἀπ' εὐθείας καὶ ἄνευ οὐδεμίας διατυπώσεως εἰς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ζητῶν ἄμεσον ἀποστολὴν Μητροπολίτου τῆς ἐκλογῆς του χωρὶς κἂν νὰ λάβη ὑπ' ὄψιν τὰς μέχρι τοῦδε θυσίας ἐπαρχίας πρὸς περιφρούρησιν τοῦ ἐθνικοῦ καθεστῶτος τῆς ἐπαρχίας».[54] Γιὰ λόγους ποὺ δὲν γνωρίζουμε ἀκριβῶς ἡ κοινότητα τῆς Μερσίνας ἐμφανίζεται διαστακτικὴ πρὸς αὐτὴ τὴν προοπτική. Οἱ ἐπιστολὲς τῆς κοινότητας τῶν Ἀδάνων πρὸς αὐτὴν τῆς Μερσίνας εἶναι ἐπικριτικὲς τὴν ἴδια στιγμὴ ποὺ τὴν προτρέπει νὰ συντονίσουν τὶς ἐνέργειές τους: «εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πατριάρχης δεχθῆ τὴν ἡμετέραν ἄποψιν οἱ ἀπερχόμενοι εἰς Δαμασκὸν [οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κοινοτήτων] ὑποδείξωσι ἀμέσως ὡς ὑποψήφιον τῆς ἐπαρχίας τὸν Ἀρχιμανδρίτην Ἀρχοντάκη ὅπως μὴ ἀπωλεσθῆ ἐπὶ ματαίῳ ὁ πολύτιμος χρόνος».[55] Ὡστόσο ὁ χρόνος εἶναι πολύτιμος γιὰ ἕνα λόγο ποὺ κανεὶς (;) δὲν φαντάζεται: τὴν ἐκδίωξη τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς Σμύρνης. Οἱ κοινότητες τῆς Κιλικίας θὰ ἀκολουθήσουν τὴ μοίρα τῶν ἑλληνορθόδοξων πληθυσμῶν ἕνα χρόνο ἀργότερα. Ἡ ἀδιανόητη ἕως τότε προοπτικὴ τῆς ἐγκατάλειψης τῶν ἑδαφῶν αὐτῶν, μαζὶ μὲ τὴ μοίρα τῆς προσφυγιᾶς ποὺ τὴ συνόδευσε γίνεται χρήγορα πραγματικότητα. Μπροστὰ στὸ μέγεθος τῆς τραγωδίας αὐτῆς ἡ λύση τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος στὴν Κιλικία, ποὺ ἔτσι καὶ ἀλλιῶς δὲν ἐπιτεύχθηκε, χάνει τὸ νόημά της καθὼς δὲν ὑπάρχουν πλέον οἱ πληθυσμοὶ τοὺς ὁποίους αὐτὴ θὰ ἐξυπηρετοῦσε.

III

Ἡ παρουσίαση τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος καθὼς καὶ τῶν ἀντιδράσεων καὶ τῆς πολιτικῆς τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων στὴν Κιλικία ἐπιτρέπουν νὰ προσεγγίσουμε εὐκολότερα τὸ ζήτημα τῆς διάχυσης τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας στὴν περιοχή. Οἱ κοινότητες αὐτές, πέραν τῆς ἀρνητικῆς στάσης καὶ τῶν ὀξυμένων σχέσεων ποὺ διατήρησαν ἀπέναντι στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, ἐμφάνισαν καὶ συγκεκριμένα αἰτήματα. Ὡστόσο δὲν θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ θεωρήσει τὰ αἰτήματα αὐτὰ φυσικὰ οὔτε νὰ πιστέψει ὅτι ἡ διαμόρφωσή τους ἦταν ἀβίαστη. Κατ' ἀρχὰς δὲν πρόκειται μόνο γιὰ τὰ αἰτή-

54. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸ Δ.Σ. τῆς κοινότητας Μερσίνας (5 Ἀπριλίου 1921), Κώδικας Ἀδάνων 410.

55. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸ Δ.Σ. κοινότητας Μερσίνας (5 Αὐγούστου 1921), Κώδικας Ἀδάνων 410.

ματα καθεαυτὰ ἀλλὰ καὶ τὸ λόγο ποὺ τὰ συνοδεύει. Ἐπιπλέον δύσκολα μπορεῖ νὰ περάσει ἀπαρατήρητο τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ στάση τῶν κοινοτήτων ἀπέναντι στὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀσυνέχειες ὡς πρὸς τὴν πρόσληψη τοῦ ζητήματος κατὰ τὴν περίοδο 1900-1922, ἀσυνέχειες ποὺ δὲν περιορίζονται στὴ μορφὴ ἀλλὰ καὶ στὴν οὐσία τῆς προβληματικῆς ποὺ ὁδήγησε στὴν ἄρθρωσή τους. Τέλος τὰ ἴδια τὰ αἰτήματα δύσκολα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἁπλὰ ὡς συνέχεια τὸ ἕνα τοῦ ἄλλου. Θεωροῦμε πὼς ἡ ἀνάλυση τῶν αἰτημάτων αὐτῶν ἐπαρκεῖ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς διάχυσης τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας, καὶ τὴ συνακόλουθη διαμόρφωση ἐθνικῆς ταυτότητας στὸ χῶρο τῆς Κιλικίας. Ὑποστηρίζουμε τέλος ὅτι ἡ ἄρθρωση τῶν αἰτημάτων αὐτῶν δὲν εἶχε ἐθνικὸ νόημα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀλλὰ τὸ ἀπέκτησε ἀργότερα.

Ὅταν ὁ Μελέτιος Dumani ἐζήτησε, καὶ τελικὰ ἐπέτυχε, τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ μητροπολίτη Ταρσοῦ καὶ Ἀδάνων Γερμανοῦ, ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων ἀπέστειλε ἐπιστολὴ μὲ τὴν ὁποία κατακρίνεται ὁ Ἀντιοχείας ὅτι: «...ἀντὶ νὰ ἴδωμεν αὐτὸν ὁρμώμενον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἡγέτου τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας "ἀγαπᾶτε ἀλλήλους" νὰ προσπαθῇ νὰ διδάσκῃ πρὸς ὅλους τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον ἐσκέφθη ὅτι ὤφειλε καταστήση γνωστὸν τὸ κῦρος τῆς ἑαυτοῦ ἐκλογῆς καὶ νὰ ἐπιβάλῃ ἑαυτὸν διὰ μέσων ἅτινα ἠδύναντο νὰ γεννήσωσι ταραχὰς *μεταξὺ μέχρι τοῦδε ἐν ἀγάπῃ καὶ εἰρήνῃ συμβιωσάντων ἀδελφῶν ὀρθοδόξων* [*Σ.Γ.*]...» καὶ τοῦ συστήνεται «ὅπως ... μετριοπαθέστερον καὶ χριστιανικώτερον δρῶν νὰ φροντίσῃ νὰ διευθύνῃ ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐνεργείας πρὸς ἕτερον σημεῖον προσπαθῶν ὅπως ἀναγνωρισθῇ ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ...».[56] Ἡ σύγκρουση λοιπὸν τῆς κοινότητας μὲ τὸν Ἀντιοχείας ἐμφανίζεται νὰ ἔχει ἀποκλειστικὰ ἐκκλησιαστικὸ περιεχόμενο καὶ περιγράφεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κοινότητα ὡς σύγκρουση τοῦ συνόλου τῶν ὀρθοδόξων μὲ μία ἀντικανονικὴ ἐκλογὴ χωρὶς νὰ ἀποδίδεται κανένα ἐθνικὸ νόημα οὔτε στὶς πράξεις τοῦ πατριάρχη οὔτε στὶς πράξεις τῆς κοινότητας. Μετὰ μάλιστα τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Γερμανοῦ ὁ πατριάρχης Μελέτιος καταγγέλεται γιὰ «ἀντιχριστιανικὲς πράξεις καὶ τὰ σατανικὰ διαβήματα πρὸς διατάραξιν τῆς χριστιανικῆς εἰρήνης».[57] Μὲ αὐτὴ τὴν ἀφετηρία τὸ πρῶτο αἴτημα ποὺ διαμορφώνει ἡ κοινότητα Ἀδάνων ἀφορᾶ στὴν ἀποστολὴ ἀρχιερέα ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπως ἀναφέρεται σχετικὰ στὴν αἴτηση πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο ὁ ἀρχιερέας αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι «ρέκτης τῆς τουρκικῆς» καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐπαναφέρει τὴν τάξη στὴν κοινότητα. Οἱ λόγοι τοῦ αἰτήματος ἀναφέρονται μὲ σαφήνεια. Ὅπως δηλώνεται στὴν ἴδια ἐπιστολὴ λόγω τῆς ἀπουσίας μητροπολίτη ἀπὸ τὴν

56. Ἐπιστολὴ Κοινότητας Ἀδάνων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας (21 Μαρτίου 1900), Κώδικας Ἀδάνων 409.

57. Τηλεγράφημα πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας (21 Μαρτίου 1900).

ἐπαρχία εἶχε ἐπέλθει: «χαλάρωσις τῶν δεσμῶν τῆς ἀγάπης καὶ ἐμάρανεν ὁ ζῆλος πολλῶν ... [ἐνῶ] ψυχρότης καὶ ἀδιαφορία ὁσημέραι παρατηρεῖται πρός τε τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὰ κοινὰ ἡμῶν πράγματα, πολλαὶ διαφοραὶ μεταξὺ συζύγων ἢ καὶ ἄλλων προσώπων μένουσιν ἐκκρεμεῖς, ἄλλαι δὲ διαφυγοῦσαι τὴν δικαιοδοσίαν τῆς δημογεροντίας ἐλύθησαν κακῶς καὶ ἐναντίον τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας τῇ προτροπῇ ἑτεροδόξων. Ἔνιοι δὲ ἤρξαντο τείνοντες οὖς καὶ εἰς ξένας διδασκαλίας καὶ κίνδυνος ἐντεῦθεν μέγας ἂν ἐξακολουθήσῃ οὗτος οὐ μόνον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐκπαιδευτήρια ἡμῶν».[58] Ὁ λόγος τῆς κοινότητας Ἀδάνων δίνει ἔμφαση στὴν ἐκκλησιαστικὴ διάσταση τῆς ὑπόθεσης καὶ στὴν ἀναστάτωση ποὺ εἶχε ἐπιφέρει ἡ ἀπουσία ἀνώτατου ἱερέα γιὰ τόσο μεγάλο διάστημα. Ἐπιπλέον ἡ ἐπιστολὴ ἐπαναφέρει στὸ προσκήνιο τὴν βαθύτατη δυσπιστία τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας πρὸς τὶς δυτικὲς ἱεραποστολὲς καὶ τὶς πιθανὲς ἐπιδράσεις τους στὴ συνοχὴ τῆς κοινότητας ἡ ὁποία, ὅπως προκύπτει, ἐξακολουθεῖ νὰ στηρίζεται σὲ θρησκευτικὰ κριτήρια. Στὴν ἐπιστολὴ ἡ δημογεροντία τῆς κοινότητας ἀποδίδει καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ ἴδια προσλαμβάνει τὴν κοινότητα Ἀδάνων: «[ἡ κοινότητα Ἀδάνων] καίπερ ἀποτελουμένη ἐκ μελῶν διαφόρων μὲν τὴν πατρίδαν καὶ γλώσσαν στερρῶς ὅμως ἔχομεν τῶν πατρίων, μετὰ χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ ὁμονοίας διατελεῖ... Ἐκ τῆς τοιαύτης αὐτῆς χριστιανικῆς πολιτείας ἀνταπεξέρχετο ἐρρωμένως ἐν μέσῳ ἀλλοδαπῶν συνοίκων καὶ ἄλλων ποικίλων προσηλυτιστικῶν ἑταιριῶν... λύουσα ὑπὲρ αὐτῆς ... πᾶν τὸ κατ' αὐτῆς ἀπρόοπτον». Ἐδῶ ἡ ἀναγνώριση στοιχείων ἑτερότητας (*ἐκ μελῶν διαφόρων τὴν πατρίδα καὶ γλῶσσαν*) ὑπόκειται στὴν καταλυτικὴ κυριαρχία τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας ὡς παράγοντα συνοχῆς τῆς κοινότητας (*μετὰ χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ ὁμονοίας διατελεῖ*). Δὲν πιστεύουμε ὅτι πρόκειται γιὰ λεκτικὸ σχῆμα ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀποτύπωση τῆς κυρίαρχης πρόσληψης σχετικὰ μὲ τὴ φυσιογνωμία τῆς συλλογικῆς ταυτότητας. Δὲν εἶναι μάλιστα τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι λίγο νωρίτερα οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Κιλικίας ἀποκαλοῦνται Γραικοί, ἕνας ὅρος ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ σηματοδοτεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴ/θρησκευτικὴ σύσταση τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητας γενικά. Ξανὰ λοιπὸν παρουσιάζεται ἡ ἀπουσία ἐθνικοῦ νοήματος ὄχι μόνο στὶς πράξεις καὶ τὰ αἰτήματα τῆς κοινότητας ἀλλὰ καὶ στὴν ἀντίληψη ποὺ ἡ ἴδια πρόβαλε γιὰ τὴν φυσιογνωμία της.

Τὸ ἴδιο θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε καὶ γιὰ τὶς ἀντιδράσεις ποὺ ξέσπασαν στὴ Μερσίνα καὶ τὰ Ἄδανα κατὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ μητροπολίτη Ἀλεξάνδρου Ταχχάν. Ὅπως ἔχουμε ἤδη ἐπισημάνει τὰ ἐκτεταμένα ἐπεισόδια τῆς Μερσίνας φαίνεται πὼς ὀφείλονται στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐγκατάσταση τοῦ νέου μητροπολίτη θεωρήθηκε ὡς παραβίαση τῶν κανόνων τῆς

58. Βλ. Ἐπιστολὴ κοινότητας Ἀδάνων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως (12 Αὐγούστου 1901), Κώδικας Ἀδάνων 410.

ἐκκλησίας γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ὁποίων οἱ ὀρθόδοξοι τῆς περιοχῆς ἐμφανίζονταν διατεθειμένοι νὰ φθάσουν ἀκόμη καὶ στὰ ἄκρα. Στὸ λόγο ποὺ περιγράφει καὶ τὸ σκεπτικὸ καὶ τὶς πράξεις τῶν κοινοτήτων δὲν βρίσκουμε καμία νύξη ποὺ νὰ τοὺς ἀποδίδει κάποιο ἐθνικὸ νόημα. Πρόκειται γιὰ πράξεις ὀρθοδόξων μὲ κυρίαρχη θρησκευτικὴ συνείδηση ποὺ ἀντιδροῦν στὴν καταπάτηση τῶν ὅσων οἱ ἴδιοι θεωροῦν ὡς δίκαια τῆς ἐκκλησίας καὶ μὲ τὰ ὁποῖα αἰσθάνονται πὼς ταυτίζονται ἄμεσα. Οἱ κοινότητες ἐξακολουθοῦν νὰ συμπεριφέρονται συλλογικὰ ὡς προασπίζουσες τὴ χριστιανικὴ ὁμόνοια τὴν ὁποία ἀπειλεῖ μὲ τὶς πράξεις του ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας. Τὸ ἐκκλησιαστικὸ αἴτημα τῆς ἀποστολῆς ἱεράρχη ἀλλὰ καὶ ἡ κυρίαρχη θρησκευτικὴ διάσταση τῆς ὑπόθεσης, σὲ καμία περίπτωση δὲν ἀποτελοῦν ἐπίφαση ποὺ ὑποκρύπτει μία ἐθνικὴ διάσταση, ἀλλὰ ἔχουν ἀξία ἀπὸ μόνα τους καὶ δὲν χρειάζονται τὴν ἐπίκληση τῆς τελευταίας γιὰ νὰ ἀποκτήσουν νόημα.

Θὰ μποροῦσε βέβαια νὰ ἰσχυρισθεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἀπουσία ἐκφορᾶς ἀνάλογων αἰτημάτων θὰ μποροῦσε νὰ ὀφείλεται σὲ παράγοντες ὅπως ὁ φόβος τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Ἀλλὰ κάτι τέτοιο ὄχι μόνο δὲν εἶναι σωστό, καθὼς βρίθουν τὰ κείμενα περὶ «ἐθνικῶν δικαίων» τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἀλλὰ διαψεύδεται καὶ ἀπὸ τὴν στάση τῆς ἴδιας τῆς κοινότητας Ἀδάνων λίγα χρόνια ἀργότερα. Ὅταν τὸ 1908 ἡ κοινότητα ἐπαναφέρει τὸ αἴτημά της πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο γιὰ ἀποστολὴ ἀνώτατου ἱεράρχη στὴν ἐπαρχία, ἡ βάση τοῦ ἐπιχειρήματος ἔχει μετατοπισθεῖ: «Μένουσα ἡ ἐπαρχία ἄνευ πνευματικοῦ ἀρχηγοῦ [...] βλάπτεται θρησκευτικῶς καὶ ἐθνικῶς [Σ.Γ.]. Ὁ θρησκευτικὸς ζῆλος ἤρξατο νὰ μαραίνεται καὶ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα νὰ καταπίπτει διότι ψυχρότης καὶ ἀδιαφορία ὁσημέραι παρατηρεῖται πρός τε τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὰ κοινὰ ἡμῶν πράγματα [...] οἱ ἐνταῦθα παντοῖοι τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ *ἑλληνισμοῦ* [Σ.Γ.] ἐχθροὶ ἐπωφελούμενοι ἤρξαντο συστηματικῶς πρὸς ἐξόντωσιν τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἑλληνικῶν κοινοτήτων ἐργαζόμενοι...».[59] Ἔτσι δίπλα στὸ θρησκευτικὸ λόγο προστίθεται εὐθαρσῶς καὶ ἡ ἐθνικὴ ἀναφορά. Τὸ θρησκευτικὸ παύει νὰ μονοπωλεῖ τὴν ὑπόσταση τῆς κοινότητας μετὰ τὴν παράλληλη ἐμφάνιση ἀναφορᾶς στὸ ἐθνικό. Ἡ κοινότητα πλέον ἐμφανίζεται ὄχι μόνο ὡς ὀρθόδοξη ἀλλὰ καὶ ὡς ἑλληνική. Εἶναι μάλιστα αὐτὴ ἡ δεύτερη ἰδιότητα ἡ ὁποία φαίνεται πὼς ὀργανώνει πλέον τὶς ἀντιλήψεις γιὰ τὴ φύση τῆς κοινότητας, τὴ συνοχή της καὶ τὶς ἀπειλὲς ποὺ δέχεται. Ἔτσι ἡ ἀπαίτηση γιὰ ἐνθρόνιση «ὁμογενοῦς»,[60] δηλαδὴ Ἕλληνα τὸ γένος μητροπολίτη στὴν ἐπαρχία Ἀδάνων, ἀποκτᾶ νόημα ὡς ἐθνικὸ αἴτημα. Ἡ ἀπαίτηση αὐτὴ πάντως, ἡ ὁποία ρητὰ ἀναφέρεται σὲ ἔγγραφα τῆς κοινότητας μόλις τὸ 1911, δὲν ἔχει σχέση μὲ προηγούμενες

59. Βλ. Ἐπιστολὴ κοινότητας Ἀδάνων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, (22 Ὀκτωβρίου 1908), Κώδικας Ἀδάνων 410.

60. Βλ. Ψήφισμα Δημογεροντίας Ἀδάνων, 9 Ἰουλίου 1911, Κώδικας Ἀδάνων 1911.

ἐκκλήσεις πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως γιὰ ἐγκατάσταση ἀρχιερέα. Τότε οἱ κοινότητες ζητοῦσαν ἱερέα ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ἐπαναφέρει τοὺς ὀρθοδόξους στὸ «δρόμο τοῦ Θεοῦ» καὶ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν τρωθεῖσα ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῆς ἐπαρχίας προτάσσοντας καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ γνωρίζει τὴν τουρκική, ἰδιότητα ἡ ὁποία, εἶναι ἀλήθεια, παραμένει ὡς ζητούμενο καὶ στὴν αἴτηση τοῦ 1908. Ἐν τέλει ἡ ἐνθρόνιση ὁμογενοῦς μητροπολίτη συνδυάστηκε μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς ἀπόσχισης ἀπὸ τὸν Θρόνο Ἀντιοχείας καὶ τὴν σύνδεση μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τὰ ὅσα προηγήθηκαν κατὰ τὴν ἀπόπειρα τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας νὰ ἐπιβάλλει στὴ μητρόπολη τῶν Ἀδάνων τὸν μητροπολίτη Τύρου-Σιδῶνος Ἠλία. Ἔχουμε ἤδη ἀναφερθεῖ στὶς πολιτικὲς καὶ διπλωματικὲς πλευρὲς αὐτῆς τῆς στάσης καὶ δὲν χρειάζεται νὰ ἐπανέλθουμε ἐδῶ. Ἀρκεῖ μόνο νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ τελικὴ ὑπαναχώρηση ἀπὸ τὴν πρόθεση ἀπόσχισης ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀρχιμανδρίτης Καραπατάκης καὶ τὸ ἑλληνικὸ ὑποπροξενεῖο Μερσίνας ἔπεισαν πράγματι τὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς Κιλικίας ὅτι αὐτὴ δὲν συνάδει μὲ τὰ εὐρύτερα «ἐθνικὰ συμφέροντα» ὅπως τὰ διατύπωνε τὸ Ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἁπλά, στὰ 1912, τὸ ἀκροατήριο ἦταν πιθανὸν περισσότερο πρόθυμο νὰ υἱοθετήσει μία τέτοια προβληματικὴ καθὼς ἡ κυρίαρχη μέχρι τότε ταυτότητα τῆς θρησκευτικῆς κοινότητας εἶχε αἰσθητὰ μετατοπισθεῖ πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ ἐθνικοῦ. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ διερωτηθοῦμε καὶ κατὰ πόσον ἡ προβολὴ τοῦ αἰτήματος γιὰ ἐγκατάσταση Ἕλληνα μητροπολίτη στὰ Ἄδανα ἦταν ἀνεξάρτητη τῆς δράσης τοῦ ἑλληνικοῦ ὑποπροξενείου στὴ Μερσίνα. Ὅπως ἔχουμε ἤδη ἐπισημάνει, ὁ Ἕλληνας ὑποπρόξενος Α. Πανᾶς, εἶχε τακτικὴ ἐπαφὴ μὲ μέλη τῆς κοινότητας Μερσίνας ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων δύο κοινοτήτων, γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῆς πολιτικῆς ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθηθεῖ, ὅπως συχνὰ μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἴδιος. Βέβαια θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ἀποδώσουμε τὸ αἴτημα αὐτὸ ἀποκλειστικὰ στὸν Ἕλληνα ὑποπρόξενο. Κάτι τέτοιο θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ συμβεῖ ἂν δὲν ὑπῆρχε τὸ κατάλληλο ἔδαφος. Ἐξάλλου ὁ ἴδιος ὁ Α. Πανᾶς ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀπαίτηση γιὰ ἐνθρόνιση ὁμογενοῦς στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο Ἀδάνων προῆλθε ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς τοπικὲς κοινότητες ἔστω καὶ ἂν ὁ Ἕλληνας ὑποπρόξενος δὲν σχολιάζει καθόλου τὴν ὕστερη ἐμφάνισή του καὶ τὸ ἐμφανίζει ὡς ἀνέκαθεν ἐκφραζόμενο. Ἄποψή μας πάντως εἶναι ὅτι τὸ αἴτημα τῆς ἀποστολῆς Ἕλληνα μητροπολίτη δὲν ἐκφράστηκε ρητὰ παρὰ ἀργότερα. Οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες ζητοῦσαν, βέβαια, τὴν ἀποστολὴ ἱεράρχη ὁ ὁποῖος νὰ διαθέτει τὰ κατάλληλα προσόντα ἀλλὰ δὲν ἔθεταν, ἀρχικὰ τουλάχιστον, τὸ θέμα μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο.[61] Ἡ οὐσία πάντως εἶναι

61. Ἐνδεικτικὴ ἴσως εἶναι ἡ εἰρηνικὴ ἐπιστολὴ ποὺ ἀπέστειλε ὁ Πατριάρχης Ἰωακεὶμ Γ΄ στὸν Ἀντιοχείας Γρηγόριο γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τῶν δύο ἐκκλησιῶν τὸ 1909. Ἐκεῖ ἀναφέρεται καὶ τὸ ζήτημα τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου Ἀδάνων καὶ τοῦ

ὅτι στὴ διαμάχη μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ἀποδίδεται πλέον ὅλο καὶ περισσότερο ἐθνικὸ νόημα παρ' ὅτι διατήρησε τὴν ἐκκλησιαστική της μορφή.

Ὡστόσο ἂν ἡ μεταλλαγὴ αὐτὴ στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος τῶν Ἀδάνων ἐγγράφει τὴ στάση τῶν κοινοτήτων τῆς Κιλικίας στὴν «ἐθνικὴ ὑπόθεση» ἡ ἀποτύπωση τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος στὴ συλλογικὴ ταυτότητα ἀπαιτεῖ παράλληλα τὴ διατύπωση καὶ ἀποδοχὴ συγκεκριμένων ἀναλυτικῶν τόπων ποὺ δὲν ἀποτελοῦν ἁπλὰ προσαρτήματα ἀλλὰ συμμετέχουν ἐνεργὰ στὴν ἀποτύπωση αὐτή. Οἱ τόποι αὐτοὶ δὲν ὁρίζονται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα ἀλλὰ ἐπικοινωνοῦν συνεχῶς μὲ τὸ σκηνικὸ ποὺ ἡ ἐξέλιξή του δημιούργησε. Ὁ πρῶτος τόπος ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἀφορᾶ τήν, ἐμφανὴ πλέον στὰ 1910, διάκριση Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων ὀρθοδόξων στὴν Κιλικία μία διάκριση ποὺ ἂν καὶ εἶχε θρησκευτικὴ ἀφετηρία ἐπενδύθηκε καὶ μὲ τὰ ἐθνικὰ χρώματα. Στὰ 1911 ἡ κοινότητα τῶν ἀραβοφώνων τῆς Μερσίνας ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας στὶς ἐπιλογές του καὶ ἐμφανίζεται νὰ ἀντιτίθεται στοὺς Ἕλληνες ὀρθοδόξους ἀναφέρεται ὡς ἀραβικὴ καὶ καταμετρᾶται ἐπιπλέον μὲ ἀκρίβεια: 1.000 περίπου ἄτομα μὲ ἕνα ἱερέα καὶ μία ἐκκλησία.[62] Συναντοῦμε δηλαδὴ ξανὰ στὴν περίπτωση τῆς Κιλικίας τὴν ἀποδοχὴ τῆς διαίρεσης τῶν ὀρθοδόξων μὲ βάση τὰ λεγόμενα ἐθνολογικὰ κριτήρια καὶ συγκεκριμένα τὴ γλώσσα. Θὰ μποροῦσε βέβαια κανεὶς νὰ διερωτηθεῖ σὲ ποιὸ βαθμὸ τὰ κριτήρια αὐτὰ ἦσαν ἤδη δεδομένα καὶ ἀποδεκτά. Κατά πόσο μὲ ἄλλα λόγια οἱ ὑπάρχουσες ἀναπαραστάσεις τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας ἀποδίδουν στὴν ὁμάδα τῶν ἀραβοφώνων ἐθνικὴ ὑπόσταση ἢ ἡ ἐθνοτικὴ ἑτερότητα τῶν ἀραβόφωνων ὀρθοδόξων ἐπινοεῖται ἐκ τῶν ὑστέρων μὲ βάση τὴ στάση τους ἀπέναντι στὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα τῶν Ἀδάνων καὶ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Προσωπικὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ χρήση ἐθνολογικῶν κριτηρίων, ἰδίως δὲ ἡ ἀνάδειξή τους σὲ κυρίαρχους παράγοντες ἀνάγνωσης τῆς καθημερινῆς πραγματικότητας, εἶναι νεότερη καὶ δύσκολα μπορεῖ νὰ συγκαλύψει τὶς ἀσυνέχειες καὶ τὶς ποικίλες διαιρέσεις σὲ αὐτὸ ποὺ καλοῦμε συλλογικὴ ταυτότητα τῆς κοινότητας. Τὸ πρῶτο φυσικὰ ἐρώτημα τὸ ὁποῖο προκύπτει ἀφορᾶ στὶς ἀντιλήψεις σχετικὰ μὲ τὴ σύνθεση τῆς κοινότητας

αἰτήματος τῶ κατοίκων οἱ ὁποῖοι τοῦ ἐξέφρασαν «τὸν πόθον ἵνα ἔχωσιν ἀρχιερέαν ἀρεστόν». (Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 33 (1909), σ. 290). Δύσκολα βέβαια θὰ ἔθεταν θέμα Ἕλληνα μητροπολίτη στὸν Πατριάρχη ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι καὶ τὸ αἴτημα αὐτὸ εἶχε τότε διατυπωθεῖ. Ἀντίθετα τὰ ὅσα γνωρίζουμε μᾶς κάνουν νὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ διατύπωση τοῦ σχετικοῦ αἰτήματος ἐμφανίσθηκε ρητὰ ἀργότερα.

62. Ὑπόμνημα Ἐπαρχίας Ἀδάνων-Ταρσοῦ πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον Ἀντιοχείας, (*ὅ.π.*). Ὁ Γ. Κ. Σκαλιέρης ἐπιχειρώντας νὰ προσεγγίσει τὴν ἐθνολογικὴ σύσταση τοῦ μικρασιατικοῦ πληθυσμοῦ υἱοθετεῖ τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ τὸν ὁποῖο συνδέει ἄμεσα μὲ τοὺς ἀραβόφωνους ὀρθόδοξους ποὺ «ἀπέβαλον τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν Ἑλληνικὴν συνείδησιν ὑπὸ τὰς πιέσεις καὶ τὰς ἐξαγορὰς τῶν Ῥώσων» (Γ. Κ. Σκαλιέρης, *Λαοί καὶ Φυλαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήνα 1922, β΄ ἔκδοση 1990, σ. 207).

καὶ τὴ θέση τῶν ἀραβοφώνων σὲ αὐτή· ἢ γιὰ νὰ διατυπώσουμε τὸ ζήτημα κάπως διαφορετικά, μὲ ποιὸ τρόπο ἔγινε κατανοητὴ ἡ γλωσσικὴ ἰδιαιτερότητα τῶν ἀραβοφώνων μέσα σὲ ἕνα πληθυσμὸ ὀρθοδόξων ποὺ σὲ καμία περίπτωση δὲν χρησιμοποιοῦσε μία ἐνιαία γλώσσα. Μὲ ποιὸ τρόπο δηλαδὴ ἀναδείχθηκε ἡ σημασία τῆς ἀραβικῆς γλώσσας ὡς κριτήριο ἐθνικῆς ἑτερότητας σὲ μιὰ κοινότητα ποὺ ἱστορικὰ εἶχε ὀργανωθεῖ ὡς πολύγλωσση.

«Ὑπάρχουσιν ὅμως ἐν αὐτῇ καὶ μέρη ἐν οἷς οὔτε ἐκκλησία οὔτε τέμενος ὀθωμανικὸν ὑφίσταται μόνον δὲ διακριτικὸν τῆς ἐθνότητος εἶναι ὅτι οἱ μὴ μουσουλμάνοι καλοῦνται ἁπλῶς *χριστιανοί* (*χριστιανλὰρ*) ἀδιάφορον ἂν οἱ χριστιανοὶ οὗτοι εἶναι Εὐρωπαῖοι, ἂν εἶναι τοῦ δυτικοῦ ἢ ἀνατολικοῦ δόγματος, ἂν εἶναι Ἕλληνες ἢ Ἀρμένιοι. Ὅτε π.χ. ἐν *Κιρὶκ χάν*, ἀσημοτάτῳ χωριδίῳ μόλις ὑπὸ τριάκοντα οἰκογενειῶν Τούρκων καὶ Ἀρμενίων γεωργῶν καὶ ξενοδόχων οἰκουμένῳ [...] ἠρώτησα τὸν ξενοδόχον περὶ τῶν κατοίκων, ἀπάντησέ μοι ὅτι ἦσαν μωαμεθανοὶ καὶ χριστιανοί, ἠγνόει δὲ ὅτι οἱ χριστιανοὶ οὗτοι ἦσαν Ἀρμένιοι».[63] Αὐτὰ ἀναφέρει ὁ Β. Α. Μυστακίδης, ἔφορος ἀρχαιοτήτων στὸ ὀθωμανικὸ μουσεῖο τῆς Πόλης, ὁ ὁποῖος περιηγήθηκε στὴν περιοχὴ τῆς Συρίας στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα. Οἱ παρατηρήσεις του, βέβαια, θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἀφοροῦν ἕνα μικρὸ καὶ ἀπομακρυσμένο μέρος τῆς Συρίας. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅμως ὅτι στεροῦνται καὶ ἀξίας διότι ἀφ' ἑνὸς καταγράφουν τὴν ἀναπαράσταση τῆς κυρίαρχης παλαιότερα διάκρισης, χριστιανοί/μουσουλμάνοι, καὶ ἀφ' ἑτέρου πιστοποιοῦν τὴ συντήρηση τῆς διάκρισης αὐτῆς, ὡς κυρίαρχης ἀναπαράστασης, ἔστω καὶ σὲ ἕνα ἀπομακρυσμένο σημεῖο τῆς αὐτοκρατορίας. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ παρατηρήσεις τοῦ Μυστακίδη ἐπισημαίνουν μία ἀσυνέχεια στὴν εἰκόνα ποὺ μεταβιβάζεται ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία τῆς ἐποχῆς, καὶ τὶς μεταγενέστερες ἑρμηνεῖες της. Πρόκειται πάντως γιὰ μία ἀσυνέχεια μὲ σημασία καθὼς ὑποδεικνύει τὴν κυρίαρχη θέση τῆς θρησκείας στὶς συλλογικὲς ταυτότητες, κάτι ποὺ ἀφορᾶ ὄχι μόνο τοὺς μουσουλμάνους ἀλλὰ καὶ τοὺς μὴ μουσουλμάνους. Ἐδῶ ἀκριβῶς συναντοῦμε τὴν περίπτωση τῶν ἀραβοφώνων ὀρθοδόξων τῆς Κιλικίας οἱ ὁποῖοι κατ' ἀρχὴν συμμετέχουν σὲ μία θρησκευτικὴ κοινότητα, αὐτὴ τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας, χωρὶς ἀπαραίτητα νὰ διαχωρίζονται ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους ὀρθοδόξους μὲ βάση ἄλλα κριτήρια. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ δεύτερο σημεῖο τὸ ὁποῖο θὰ θέλαμε νὰ ἐπισημάνουμε. Στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα οἱ ἀραβόφωνοι προσδιορίζονται κυρίαρχα, ἂν καὶ ὄχι ἀποκλειστικά, μὲ βάση τὴ θρησκευτική τους ταυτότητα καὶ ἡ κατηγοριοποίησή τους μὲ «ἐθνολογικὰ» π.χ. κριτήρια δὲν φαίνεται νὰ ἔχει νόημα. Ὁ Μυστακίδης, ὁ ὁποῖος ὑποθέτουμε ὅτι ἐγνώριζε τὴν ἔννοια τῆς ἐθνότητας, ἐπιχείρησε νὰ καταγράψει τὴν ἐθνολογικὴ κατάσταση τῆς Συρίας μὲ ἕνα ἐξαιρετικὰ παράδοξο ἀποτέλεσμα. Στὸν «Κατάλογο τῶν κατοί-

63. Β. Α. Μυστακίδης, «Αἱ ἑτερόδοξοι κοινότητες ἐν Συρίᾳ καὶ τὰ ἐν αὐταῖς σχολεῖα», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 21 (1897-1898), σ. 126.

κων τῆς Συρίας κατὰ φυλὰς καὶ θρησκείας» ὁ ὁποῖος ἐπισυνάπτεται στὸ πόνημα ποὺ ἀναφέραμε καί, σύμφωνα μὲ τὸν συντάκτη του, «δίδει ἔννοιάν τινα τῶν ἐν τῇ εὐρείᾳ ταύτῃ ἐπαρχίᾳ πραγμάτων»,[64] συμπεριλαμβάνονται μαζὶ μὲ τὶς θεωρούμενες «ἐθνικὲς» κοινότητες καὶ οἱ ἀραβόφωνοι στοὺς ὁποίους ὅμως ἀποδίδεται μία τελείως διάφορη κατηγοριοποίηση. Ἔτσι πέραν τῶν Τούρκων, τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἀρμενίων, οἱ ἀραβόφωνοι χωρίζονται οὔτε λίγο οὔτε πολὺ σὲ δεκαπέντε κατηγορίες μὲ κυρίαρχη ἀναφορὰ ὡς πρὸς τὸ θρήσκευμα, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καταγράφονται οἱ ὀρθόδοξοι καὶ καθολικοὶ ἄραβες, οἱ ὀρθόδοξοι καὶ καθολικοὶ σύροι, οἱ μαρωνίτες, οἱ λατίνοι, οἱ βεδουίνοι, οἱ μελχίτες, οἱ δροῦσοι, οἱ ἰσμαηλίτες κ.ἄ. Ὁ κατάλογος αὐτὸς ἀναπαριστᾶ εὔγλωττα τὶς κυρίαρχες ἀντιλήψεις γιὰ τοὺς ἀραβόφωνους, καὶ συνεπῶς καὶ γιὰ τοὺς ἀραβορθόδοξους τῆς Κιλικίας ποὺ ἀποτελοῦσαν, μικρὸ βέβαια, μέρος αὐτῆς τῆς πληθυσμιακῆς ὁμάδας.

Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ταυτότητας τῶν ἀραβοφώνων σὲ σχέση μὲ τὸ θρήσκευμα ἢ τὴ θρησκευτικὴ αἵρεση, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἑρμηνεύσουμε ἀνάλογα τὴ θέση τῶν ἀραβορθόδοξων τῆς Κιλικίας ὡς μέρος τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας τῆς Κιλικίας, θέση τὴν ὁποία ἀποδέχονταν καὶ τὰ ὑπόλοιπα μέρη τῆς κοινότητας αὐτῆς. Ἂς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ διαχωρισμὸς Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων δὲν ὑφίσταται ὅταν ξεσπᾶ ἡ ἀντιοχικὴ κρίση καὶ στὶς πράξεις τοῦ Μελετίου Dumani, ὁ ὁποῖος κατηγορήθηκε γιὰ ἐνέργειες ποὺ θὰ ὁδηγοῦσαν στὴ «διατάραξη τῆς χριστιανικῆς εἰρήνης», ἐμφανίζεται νὰ ἀντιστέκεται τὸ σύνολο τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας ἡ ὁποία «καίπερ ἀποτελουμένη ἐκ μελῶν διαφόρων μὲν τὴν πατρίδαν καὶ γλώσσαν στερρῶς ὅμως ἔχουσας τῶν πατρίων μετὰ χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ ὁμονοίας διετέλεσε...». Οἱ ἀραβόφωνοι συνεπῶς, δὲν φαίνεται νὰ διαχωρίζονται ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη ὀρθόδοξη κοινότητα, κάτι τὸ ὁποῖο ἀποτυπώνεται καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι ἐκκλησιάζονταν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς ὑπόλοιπους ὀρθοδόξους. Ἔτσι γιὰ παράδειγμα στὴν Ταρσὸ οἱ τριακόσιες περίπου οἰκογένειες τῶν Σύρων ὀρθόδοξων τῆς πόλης ἐκκλησιάζονταν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς ὑπολοίπους Ἑλληνορθόδοξους στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Παύλου. Γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν μάλιστα οἱ ἀνάγκες τῆς λειτουργίας σὲ δύο γλώσσες, τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ ἀραβικά, ὑπῆρχαν δύο ἱερεῖς ποὺ διάβαζαν τὸ Εὐαγγέλιο ὁ ἕνας στὰ ἑλληνικὰ καὶ ὁ ἄλλος στὰ ἀραβικά.[65] Ἀλλὰ καὶ στὰ Ἄδανα ἡ μικρὴ ἀραβόφωνη κοινότητα, οἱ πληροφορίες μας ὁμιλοῦν γιὰ δέκα οἰκογένειες ἀραβορθό-

64. Β. Α. Μυστακίδης, *ὅ.π.*, σσ. 133-134.

65. Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΛ 4 (Ταρσός), ἀφήγηση Κ. Ραφούλη. Ἕνας ἄλλος ἀφηγητής, ὁ Π. Σαχπέλογλους, ἰσχυρίζεται ὅτι «μέχρι τὸ 1911 ἡ λειτουργία ἐκτελεῖτο εἰς τὴν ἑλληνικήν. Κατόπιν παραπόνων τῶν ἀραβοφώνων προσελήφθη ἀραβόφων ἱερεὺς πρὸς ἱκανοποίησίν των. Οὕτω ἀναγιγνώσκετο τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τὴν ἀραβικήν» (*ὅ.π.*).

δοξων καὶ διακόσιες οἰκογένειες Σύρων ὀρθόδοξων, ἐκκλησιάζονταν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς ὑπολοίπους στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Μόνο στὴ Μερσίνα οἱ ἀραβορθόδοξοι εἶχαν τὴ δική τους ἐκκλησία, τὸν Ἅγιο Γεώργιο, τὴν ὁποία ὡστόσο χρησιμοποιοῦσαν καὶ οἱ ὑπόλοιποι ὀρθόδοξοι πρὶν κτιστεῖ ὁ μεγάλος ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τὸ 1885.[66] Ἀλλὰ καὶ τὶς κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἐπαφές, ὅπως καὶ τὶς ἐπιγαμίες ἀνάμεσα στοὺς ὀρθοδόξους τῆς Κιλικίας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀραβορθόδοξων σὲ καμία περίπτωση δὲν περιόριζε ἡ διαφορετικὴ γλώσσα.[67]

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε καὶ τὴν πολιτικὴ διάσταση τῆς ὑπόθεσης. Οἱ ἐκθέσεις τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου τῆς Μερσίνας μεταφέρουν καὶ αὐτὲς ἕνα κλίμα ρευστότητας ἀκόμη καὶ γιὰ θέματα στὰ ὁποῖα ὑποτίθεται ὅτι ἡ στάση τῶν ὀρθοδόξων μὲ ἑλληνικὸ φρόνημα ἦταν ἀραγής. Ἀναφερόμαστε κυρίως στὰ προβλήματα ποὺ δημιούργησε στὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ ἡ διάθεση πολλῶν ἑλληνορθόδοξων νὰ ἀποδεχθοῦν ἱερεῖς ποὺ ἀποστέλλει τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ἡ στάση αὐτὴ ποὺ ἐκδηλώθηκε συγκεκριμένα στὴν περίπτωση τῆς ἀποδοχῆς ἢ ὄχι τοῦ μητροπολίτη Ἠλία μπορεῖ νὰ ἑρμηνευθεῖ μόνο στὸ βαθμὸ ποὺ μία μερίδα τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητας ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀποδίδει στὴ διαμάχη ἀποκλειστικὰ ἐκκλησιαστικὸ χαρακτήρα. Ἐδῶ θὰ μπορούσαμε νὰ ἐντάξουμε περιστατικὰ ὅπως τὴν τιμητικὴ ὑποδοχὴ τοῦ μητροπολίτη Ἠλία κατὰ τὴν πρώτη του ἐπίσκεψη στὴν Ταρσό. Οἱ ἐξηγήσεις ποὺ δόθηκαν ἀργότερα στὸν ὑποπρόξενο Ἀ. Πανᾶ ἀπὸ τὸν προεστὸ τῆς Ταρσοῦ Γ. Σιδερικούδη, ὅτι «ἐξ ἁβρότητος ἐδέχθημεν τὸν Ἠλία»,[68] δύσκολα μποροῦν νὰ ἑρμηνεύσουν αὐτὴ τὴν πάνδημη ὑποδοχὴ ἂν δὲν συνέτρεχε καὶ μία διάσταση ἀποδοχῆς τοῦ ἱεράρχη στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐκεῖ κοινότητας. Δὲν εἶναι πιστεύουμε τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἀ. Πανᾶς ἐπανέφερε τὸ ζήτημα στὴ «σωστή του βάση» ἀπευθυνόμενος στὰ *πατριωτικὰ αἰσθήματα* τῶν ἐκεῖ ὀρθοδόξων ἔτσι ὥστε αὐτοὶ στὸ ἑξῆς νὰ ἀκολουθοῦν πιστὰ τὶς ὁδηγίες του.

Κάτι ἀνάλογο παρατηρεῖται καὶ στὴν κοινότητα τῶν Ἀδάνων. Ἐκεῖ ὁ Ἕλληνας ὑποπρόξενος συνεργάστηκε στενὰ μὲ τὸν Δημήτριο Σάτηρ, παράγοντα τῆς κοινότητας καὶ γνωστὸ γιὰ τὶς ἐθνικές του θέσεις, προκειμένου ὁ τελευταῖος νὰ πείσει «τοὺς ἀντιφρονοῦντες (ἐν Ἀδάνοις οἱ ὀρθόδοξοι

66. Βλ. Ἀχ. Συμεώνογλους: «Ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Κιλικίας», Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΛ 3 (Μερσίνα) καὶ *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὀρθοδοξίας Μερσίνης*, σ. 179.

67. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ μητέρα τοῦ γνωστοῦ βιομηχάνου καὶ εὐεργέτη τῆς κοινότητας τῆς Μερσίνας Ἀ. Μαυρομμάτη ἦταν ἀραβορθόδοξη. Βλ. Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΛ 3 (Μερσίνα).

68. Α.Υ.Ε., Β΄ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, Ἐπιστολὴ Ἀ. Πανᾶ πρὸς τὴν πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως (20 Δεκεμβρίου 1910).

ἦσαν διαιρεμένοι) ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συμφέρει τὸ ἡμέτερον γένος ἡ παραμονὴ τοῦ Ἁγίου»,[69] ὅπως καὶ πράγματι συνέβη. Θὰ λέγαμε λοιπὸν ὅτι ἡ διάθεση συμφιλίωσης μὲ τὶς ἐπιλογὲς τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας δὲν μπορεῖ νὰ περιορισθεῖ στοὺς ἀραβόφωνους ἀποκλειστικὰ ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ σὲ μέρος τῶν ὑπολοίπων ἑλληνορθόδοξων. Βέβαια ἡ δυναμικὴ τῆς στάσης αὐτῆς δὲν φαίνεται νὰ πῆρε ἄλλες διαστάσεις πράγμα ποὺ ἀποτυπώθηκε καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀποκρυσταλλώθηκε σὲ κάποια πολιτικὴ κίνηση ποὺ νὰ διασπᾶ τὸ μέτωπο τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων ἀπέναντι στὸ ζήτημα. Ὡστόσο ὑφίστατο ὡς ἐνεργὴ παράμετρος, ἔστω καὶ μὲ φθίνουσα δυναμική, καὶ ἐπιτρέπει τὴν καταγραφὴ μιᾶς εἰκόνας ρευστότητας ἡ ὁποία ἀπὸ τὴ μία προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν κατηγορηματικὴ στάση τῶν τριῶν κοινοτήτων νὰ ἀκολουθήσουν τὶς προτροπὲς τοῦ ἑλληνικοῦ ὑποπροξενείου καὶ νὰ μὴν ἀποδεχθοῦν τὴν παραμονὴ τοῦ μητροπολίτη Ἠλία καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀπὸ μία ὑπόγεια, ἂν καὶ περιορισμένη, διάθεση ἀποδοχῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν ἐπιλογῶν της, στὸ βαθμὸ ποὺ ἡ τελευταία εἶχε ἀποκαταστήσει τὶς σχέσεις της μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Οἱ ἐπισημάνσεις αὐτὲς γίνονται προκειμένου νὰ φωτισθεῖ καλύτερα ἡ διάσταση τῆς ἐθνικῆς ἑτερότητας μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία «διαβάζονται» οἱ ἐξελίξεις γύρω ἀπὸ τὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα τῶν Ἀδάνων καθὼς στὶς ἀρχὲς τῆς δεύτερης δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰώνα ἡ στάση τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων ἔτεινε νὰ προσδιορίζεται μὲ ἐθνικὰ κριτήρια καὶ νὰ ἀντιπαραβάλλεται στὴ μικρὴ ἀραβόφωνη κοινότητα τῆς Μερσίνας ποὺ ἀποδεχόταν τὶς ἐπιλογὲς τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας. Ἀλλὰ ἡ ἀναφορὰ στὴ ρευστότητα αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ ἀκυρώνει τὴ βασικὴ κατεύθυνση ποὺ τελικὰ πῆρε ἡ ἑρμηνεία τοῦ ζητήματος σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο καὶ τὴν κατανόησή του μὲ ὅρους ἐθνικῆς ἀντιπαλότητας. Μὲ ἄλλα λόγια, ἂν καὶ στὴ διαμάχη μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ἐξακολούθησε γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα νὰ ἀποδίδεται καθαρὰ ἐκκλησιαστικὸς χαρακτήρας, τὴν ἴδια στιγμὴ αὐτὴ ἐπενδυόταν καὶ μὲ ἐθνικὸ μανδύα. Οἱ δύο κινήσεις ἦσαν παράλληλες ἀλλὰ μὲ ἀντιστρόφως ἀνάλογη δυναμική. Δὲν γνωρίζουμε σὲ ποιὸ βαθμὸ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὑπόσταση τῆς διαμάχης ἐξακολούθησε νὰ ὑφίσταται σὲ μέρος τοῦ συλλογικοῦ ὑποσυνείδητου καθὼς αὐτὸ ποὺ τελικῶς ἐπικράτησε ἦταν ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἐθνικὴ διάσταση τῆς διαμάχης. Τὸ σίγουρο εἶναι ὅτι ἀπὸ ἕνα ὁρισμένο χρονικὸ σημεῖο καὶ μετὰ οἱ ἀναπαραστάσεις τῆς ἐθνικῆς ἑτερότητας (ἐμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι) ὀργανώθηκαν μὲ βάση τὴ στάση πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ κατ' ἐπέκταση τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα καὶ τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ στὴν περιοχή.[70]

69. Α.Υ.Ε, Β΄ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, Ἐπιστολὴ Α. Πανᾶ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν (1 Ὀκτωβρίου 1910).

70. «Ἀπὸ δεκαετίας καὶ πλέον [οἱ κοινότητες τῆς Κιλικίας] ἀγωνίζονται τὸν ἀγῶνα

Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο κάθε πράγμα πῆρε τὴ θέση του, καὶ οἱ ὅποιες ἀντιθέσεις στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων μετρήθηκαν καὶ ἐκτιμήθηκαν μὲ βάση τὴ στάση αὐτή. Συνεπῶς ἡ ἐθνικὴ ἑτερότητα μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀντιπαράθεσης Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων φαίνεται νὰ παίρνει τὴν ὁριστική της μορφὴ καὶ νὰ νομιμοποιεῖται μέσα ἀπὸ μία ἐκκλησιαστικὴ ἀντιπαράθεση. Ἡ εἰκόνα τῶν ἀραβοφώνων ὡς ἑτέρων προκύπτει κυρίαρχα ἀπὸ τὴ στάση τους ἀπέναντι στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ μόνον τότε ἐπενδύεται μὲ ἐθνικὸ μανδύα. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ διατύπωση τῆς ἐθνικῆς ἑτερότητας προκύπτει μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάδειξη μιᾶς συγκεκριμένης ἀντιπαράθεσης ἔξω ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν ἔχει νόημα. Οἱ ὁμάδες ποὺ ὁρίζονται πλέον μέσα ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ της ἑτερότητας (δηλαδὴ οἱ ἀραβόφωνοι ὀρθόδοξοι καὶ οἱ ὑπόλοιποι ὀρθόδοξοι) προσλαμβάνονται ὀντολογικὰ ὡς ἐθνικὲς ὁμάδες ἀκριβῶς μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀντιπαλότητα. Μόνο τότε στοιχεῖα ὅπως ἡ χρήση τῆς γλώσσας (ἀραβόφωνοι) ποὺ μέχρι τότε ἦσαν οὐδέτερα ἀποκτοῦν νόημα ὡς κριτήρια ἐθνικῆς ταυτότητας καὶ συνεπῶς ὡς κριτήρια διάκρισης.

Ἡ ἔνταση τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος τῶν Ἀδάνων ἐπέδρασε καταλυτικὰ λοιπὸν στὴ διάπλαση τῆς εἰκόνας τῆς ἐθνικῆς ἑτερότητας. Ἀλλὰ ἡ ἀντιπαλότητα αὐτὴ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὸ σμίλευμα τῆς εἰκόνας τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἀράβων, ἀφοροῦσε δηλαδὴ τὴν ὀρθόδοξη κοινότητα. Εἶναι λοιπὸν ἐνδιαφέρον νὰ ἐξετάσουμε τὴ θέση τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητας ἀπέναντι στὶς ὑπόλοιπες πληθυσμιακὲς ὁμάδες στὴν Κιλικία, κυρίως δὲ ἀπέναντι στοὺς μουσουλμάνους. Ἡ πρώτη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰώνα στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία σημαδεύτηκε ἀπὸ τὴν Νεοτουρκικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὶς πυκνὲς πολιτικὲς ἐξελίξεις ποὺ τὴν ἀκολούθησαν. Τὸ νεοτουρκικὸ καθεστὼς ἐπανέφερε τὸ ἀνενεργὸ Σύνταγμα τοῦ 1876, ἐπανεγκαθίδρυσε τὸν κοινοβουλευτισμὸ καὶ τὶς γενικὲς ἐκλογὲς καὶ εἰσήγαγε σειρὰ νομοθετημάτων τὰ ὁποῖα, κινούμενα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἐνίσχυσης τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἑνοποίησης τοῦ νομικοῦ καὶ πολιτικοῦ πλαισίου, περιόριζαν αἰσθητὰ τὸ ὑπάρχον πλαίσιο λειτουργίας τῶν ἐθνοθρησκευτικῶν μειονοτήτων.[71] Στὸ πλαίσιο αὐτὸ οἱ νεότουρκοι ἦρθαν σὲ ἀντιπαρά-

τῆς διασώσεως τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν αὐθυπαρξίας ὑπονομευομένης ὑπὸ τῶν ἀράβων τῆς Συρίας. Δὶς κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Ἀντιοχείας ἀπεπειράθη νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ἄραβα ἀρχιερέα ἐν τῇ ἑλληνικοτάτῃ ταύτῃ ἐπαρχίᾳ ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑφ' ὑμῶν». Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀπὸ ἐπιστολὴ τῆς δημογεροντίας τῶν Ἀδάνων πρὸς τὸ Σύλλογο τῶν Μικρασιατῶν «Ἡ Ἀνατολὴ» συμπυκνώνει ἱκανοποιητικὰ καὶ τὶς γενικεύσεις καὶ τὶς νέες διατυπώσεις τῆς (ἐθνικῆς) ἀνάγνωσης τῆς πραγματικότητας στὴν Κιλικία σὲ μία κρίσιμη περίοδο. Βλ. Ἀρχεῖο Συλλόγου «Ἡ Ἀνατολὴ» (= Α.Σ.Α.), Β΄, Ἀντιόχεια, ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 20 Ἰουλίου 1911.

71. B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Λονδίνο ²1968. F. Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, Ὀξφόρδη 1969. Τοῦ ἴδιου, «Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the

θεση ὄχι μόνο μὲ τὶς ἡγεσίες τῶν μειονοτήτων ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ περισσότερα γειτονικὰ βαλκανικὰ κράτη, καὶ ὄχι μόνο, τὰ ὁποῖα θεώρησαν κατάλληλη τὴν περίοδο γιὰ νὰ θέσουν ἐκ νέου ἐπὶ τάπητος τὶς διεκδικήσεις τους στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ἔτσι ἡ βουλγαρικὴ ἡγεμονία κήρυξε μονομερῶς τὴν ἀνεξαρτησία της, ἡ Αὐστρία προσάρτησε παράνομα τὴ Βοσνία-Ἑρζεγοβίνη καὶ ἡ Κρήτη ζήτησε ξανὰ τὴν ἕνωσή της μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιπλέον τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἀντέδρασε ἔντονα σὲ σειρὰ νομοθετημάτων ὅπως τὸ νομοσχέδιο περὶ ἐκκλησιῶν καὶ τὸ νόμο περὶ γενικῆς στρατολογίας. Μέσα σὲ αὐτὸν τὸν ἀναβρασμὸ ἀνέκυψαν νέα πολιτικὰ δεδομένα καὶ οἱ διάφορες πολιτικὲς καὶ ἐθνικὲς κινήσεις στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ἀναγκάστηκαν νὰ προσδιορίσουν τὴ στάση τους στὴ νέα συγκυρία.

Πῶς ὅμως ἀποτυπώθηκε ἡ ἀναστάτωση αὐτὴ στὴν Κιλικία καὶ πῶς τὴν εἰσέπραξαν οἱ ἐκεῖ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες; Ἡ αἴσθηση ποὺ ἀποκομίζουμε εἶναι ὅτι οἱ πολιτικὲς αὐτὲς ἐξελίξεις φαίνεται νὰ μὴν ἀγγίζουν τὴν Κιλικία, τουλάχιστον στὴν ἔκταση ποὺ συναντοῦμε ἀλλοῦ. Κατ' ἀρχὴν ἡ ἐγκαθίδρυση τοῦ νεοτουρκικοῦ συντάγματος ἑορτάσθηκε στὴν Κιλικία, ὅπως καὶ ἀλλοῦ, μέσα σὲ ἕνα κλίμα συναδέλφωσης. Ἡ κοινότητα τῆς Μερσίνας γιὰ παράδειγμα, ὀργάνωσε συγκέντρωση στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ποὺ διακοσμήθηκε μὲ τουρκικὲς καὶ ἑλληνικὲς σημαῖες. Στὴ συγκέντρωση αὐτὴ σημαίνοντες παράγοντες τῆς κοινότητας ἔβγαλαν πανηγυρικοὺς στὰ τουρκικά, τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ γαλλικά.[72] Ὅμως οἱ πληροφορίες ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὴ συνέχεια, σὲ μιὰ περίοδο ἔντονων πολιτικῶν ζυμώσεων, δίνουν τὴν εἰκόνα μιᾶς μᾶλλον περιορισμένης πολιτικῆς κινητικότητας. Ἂν ἐξαιρέσουμε ἕνα τηλεγράφημα διαμαρτυρίας πρὸς τὴν ὀθωμανικὴ κυβέρνηση, στὸ ὁποῖο καταγράφεται ἡ ἀντίθεση τῆς κοινότητας τῶν Ἀδάνων στὸ «νομοσχέδιο περὶ ἐκκλησιῶν»,[73] καμία ἄλλη ἐπίσημη ἐνέργεια τῶν κοινοτήτων δὲν φαίνεται νὰ ἔχει καταγραφεῖ.[74] Ἐνδεχομένως θὰ ἔπρεπε νὰ προσθέσουμε μία ὁδηγία τὴν ὁποία ἀπέστειλε τὸ Ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο

Ottoman Empire», στὸ B. Braude-B. Lewis (eds), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, τόμ. 1, Νέα Ὑόρκη 1982, σσ. 401-434. K. Karpat, «Millets and Nationality: the Roots of Incogruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era», στὸ B. Braude-B. Lewis (eds), *ὅ.π.*, σσ. 141-170.

72. Levant Herald/Weekly Budget 22/8/1908.

73. Ψήφισμα κοινότητας Ἀδάνων, Κώδικας Ἀδάνων 410.

74. Οἱ πληροφορίες ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὴ στάση τῶν τριῶν κοινοτήτων εἶναι καὶ ἀνεπαρκεῖς καὶ συγκεχυμένες. Θεωροῦμε πάντως ὅτι οἱ Ἑλληνορθόδοξες Κοινότητες μᾶλλον δὲν πρωτοστάτησαν στὶς ἀντιπολιτευτικὲς κινήσεις ποὺ ὀργανώθηκαν στὴν περιοχὴ κυρίως ἀπὸ Ἀρμενίους. Ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὶς διαμαρτυρίες γιὰ τὴν ἐπικείμενη ψήφιση νόμου περὶ Τύπου ἀπὸ τὴ νεοτουρκικὴ κυβέρνηση ὀργάνωσαν τὰ κόμματα τῶν Ἀρμενίων στὴν περιοχὴ ἂν καὶ ὅπως φαίνεται ὑπῆρξε κάποια εὐρύτερη συμμετοχὴ σὲ αὐτές (Levant Herald/Weekly Budget, 2 Φεβρουαρίου 1910).

τῶν Ἐξωτερικῶν σὲ ὅλα τὰ ὑποπροξενεῖα στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, προκειμένου οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες νὰ ὑποβάλλουν ψηφίσματα στὴν ὀθωμανικὴ κυβέρνηση, μὲ τὰ ὁποῖα νὰ ζητοῦν τὴν ἀποδοχὴ τῶν αἰτημάτων τῶν Ἑλλήνων βουλευτῶν καὶ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.[75] Δὲν γνωρίζουμε ἂν τὸ ψήφισμα ὄντως ὑπεβλήθη ἂν καὶ δὲν τὸ ἀποκλείουμε. Τὸ βέβαιο εἶναι πάντως ὅτι ἡ πολιτικὴ δραστηριοποίηση τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων μοιάζει νὰ εἶναι ὑποτονική. Ἴσως ἡ στάση αὐτὴ νὰ ἑρμηνεύεται μερικῶς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς Κιλικίας λόγω τοῦ μικροῦ δημογραφικοῦ τους μεγέθους δὲν ἀντιπροσωπεύτηκαν στὸ ὀθωμανικὸ κοινοβούλιο στὴν κρίσιμη περίοδο 1908-1914.[76] Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἀλλάζει τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν πολιτικὴ δραστηριότητα τῶν κοινοτήτων τῆς Κιλικίας φαίνεται νὰ ἀπορροφᾶ, σχεδὸν ὁλοκληρωτικά, τὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα τῶν Ἀδάνων καὶ ἡ τύχη του. Τὸ βάρος τοῦ ζητήματος αὐτοῦ στὴν πολιτικὴ κινητοποίηση τῶν κοινοτήτων εἶχε εἰδικὴ σημασία. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ δημιουργία ἕντονων πολιτικῶν ἀντιπαραθέσεων, κυρίως μετὰ τὸ 1910, ἀνάμεσα σὲ Ἕλληνες καὶ Ὀθωμανούς μὲ τὸ Κρητικὸ Ζήτημα νὰ ἐκκρεμεῖ καὶ τὸ boycot τῶν ἑλληνικῶν προϊόντων νὰ βρίσκεται στὴν ἡμερήσια διάταξη, στὴν Κιλικία ἁπλὰ δὲν ἐμφανίζονται, ἔκδηλα τουλάχιστον, ἀντιοθωμανικὰ αἰσθήματα. Ἂς ὑπενθυμίσουμε ἐδῶ τὴ συνεργασία ποὺ διαπιστώθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος καὶ τῆς γενικότερης σύμπτωσης ἀπόψεων τῶν δύο πλευρῶν στὴν Κιλικία. Ἀναμφίβολα ἡ σύμπτωση αὐτὴ εἶχε κυρίως πολιτικὰ κίνητρα (π.χ. τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ρωσικῆς διείσδυσης) ἀλλὰ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐπηρέασε γενικότερα τὶς ἑκατέρωθεν σχέσεις. Θεωροῦμε λοιπὸν ὅτι ἡ διατύπωση τῆς κατηγορίας τῆς ἐθνικῆς ἑτερότητας στὶς συλλογικὲς ἀναπαραστάσεις τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων ποὺ ἐξετάζουμε, ὀργανώθηκε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ βάση τὴν ἀντιπαράθεση «ἑλλήνων καὶ ἀράβων», ὅπως αὐτὴ προέκυψε μέσα ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος. Αὐτὸ δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι ἡ ἑτερότητα αὐτὴ δὲν εἶχε ἀναφορὲς καὶ σὲ σχέση μὲ τὶς ὑπόλοιπες ἐθνοθρησκευτικὲς ὁμάδες τῆς περιοχῆς ἀλλὰ ὅτι ἡ δυναμικὴ στὴ διατύπωση τῆς κατηγορίας αὐτῆς ὀφείλεται κυρίως στὴν ἀντιπαράθεση ποὺ ἀναφέραμε.

Ἡ ἐθνικὴ ἑτερότητα καὶ οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους αὐτὴ ἤρθε νὰ ὀργανώσει τὶς ἀναπαραστάσεις περὶ κοινότητας καὶ ταυτότητας, ἀποτελεῖ τὸν πρῶτο τόπο ποὺ ἐπιχειρήσαμε νὰ περιγράψουμε. Ἡ δεύτερη ἑνότητα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει, ἀφορᾶ τὶς ἀντιλήψεις ποὺ ἐμφανίστηκαν στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Κιλικίας σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία

75. Α.Υ.Ε., Ὑποπροξενεῖο Μερσίνας, ΙΕ΄ ὁδηγία μὲ ἡμερομηνία 9 Αὐγούστου 1911.

76. Κατερίνα Μπούρα, «Οἱ βουλευτικὲς ἐκλογὲς στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία: οἱ Ἕλληνες βουλευτὲς 1908-1918», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 4 (1983), σσ. 84-85.

καὶ τὴν γεωγραφία τῆς περιοχῆς καὶ κατ' ἐπέκταση τῆς δικῆς τους θέσης σὲ αὐτήν. Τὰ ἐπίπεδα αὐτὰ συγκροτοῦν τὸν δεύτερο τόπο πάνω στὸν ὁποῖο πλάθεται ἡ ἐθνικὴ ταυτότητα καὶ συνδέονται βέβαια ἄμεσα μὲ τὴ διάπλαση τῆς εἰκόνας τῆς ἐθνικῆς ἑτερότητας ποὺ ἤδη ἐξετάσαμε. Στὴν πραγματικότητα ἡ ἐθνικὴ ἑτερότητα ἀποτελεῖ ἑτεροπροσδιορισμὸ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὁρίζει τὴ μορφὴ τῆς κοινότητας στὴν ἀντιπαράθεσή της μὲ ἄλλες. Γιὰ νὰ ἀποτελέσει ἡ ἑτερότητα αὐτὴ μιὰ θετικὴ κατηγορία πρέπει νὰ συνυπολογίσει κανεὶς καὶ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν παραμέτρων ποὺ μόλις ἀναφέραμε. Ἀλλὰ ἂς πάρουμε τὰ πράγματα μὲ τὴ σειρά τους.

«Διότι καὶ ἡ ἡμετέρα ἐπαρχία εἶναι ἐπαρχία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας».[77] Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων προβάλλει τὸ αἴτημά της πρὸς τὸν Σύλλογο Μικρασιατῶν «Ἡ Ἀνατολὴ» προκειμένου αὐτὸς νὰ συγκατανεύσει στὴν ἀποστολὴ τοῦ ἀρχιμανδρίτη Παπαδόπουλου γιὰ νὰ ἀναλάβει τὴ διεύθυνση τῶν κοινοτικῶν σχολείων. Σὲ ἀνάλογο μῆκος κύματος κινεῖται καὶ ἡ ἐπικρότηση τῆς ἀπόφασης τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησης νὰ δημιουργήσει τὸ Νομὸ Ἀδάνων καὶ νὰ ἀποσπάσει τὴν Κιλικία ἀπὸ τὴ Συρία. Ἡ σχετικὴ πηγὴ μάλιστα συνδέει ἄμεσα τὴν ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς μὲ τὴν ἐγκατάσταση τῶν ἑλληνορθόδοξων οἱ ὁποῖοι «διὰ τῆς ἀκαταβλήτου αὐτῶν φιλοπονίας καὶ μεγαλοπράγμονος εὐφυΐας κατορθώσαντες νὰ ἐκμεταλλευθῶσι τὸν πλοῦτον τῆς χώρας καὶ ... ἐν γένει τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις τοῦ τόπου».[78] Τὸ ἐπιχείρημα ποὺ προβάλλεται καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἔχει σημασία ὡς δηλωτικὸ μιᾶς συγκεκριμένης ἀντίληψης γιὰ τὸ χῶρο καθὼς ἐμφανίζει τὶς κοινότητες τῆς Κιλικίας νὰ ἀντλοῦν τὰ δικαιώματά τους ἀπὸ τὴ θέση καὶ τὴ σχέση τους μὲ μιὰ περιοχὴ γνωστὴ γιὰ τὴν «ἑλληνικότητά» της στὶς ἀναπαραστάσεις τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ ἐπιχείρημα σχετικὰ μὲ τὴ θέση τῆς Κιλικίας δὲν θεωρεῖται αὐτονόητο. Ἡ περιοχὴ[79] ἱστορικὰ εἶχε συνδεθεῖ περισσότερο μὲ τὴ Συρία καὶ τὶς ἐκεῖ ἐξελίξεις παρὰ μὲ τὴ Μικρὰ Ἀσία ἔστω καὶ ἂν ἀπὸ γεωγραφικὴ ἄποψη ἀποτέλεσε ἕνα ἰδιότυπο σύνορο ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς εὐρύτερες περιοχές. Εἶναι ἴσως ἐνδεικτικὸ τῆς ὁριακῆς αὐτῆς θέσης τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπὸ διοικητικὴ ἄποψη ἡ γεωγραφικὴ ζώνη τῆς Κιλικίας διαιροῦνταν μέχρι καὶ τὸ 1868 σὲ δύο περιοχὲς ἡ μία ἐκ τῶν ὁποίων, ἡ Σελεύκεια, ἀνῆκε στὸ μικρασιατικὸ βιλαέτι τοῦ Ἰκονίου καὶ ἡ δεύτερη, τὰ Ἄδανα, στὸ συριακὸ βιλαέτι τοῦ Χαλεπίου. Ἂς ὑπενθυ-

77. Α.Σ.Α., Ἐπιστολὴ Δημογεροντίας Ἀδάνων, 20 Ἰουλίου 1911.

78. «Ὁ Νομὸς Ἀδάνων», *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὀρθοδοξίας Μερσίνης*, σ. 172.

79. Ἀπὸ γεωγραφικὴ ἄποψη ἡ Κιλικία ἐθεωρεῖτο πάντως μέρος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας: βλ. λῆμμα «Κιλικία» στὸ *Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας*, τόμ. 3, Κωνσταντινούπολη 1881, σ. 519. Ὁ Ἀρ. Σταυρίδης, (*Ἐγχειρίδιον πολιτικῆς φυσικῆς καὶ ἐμπορικῆς γεωγραφίας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους*, Κυδωνίες 1876, σσ. 109-111), ὁρίζει τὴν Κιλικία ὡς ἀπαρτίζουσα τὴ μεσημβρινὴ (ταυρικὴ) παραλία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

μίσουμε ὅτι ἀπὸ ἐκκλησιαστικὴ ἄποψη ἡ περιοχὴ ἀνῆκε στὸ Πατριαρχεῖο τῆς Ἀντιοχείας ἡ δικαιοδοσία τοῦ ὁποίου πρὸς τὰ δυτικὰ ὁριζόταν ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὴ τὴ ζώνη. Συνεπῶς καὶ ἀπὸ ἐκκλησιαστικὴ-ἱστορικὴ καὶ ἀπὸ διοικητικὴ ἄποψη ἡ Κιλικία ἦταν δύσκολο νὰ διαχωριστεῖ ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς Συρίας. Θὰ ὑποθέταμε ἐπιπλέον ὅτι ἡ σύνδεση μὲ τὸ χῶρο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δὲν εἶχε νόημα γιὰ τὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς Κιλικίας στὸ βαθμὸ ποὺ αὐτὲς εἶχαν συνείδηση τῆς ἔνταξής τους σὲ μιὰ εὐρύτερη ὀρθόδοξη κοινότητα ποὺ δὲν γνώριζε, ἢ τουλάχιστον δὲν προσδιόριζε τὴ φυσιογνωμία της, μὲ στενὰ γεωγραφικοὺς ὅρους. Ὡστόσο, στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα, ἡ εἰκόνα τῆς θέσης τῶν κοινοτήτων αὐτῶν στὸν εὐρύτερο γεωγραφικὸ χῶρο φαίνεται πὼς κινεῖται σὲ μία νέα κατεύθυνση καθὼς ἡ Κιλικία, καὶ συνεπῶς καὶ οἱ ἐκεῖ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες, ὁρίζεται ὡς μέρος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὄχι τῆς Συρίας. Θὰ πρόσθετα ἐδῶ ὅτι δὲν ἀντιμετωπίζουμε τόσο μία νέα ἐπινόηση τῆς γεωγραφικῆς θέσης τῆς Κιλικίας ὅσο τὴν ἔμφαση γιὰ τὸν συνυπολογισμὸ τῆς περιοχῆς αὐτῆς στὸ χῶρο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ πρόταξη τῆς ἀντίληψης αὐτῆς ἔχει τὴ σημασία της. Ἡ ἔμφαση στὴ Μικρὰ Ἀσία μπορεῖ νὰ ἑρμηνευθεῖ κατ' ἀρχὴν ὡς ἀποδέσμευση ἀπὸ ἕνα συγκεκριμένο γεωγραφικὸ χῶρο, αὐτὸν τῆς Συρίας, στὸν ὁποῖο ἡ θέση τῶν ἑλληνορθόδοξων προσλαμβάνεται ὡς αὐτὴ τῆς μειονότητας. Ἡ ἐξέλιξη τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος τῶν Ἀδάνων καὶ ἡ χρήση ἐθνολογικῶν διακρίσεων στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητας ἁπλὰ ἐνίσχυσε τὴν ἀντίληψη τῶν Ἑλλήνων τὸ φρόνημα ὀρθοδόξων γιὰ τὴν περιθωριακὴ θέση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸν εὐρύτερο χῶρο τῆς Συρίας.[80]

Σὲ ἕνα δεύτερο ἐπίπεδο ἡ πρόταξη τῆς ἀντίληψης τοῦ χώρου σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ Κιλικία ἀνῆκε στὴ Μικρὰ Ἀσία ὑποδηλώνει τὴ διάθεση συμμετοχῆς στὶς τύχες μιᾶς ἑλληνικῆς (ἑλληνορθόδοξης) κοινότητας μὲ πολὺ ἰσχυρότερη θέση καὶ δημογραφικὴ ὑπόσταση. Στὴν προοπτικὴ αὐτή, οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς Κιλικίας παύουν νὰ ἀποτελοῦν ἁπλὰ ἰσχυρὲς ὀρθόδοξες κοινότητες στὸ συριακὸ ὀρθόδοξο χῶρο καὶ αὐτοαναβαθμίζονται, θὰ ἔλεγε κανείς, μὲ τὴ συμμετοχή τους στὴ φαντασιακὴ κοινότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐδῶ ἡ ἀντίληψη τοῦ χώρου χάνει τὴ στενὰ τοπικὴ ἢ τὴν εὐρύτερη οἰκουμενική της διάσταση καὶ προσανατολίζεται πρὸς τὴν ἐθνική, ὁρίζοντας τὸ χῶρο μὲ βάση τὶς σχέσεις τους μὲ ἐθνικὲς ὁμάδες.

---

80. «Δυστυχῶς ἐν Συρίᾳ ἑλληνισμὸς δὲν ὑπάρχει». Αὐτὰ σημείωνε σὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸ Σύλλογο Μικρασιατῶν «Ἡ Ἀνατολὴ» ὁ γιατρὸς Α. Μπέλιας, κάτοικος Ἀλεξανδρέττας. Καὶ συνέχιζε: «Ἐνταῦθα μόλις καὶ μετὰ βίας ἠδυνήθημεν πρὸ 10ετίας νὰ συστήσωμεν μικρόν τι ἑλληνικὸ σχολεῖον ὃν καὶ διατηροῦμεν δι' ἐράνων τῶν ξένων... διδάσκονται ἄνω τῶν 60 ἑλληνοπαίδων ... τίνες εἶναι καὶ πόθεν προέρχονται ὅπως μὴ καὶ οὗτοι ἐκριζωθῶσιν ὡς τόσοι ἄλλοι οἵτινες ἐλλείψει σχολῆς ... ἔχασαν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καὶ μετ' αὐτῆς πᾶν αἴσθημα πρὸς τὸ ἔθνος εἰς ὃ ἀνήκουσιν» (Α.Σ.Α., Β΄, Ἀντιόχεια, Ἐπιστολὴ ἀπὸ Ἀλεξανδρέττα, 4 Σεπτεμβρίου 1900).

Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἀναπαράσταση τοῦ χώρου ἀναφέρεται σὲ μιὰ Μικρὰ Ἀσία τῆς ὁποίας ἡ σχέση μὲ τὸν Ἑλληνισμὸ ἔχει ἤδη κατοχυρωθεῖ. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Συρίας ὅπου ἡ θέση τοῦ Ἑλληνισμοῦ βιώνεται μειονεκτικά, ἡ Μικρὰ Ἀσία, εἶναι ἡ περιοχὴ ὅπου ἡ ἰσχυρὴ θέση τοῦ τελευταίου εἶχε «κατοχυρωθεῖ» ποικιλοτρόπως. Ἡ ἰσχυρὴ δημογραφικὴ παρουσία τῶν ἑλληνορθόδοξων στὴ δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὸν Πόντο, ἡ καταλυτικῆς σημασίας δραστηριότητα τοῦ ὁμογενειακοῦ κεφαλαίου στὴν περιοχὴ καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριοποίηση τῶν συλλόγων καὶ ἄλλων συναφῶν φορέων, ἔδινε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ σχέση τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὸ χῶρο αὐτὸ ἦσαν δεδομένες καὶ ἰσχυρές. Σημαντικὴ συμβολὴ στὴ διαμόρφωση αὐτῆς τῆς σχέσης εἶναι καὶ ἡ ἔντονη ἐκδοτικὴ δραστηριότητα (βιβλία καὶ περιοδικὲς ἐκδόσεις) στὸν εὐρύτερο ἑλληνόφωνο χῶρο. Ἡ διάσταση αὐτὴ τῆς «ἑλληνικῆς ὑπεροχῆς» σὲ μία περίοδο μάλιστα παγίωσης τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας εἶχε τὴν ἐπίδρασή της καὶ στὴν Κιλικία, ἡ ὁποία προσλαμβάνεται πλέον ὡς τμῆμα μιᾶς περιοχῆς μὲ ἔντονη ἑλληνικὴ παρουσία, ἐνῶ οἱ ἐκεῖ κοινότητες ἐμφανίζονται νὰ συμμετέχουν ἐξίσου στὴν προοπτικὴ τοῦ χώρου αὐτοῦ ὡς κομμάτι τῆς μείζονος ἑλληνικῆς κοινότητας στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία.

Ἡ πρόταξη τῆς συγκεκριμένης γεωγραφικῆς ἀναπαράστασης σχετικὰ μὲ τὴν Κιλικία ἔχει ὡστόσο ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ ἕνα ἄλλο λόγο. Ἡ ἔμφαση στὴ συγκεκριμένη γεωγραφικὴ θέση τῆς Κιλικίας συνεπάγεται καὶ τὴν ἀποστασιοποίηση τῶν Ἑλλήνων στὸ φρόνημα ὀρθόδοξων ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους (ἀραβόφωνους στὴν πλειοψηφία τους) ἑλληνορθόδοξους. Συνεπῶς ἡ «ἀποσύνδεση» ἀπὸ τὴ Συρία ἐνεργεῖ καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς «φαντασιακῆς» ἀποστασιοποίησης ἀπὸ τὶς ἀραβορθόδοξες κοινότητες αὐτές, κάτι ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ παρὰ ὡς ἀπόρροια μιᾶς πολιτικῆς ἐπιλογῆς διάκρισης Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων. Ἔτσι ἡ ἀναπαράσταση τῆς Κιλικίας ὡς τὸ ἐθνολογικὸ ὅριο Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων, ὅσον ἀφορᾶ τουλάχιστον τοὺς ὀρθόδοξους πληθυσμούς, ἀποκτᾶ νόημα μόνο μέσα ἀπὸ τὴν ὑπέρβαση τῆς θρησκευτικῆς συγκρότησης κοινότητας καὶ ταυτότητας καὶ τὴ συγκρότηση ἐθνοτικῶν κριτηρίων γιὰ τὶς κατηγορίες αὐτές. Ἡ ἀναπαράσταση τοῦ χώρου ὀργανώνεται πλέον μέσα ἀπὸ μία ἐθνικὴ ὀπτική, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ καὶ συνδιαμορφώνει τὴ διάχυση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας στὴν Κιλικία, ξεπερνώντας ταυτόχρονα τὶς εὐρύτερες παραδοσιακὲς ἀντιλήψεις τοῦ χώρου τὶς ὁποῖες ὀργάνωνε ὁ λόγος τῆς χριστιανικῆς οἰκουμενικῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ διάκριση Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων ποὺ προέκυψε μὲ τὸν τρόπο ποὺ περιγράψαμε φαίνεται νὰ ἀποκτᾶ καὶ μία γεωγραφικὴ διάσταση ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ καὶ ταυτόχρονα ἐνισχύει τὴ διαφοροποίηση αὐτὴ καθὼς συμβάλλει ἐνεργότερα στὴν προβολή της ὡς πειστικῆς ἀναπαράστασης τῶν ἐθνολογικῶν διακρίσεων σὲ ἐκείνη τὴν ἀπομακρυσμένη περιοχὴ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἂν ἡ γεωγραφικὴ ἀναπαράσταση τοῦ χώρου τείνει νὰ ἀποτυπώνει ἐμ-

μεσα τὶς σχέσεις τῶν κοινοτήτων τῆς Κιλικίας μὲ τὸν Ἑλληνισμὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ ἱστορικὲς ἀναπαραστάσεις ποὺ διατυπώνονται τὴν ἴδια περίοδο προβάλλουν ἀμεσότερα τὴ σχέση αὐτή. Βέβαια τὸ ὑλικὸ ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι σχετικὰ περιορισμένο ἀλλὰ ἐπιτρέπει πιστεύουμε τὴ διατύπωση ἐνδεικτικῶν προτάσεων. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι στὶς κοινότητες τῆς Κιλικίας, λόγω τῆς μικρῆς τους ἡλικίας, δὲν εἶχαν ἐμφανισθεῖ λόγιοι κύκλοι ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ἀναλάβουν ἀπὸ μόνοι τους τὴ διατύπωση ἀπόψεων γιὰ τὴν ἱστορία τῆς περιοχῆς. Τὸ ἐγχείρημα αὐτὸ ἀνέλαβε ὁ καππαδοκικῆς καταγωγῆς Παῦλος Καρολίδης καταξιωμένος ἱστορικὸς τῆς περιόδου καὶ καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας.[81] Σὲ μικρὸ πόνημά του[82] ἐπιχειρεῖται ἡ καταγραφὴ τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς Κιλικίας μέσα ἀπὸ τὴ γνωστὴ ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ἱστορικὴ καταγραφὴ δὲν ἦταν ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν κατάδειξη τῆς ἑλληνικότητάς της. Ἡ ἱστορικὴ ἀφήγηση ὀργανώνεται γύρω ἀπὸ τὴ συνεχὴ καὶ ἀναλλοίωτη παρουσία τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν Κιλικία στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων. Γιὰ τὴν κατάδειξη τῆς παρουσίας αὐτῆς, σύμφωνα μὲ τὸν Καρολίδη ὁ Ἑλληνισμὸς ἐμφανίζεται τὸν 7ο ἢ τὸν 8ο π.Χ. αἰώνα, ἐπιλέγονται συγκεκριμένες περίοδοι οἱ ὁποῖες ὑπογραμμίζουν τὸν ἐξελληνισμὸ τῆς Κιλικίας κατὰ τὴν προελληνιστικὴ περίοδο ὅπου: «[...] τὰ πράγματα εἶχον προοδοποιήσει τὴν ὁριστικὴν ἐπικράτησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ [ὅπως] μαρτυρεῖ ἡ ἐκπληκτικὴ ταχύτης μεθ' ἧς ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐν τοῖς μετὰ Ἀλέξανδρον χρόνοις βλέπομεν ἐπιτελούμενον τὸν ἐντελῆ ἐξελληνισμὸν τῆς χώρας».[83] Τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς Κιλικίας, σύμφωνα μὲ τὸν Καρολίδη, ἀκολούθησε ἡ διείσδυση καὶ ἐπικράτηση

81. Ὁ Π. Καρολίδης ὑπῆρξε ὁ ἱστορικὸς ποὺ ἀσχολήθηκε συστηματικὰ μὲ τὴ διερεύνηση τῆς ἱστορίας τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Πέραν τῆς Κιλικίας ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Καππαδοκίας καὶ μὲ τὴν ἱστορία τῆς Συρίας κάτω βέβαια ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἑλληνικότητας τῶν περιοχῶν αὐτῶν (Π. Καρολίδης, *Περὶ τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης*, Ἀθήνα 1909). Εἶναι πιθανὸν πάντως ὁ Καρολίδης νὰ ἀνέπτυξε ἁπλῶς μία ἤδη ἀποδεκτὴ ἄποψη σχετικὰ μὲ τὴν ἑλληνικότητα τῶν Συρίων καὶ τήν ἀπώλεια τῆς ἐθνικῆς τους συνείδησης. Γιὰ παράδειγμα σὲ ἄρθρο στὸ ὁποῖο ἐξετάζεται ἡ στάση τῶν ἀραβοφώνων χριστιανῶν στὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα τονίζεται ὅτι: «Οἱ ἀραβόφωνοι Σῦροι εἰς τὰς φλέβας τῶν ὁποίων ρέει ἀρκετὴ δόσις ἑλληνικοῦ αἵματος, ἀπολέσαντες ὅμως, δυστυχῶς, σὺν τῇ γλώσσῃ καὶ πᾶν αἴσθημα ἑλληνικόν...». («Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ», *Ἑλληνισμός*, Ἰανουάριος 1899, σ. 27). Σὲ ἀνάλογο κλίμα ἐξάλλου κινεῖται καὶ ὁ Γ. Κ. Σκαλιέρης ποὺ ἀποδίδει ἑλληνικὴ φυλετικὴ καταγωγὴ στὸ σύνολο τῶν ἀραβοφώνων τῆς Συρίας (Γ. Κ. Σκαλιέρης, *ὅ.π.*, σσ. 207-209). Γιὰ τὴν ἱστοριογραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Π. Καρολίδη γιὰ τὴν Καππαδοκία βλ. Ἠλίας Ἀναγνωστάκης-Εὐαγγελία Μπαλτᾶ, *Ἡ Καππαδοκία τῶν «Ζώντων Μνημείων»*, Ἀθήνα 1990, σσ. 28-48.

82. Π. Καρολίδης, «Ἡ Κιλικία κατὰ τοὺς ἑλληνομακεδονικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους», *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὀρθοδοξίας Μερσίνης*, σσ. 223-243.

83. *Ὅ.π.*, σ. 234.

τοῦ χριστιανισμοῦ μὲ τὸν ἀπόστολο Παῦλο ποὺ εἶχε ὡς γενέτειρα τὴν Ταρσό.[84] Ἀκολουθεῖ μία σύντομη περιγραφὴ τῆς ἱστορίας τῆς περιοχῆς κατὰ τοὺς πρώιμους χριστιανικοὺς αἰῶνες καὶ τὴν ἔνταξή της στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ ἡ ἀφήγηση κλείνει ἀπότομα μὲ τὴν ἀναφορὰ στὶς διαδοχικὲς καταλήψεις τῆς Κιλικίας ἀπὸ τοὺς Ἄραβες, τοὺς Μαμελούκους καὶ ἀργότερα, τὸ 1516, ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς. Στὸ πόνημα αὐτὸ συναντοῦμε ὅλους τοὺς τόπους ποὺ εἶχε ἀναπτύξει ἡ ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία τῆς περιόδου: τὴν τρισχιλιετὴ συνεχὴ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τὴν ἐνσωμάτωση στὸ σχῆμα αὐτὸ τῆς Μακεδονικῆς Περιόδου καὶ τοῦ Βυζαντίου, τὴ σύνδεση Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Αὐτὸ πάντως ποὺ ἔχει ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἡ πρόταξη τῆς θέσης τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς περιοχῆς κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο καὶ τῆς σχέσης ἑλληνισμοῦ μὲ τὸν χριστιανισμὸ ἐμφανίζεται σὰν νὰ κατοχυρώνει τὴ θέση τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων στὴν Κιλικία στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ἐπιπλέον ἡ κατάδειξη τῆς ἱστορικῆς παρουσίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν περιοχὴ ἐξυπηρετεῖ εὐχερέστερα τὴ σύνδεση τῶν συγκεκριμένων κοινοτήτων μὲ τὸ εὐρύτερο σῶμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ πρότυπο αὐτὸ τῆς σύνδεσης συγκεκριμένων κοινοτήτων μὲ ἕνα «φαντασιακὰ» προσλαμβανόμενο Ἑλληνισμὸ βασίζεται στὴ διατύπωση τῶν ἀναγκαίων ἱστορικῶν νημάτων τὰ ὁποῖα ἀντλοῦν ἀπὸ ἕνα κοινὸ ἂν καὶ ἀπώτατο ἑλληνικὸ παρελθόν. Ἡ σχέση αὐτὴ μάλιστα φαίνεται νὰ ἀποδίδει στὶς συγκεκριμένες κοινότητες καὶ τὸν ἑλληνικό τους χαρακτήρα. Τὸ πρότυπο αὐτό, ποὺ δὲν ἀποτελεῖ βέβαια καινοτομία, φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνεται καὶ στὴν Κιλικία ὅπου ἡ συγκεκριμένη ἱστορικὴ ἀναπαράσταση ἔρχεται νὰ ἐνισχύσει τὴν εἰκόνα τῆς ἑλληνικότητας τῆς περιοχῆς καὶ τῶν ἐκεῖ ὀρθόδοξων πληθυσμῶν ἀμεσότερα ἀπ' ὅ,τι οἱ ἀναπαραστάσεις τοῦ χώρου. Ὅμως ὑπάρχουν καὶ ὁρισμένα ὅρια στὴν ἀπόπειρα αὐτή. Ἡ ἰσχνὴ δημογραφικὴ ὑπόσταση τῶν κοινοτήτων αὐτῶν καὶ ἡ συμβίωση τῶν ἑλληνικῶν στὸ φρόνημα κοινοτήτων μὲ ἄλλες ποὺ ἀναγνωρίζονται ὡς ἀλλοεθνεῖς, ἂν καὶ ὀρθόδοξες, δίνει μία διάσταση ὁριακότητας ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ξεπερασθεῖ εὔκολα. Αὐτὸ μάλιστα ὁδηγεῖ καὶ τὸν ἴδιο τὸν Καρολίδη στὴν ἀπότομη διακοπὴ τῆς σύντομης ἀφήγησής του. Διαπιστώνεται δηλαδὴ μιὰ ἀδυναμία νὰ συνεχίσει τὴν καταγραφὴ τῆς ἱστορίας τῆς Κιλικίας καὶ μετὰ τὴν κατάκτησή της ἀπὸ μουσουλμανικὰ κράτη. Ἐδῶ τὸ νῆμα μπορεῖ νὰ ξετυλιχθεῖ μόνο ἀπὸ μία ἄλλη σκοπιά, αὐτὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ πιὸ συγκεκριμένα τῆς ἱστορίας τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας, τῆς ἀνώτατης πνευματικῆς ἀρχῆς τῶν ὀρθόδοξων πλέον πληθυσμῶν στὴν περιοχὴ αὐτή.

Οἱ ἀναφορὲς ποὺ ἔχουμε γιὰ τὶς ἱστορικὲς ἀναπαραστάσεις τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου εἶναι περιορισμένες. Κυρίως ὅμως δύσκολα μποροῦν νὰ ἀποδεσμευθοῦν ἀπὸ μία καθαρὰ ἐκκλησιαστικὴ διάσταση καὶ νὰ τοὺς ἀπο-

84. *Ὅ.π.*, σ. 241.

δοθεῖ ἐθνικὸ νόημα. Ἀντίθετα, μοιραῖα προκύπτουν διαμάχες ποὺ ἀπασχόλησαν πράγματι τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ὅπως τὸ ζήτημα τῆς ἀντιμετώπισης τῆς παπικῆς ἐπιρροῆς. Στὸ *Λεξικὸ Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας*, παρουσιάζεται ἀναλυτικὰ ἡ ἱστορία τῶν Πατριαρχῶν Ἀντιοχείας καὶ ἐμφανίζεται ἀποκλειστικὰ αὐτὴ ἡ διάσταση χωρὶς καμία ἀναφορὰ μὲ ἐθνικὸ νόημα. Ἰδιαίτερη ἔμφαση δίνεται στὴν περίπτωση τοῦ πατριάρχη Σιλβέστρου (1728-1766) οἱ χειρισμοὶ τοῦ ὁποίου, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀρνητικὴ στάση του σὲ ἰσχύουσες πρακτικὲς νηστείας στὸ Χαλέπι, ἀναστάτωσαν τὴν ὀρθόδοξη κοινότητα καὶ ἕνα μέρος τῶν ὀρθοδόξων «ἐκηρύχθησαν ἠβηδὸν παπισταὶ ἀποσπασθέντες ἀθλίως τῆς μητρὸς αὐτῶν Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῆς σήμερον».[85] Αὐτὸ ποὺ δὲν ἐπισημαίνεται στὸ λεξικὸ εἶναι τὸ ὅτι μὲ τὴ χειροτόνηση τοῦ Σιλβέστρου στὸ Θρόνο Ἀντιοχείας ἐγκαθίσταται γιὰ πρώτη φορὰ μὴ ἀραβόφωνος πατριάρχης Ἀντιοχείας. Τὸ γεγονὸς αὐτό, ὅπως καὶ τὸ ὅτι καὶ οἱ ὑπόλοιποι πατριάρχες Ἀντιοχείας ἦσαν ἑλληνόφωνοι, δὲν ἀπέκτησε ἐθνικὸ νόημα παρὰ πολὺ ἀργότερα, δηλαδὴ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κρίσης τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος, ὅταν ἡ ἀναφορὰ σὲ ἑλληνόφωνους ἢ ἀραβόφωνους πατριάρχες στὸ παρελθόν, ἐγγράφεται ἀπὸ ἕνα λόγο κοινὸ ἀπευθείας στὴν ἀντιπαράθεση Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων. Τότε ἡ διάσταση τῆς ἀφοσίωσης στὴν ὀρθοδοξία ὑποβαθμίσθηκε καὶ συνδέθηκε ἄμεσα μὲ τὴ διαμάχη Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων ὅπως ἀκριβῶς τὴ μόρφωσε ἡ ἐξέλιξη τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος.[86] Μὲ ἄλλα λόγια ἡ πρόσληψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς

85. *Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας*, τόμ. 5, Κωνσταντινούπολη 1888, σσ. 224-231.

86. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ποὺ ἀπέστειλε (τὸ 1912;) Ἕλληνας φοιτητὴς στὸν πατριάρχη Γρηγόριο καὶ ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς στὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο τῆς Βηρυτοῦ. Ὁ ἀνώνυμος φοιτητὴς ἐπιχειρεῖ νὰ ἀντιδράσει στὶς παρακλήσεις τοῦ Γρηγορίου Damas πρὸς τὸ Ρῶσο Πατριάρχη Ἀρσένιο νὰ ἐνισχύσει τὴν παρουσία Ρώσων στὴν περιοχή. Μὲ γράμμα ποὺ δημοσιεύτηκε σὲ ρωσικὸ περιοδικό —ἦταν ἄραγε ὁ ἀνώνυμος φοιτητὴς ἀπόφοιτος κάποιου ἀπὸ τὰ ρωσικὰ σχολεῖα τῆς Παλαιστίνης ἢ τῆς Συρίας;— ὁ Γρηγόριος ἰσχυρίσθηκε ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν σὲ διάστημα δώδεκα ἐτῶν νὰ διανύσει ὁ Θρόνος Ἀντιοχείας μία ἀπόσταση 350 ἐτῶν στὸ διάστημα τῆς ὁποίας αὐτὸς ὀπισθοχώρησε ἐνῶ οἱ λοιποὶ λαοὶ «προοδεύσασιν γιγαντιαίοις βήμασι». Οἱ χρονικὲς ἀναφορὲς εἶναι σαφεῖς. Τὰ δώδεκα ἔτη σηματοδοτοῦν τὴν περίοδο ἀπὸ τὴν ἄνοδο στὸ θρόνο τοῦ Μελετίου Dumani ἐνῶ τὰ τριακόσια πενήντα τὴν ἄνοδο στὸ θρόνο τοῦ Σιλβέστρου καὶ τῶν ὑπόλοιπων ἑλληνόφωνων πατριαρχῶν. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἕλληνα φοιτητῆ εἶναι ἐξίσου ἐνδιαφέρουσα: «Ἀγνοεῖτε μακαριώτατε ὅτι ἀπὸ τοῦ 1624 ἔνθα εἰσῆλθον αἱ προπαγάνδαι ἐν Συρίᾳ μέχρι τοῦ 1729 ἔνθα ἐπαρουσιάσθη ὁ Σιλβέστρος παρέσυρον αὐταὶ πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν τὰ τρία τέταρτα... [ὅτι] εἰς τὸ διάστημα τοῦτο ἐπατριάρχευσαν *ἀραβόφωνοι*. [Σ.Γ.]... [ὅτι] ἐπατριάρχευσαν συγχρόνως δύο πατριάρχαι ἀραβόφωνοι καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν εἰς τὸν θρόνον ἐπικαλεῖτο ἑκάτερος τὴν βοήθειαν τῶν λατινικῶν προπαγανδῶν δίδων εἰς ἀντάλλαγμα τὸν λαόν του ... εἰς ἐκκατολίκευσιν [ὅτι] ἐξέλιπεν πᾶσα ὀρθόδοξος πίστις καὶ ἡ μεγάλη ἐκκλησία ἠναγκάσθη νὰ συντάξῃ ὁμόλογον πίστεως καὶ νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὸν Ἀντιοχικὸν θρόνον ἵνα ὑπογράψῃ τίς εἶναι ὀρθόδοξος καὶ τίς κατώλυκος. Ἀγνοεῖτε ὅτι πρὶν ἀποσταλεῖ ὁ Σιλβέστρος συνέβησαν ὅλα αὐτά...

διαμάχης στὴν Ἀντιόχεια μὲ ἐθνικοὺς ὅρους ὁδήγησε καὶ στὴν ἀναδιάταξη τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος μὲ τοὺς ἴδιους ὅρους.

Οἱ ἀναπαραστάσεις τῆς γεωγραφικῆς θέσης καὶ τῆς ἱστορικῆς ὑπόστασης τῆς Κιλικίας καὶ τῶν ἐκεῖ ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων ἀποτέλεσαν μία λόγια ἐνασχόληση. Ἀναμφίβολα τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ εἶναι περιορισμένα. Ἐπιτρέπουν ὅμως νὰ κατανοήσουμε τὶς δυνατότητες ποὺ τὰ δυὸ ἀντικείμενα δίνουν στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο προσλαμβάνεται ἡ ἑλληνικὴ ἐθνικὴ κοινότητα στὴν Κιλικία καθὼς καὶ στὴν παραγωγὴ τῆς ἐθνικῆς τους ταυτότητας. Μὲ βάση τὶς συγκεκριμένες προτάσεις καὶ μὲ τοὺς περιορισμοὺς ποὺ δημιουργοῦσε ἀντικειμενικὰ ἡ ὁριακὴ θέση τῆς περιοχῆς, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Κιλικίας προσλαμβάνεται θετικὰ ὡς μία κοινότητα ἡ ὁποία εἶχε ἱστορικὲς σχέσεις μὲ τὴν περιοχή, τὰ δικαιώματα καὶ ἡ φυσιογνωμία τῆς ὁποίας δὲν μποροῦσαν νὰ ἀπεμποληθοῦν ἀκριβῶς λόγω αὐτῆς τῆς σχέσης. Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἡ εἰκόνα τοῦ ἔθνους καὶ ὁ ἐθνικὸς λόγος ὀργανώνουν καὶ ὁρίζουν τὶς σχέσεις τῆς ἐθνικῆς κοινότητας καὶ μὲ τὸ χῶρο καὶ μὲ τὸ χρόνο, ἐνισχύοντας τὴν εἰκόνα τῆς μοναδικότητάς της μέσα ἀπὸ αὐτὲς τὶς μεταφορὲς καὶ συμβάλλοντας οὐσιαστικὰ στὴν ἴδια τὴ σύσταση τῆς πραγματικότητας.

Συνεπῶς, στὴν περίπτωση τῶν ἀναπαραστάσεων τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας, ὁ ἐθνικὸς λόγος εἶναι δηλωτικός. Ὑπάρχουν ὡστόσο περιπτώσεις ποὺ ἀποκαλύπτουν τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ὁ ἐθνικὸς λόγος ὀργανώνει τὶς σιωπές του, προσπαθώντας νὰ ἀποφύγει ἀνεπιθύμητες πλευρὲς τῆς καθημερινῆς πραγματικότητας. Τὸ πλέον χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι αὐτὸ τῆς γλωσσικῆς φυσιογνωμίας τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς περιοχῆς ποὺ ἐξετάζουμε. Ἔχουμε ἤδη ἀναφερθεῖ στὸ γεγονὸς τῆς ἐκτεταμένης χρήσης τῆς τουρκικῆς, ἢ γιὰ νὰ εἴμαστε πιὸ ἀκριβεῖς τὴν περιορισμένη χρήση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Ἂς ὑπενθυμίσουμε ἐπιπλέον ὅτι ἡ καραμανλίδικη γραφὴ ἀποτέλεσε μία ἀπὸ τὶς τρεῖς γραφὲς ποὺ χρησιμοποιοῦν στὰ ἐπίσημα πρακτικά τους οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῶν Ἀδάνων, τῆς Ταρσοῦ καὶ τῆς Μερσίνας. Ἀπὸ τὴ σύσταση τῶν κοινοτήτων αὐτῶν στὴ δεκαετία τοῦ 1870, τὰ καραμανλίδικα, ἀποτελοῦν

Ἀγνοεῖτε ἀκόμη τοὺς ἀγῶνες τοὺς διαρκέσαντες μεταξὺ τῶν διαδόχων τοῦ Σιλβέστρου καὶ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν μέχρι τοῦ ἔτους 1850 ἔνθα κατόρθωσαν οἱ *Ἕλληνες* [Σ.Γ.] πατριάρχαι νὰ ἀλλάξωσι καὶ τὸ εἶδος τοῦ καλλυμαυχίου τῶν ρωμαιοκαθολικῶν;» (Α.Υ.Ε., Β΄ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, χωρὶς χρονολογία). Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὸν τρόπο ποὺ συλλαμβάνει τὴν ἱστορία τοῦ Ἀντιοχικοῦ Θρόνου. Δηλαδὴ ὡς μία ἱστορία ποὺ μπορεῖ νὰ χωρισθεῖ σὲ δύο περιόδους μὲ σημεῖο τομῆς τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ Σιλβέστρου στὸ θρόνο. Στὸ ἑξῆς ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ καθολικισμοῦ θὰ ἀποτελέσει τὸ σκοπὸ τῶν Ἑλλήνων Πατριαρχῶν ποὺ θὰ ἐπιτύχουν ἐκεῖ ὅπου ἀπέτυχαν οἱ ἀραβόφωνοι. Ἡ σχέση μάλιστα τῶν τελευταίων μὲ τὴν ὀρθοδοξία θεωρεῖται ἀδύναμη καὶ ἡ στάση τους ἀπέναντι στὸν κύριο ἐχθρὸ τῆς ὀρθοδοξίας, τὸν καθολικισμό, ὡς ὑποκειμένη στὴν ἐξυπηρέτηση τῶν προσωπικῶν τους συμφερόντων.

τὴν πλέον συχνὴ γραφὴ τῶν πρακτικῶν καὶ μόλις πρὸς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα ἐνισχύεται κάπως ἡ χρήση τῆς ἑλληνικῆς. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπίσημη γραφὴ στὰ πρακτικὰ τῶν δημογεροντιῶν, ἡ κυριαρχία τῆς τουρκικῆς γλώσσας στὴν καθημερινὴ ἐπικοινωνία τῶν ἑλληνορθόδοξων μαρτυρεῖται συχνά. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ μάλιστα δημιουργοῦσε ἰσχυρὲς ἀντιδράσεις σὲ ἑλλαδίτες δασκάλους ποὺ ἔρχονταν νὰ διδάξουν στὰ σχολεῖα τῆς Κιλικίας καὶ ἀντιμετώπιζαν ἕνα ἀρνητικὸ γλωσσικὸ περιβάλλον. Γιὰ παράδειγμα, ὁ δάσκαλος Δ. Γαλλέτης ποὺ διορίστηκε στὸ σχολεῖο τῶν Ἀδάνων τὸ 1902, περιγράφοντας τὶς ἐντυπώσεις του στὸν πρόεδρο τοῦ Συλλόγου Μικρασιατῶν «Ἀνατολὴ» ποὺ τὸν ἔστειλε ἐκεῖ, ἀνέφερε: «Τὸ δὲ χείριστον πάντων [εἶναι ὅτι] καὶ ἡ ἰδική μας σχολὴ εἶναι 95% τουρκόφωνος. Διδάσκαλον δ' ἔχει ἕνα παιδάριον ἐκ Χίου ἀμέθοδον, καὶ ἕνα διευθυντὴ ἐκ Καισαρείας τουρκόφωνον καὶ ἀμέθοδον, ἀλλοίμονο λοιπὸν εἰς ἐμὲ τί ἔχω νὰ τραβήξω».[87] Ἕνας ἄλλος δάσκαλος ὁ Δ. Λαζαρίδης περιέγραψε μὲ ἀνάλογο τρόπο τὴν κατάσταση τῶν ἑλληνορθόδοξων στὴν ἀκόμη πιὸ ἀπομακρυσμένη περιοχὴ τῆς Θεοδοσιούπολης (Ἐρζερούμ) τὴν ὁποία ἐπισκέφθηκε λίγα χρόνια ἀργότερα: «Παραδειγματικὴ ἀμάθεια ἐπικρατεῖ εἰς αὐτὰ [τὰ χωριά]. Ἡ κακοδαιμονία των δὲν ἔχει ὅρια, ὁμιλοῦν δὲ τὴν ἀρμενικὴν καὶ τὴν τουρκικὴν καὶ τὴν ἀκανόητον καταστᾶσα ἑλληνικήν... Ὡμίλησα εἰς αὐτοὺς [τοὺς ὀρθόδοξους χριστιανοὺς κατοίκους] εἰς τὴν Τουρκικὴν γλῶσσαν».[88]

Ἡ ἰσχυρὴ θέση τῆς τουρκικῆς γλώσσας δημιουργοῦσε ἀντικειμενικὰ προβλήματα στὸ νὰ παγιωθεῖ ἡ ταυτότητα μιᾶς κοινότητας ποὺ ὅλο καὶ περισσότερο ἀναγνώριζε τὸν ἑαυτό της ὡς ἑλληνική. Μὲ δεδομένη μάλιστα τὴ σημασία τοῦ γλωσσικοῦ κριτηρίου στὴ διαμόρφωση τῆς εἰκόνας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους γενικότερα, ἡ ἀρνητικὴ σημασία τοῦ στοιχείου τονίζεται περισσότερο. Βέβαια, σὲ μία περίοδο ἐνίσχυσης τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας ἡ πραγματικότητα αὐτὴ δὲν ἦταν ἐπιθυμητή, κάτι ποὺ ὑπογραμμίζεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἵδρυσης ἑλληνικῶν σχολείων, τὰ ὁποῖα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀποτελεσματικότητά τους λειτούργησαν συστηματικὰ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα καὶ μετά. Ἀλλὰ ἡ συστηματικὴ χρήση τῆς τουρκικῆς ὡς μητρικῆς γλώσσας, καὶ ἡ συνεπαγόμενη ἄγνοια τῆς ἑλληνικῆς, ἔπρεπε ἂν ὄχι νὰ ἐξηγηθοῦν, τουλάχιστον νὰ ἀντιμετωπισθοῦν.[89] Ὁ μόνος τρόπος γιὰ

87. Α.Σ.Α., ὑποφάκελος Β΄ Ἀντιόχεια, ἐπιστολὴ τῆς 8/21ης Ἰουλίου 1902.

88. Α.Σ.Α., ὅ.π., ἐπιστολὴ τῆς 16ης Σεπτεμβρίου 1909.

89. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ πρόταξη τοῦ γλωσσικοῦ κριτηρίου στὴ διάπλαση τῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὸ «τουρκικὸ ἔθνος» καὶ ἡ ἐνσωμάτωσή του σὲ αὐτὸ τῶν τουρκόφωνων ὀρθοδόξων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ Semseddin Sami, ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐκφραστὲς τῆς τουρκικῆς ἰδέας, ἐπέμεινε στὴ διατύπωση τῆς ἔννοιας τοῦ «ἀνατολίτη», τοῦ κατοίκου δηλαδὴ τῆς Ἀνατόλιας (Μικρᾶς Ἀσίας) ὡς τοῦ κυρίου πληθυσμιακοῦ ὑποστρώματος τοῦ τουρκικοῦ ἔθνους καὶ ὑποστήριξε τὴ φυλετικὴ συνέχεια τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατόλιας, ὅπως αὐτὴ ἐκφράστηκε μέσα ἀπὸ τὴ χρήση τῆς τουρκικῆς γλώσσας: «ὅπως κάθε μουσουλμάνος δὲν εἶναι Τοῦρκος, ἔτσι καὶ κάθε ὀρθόδοξος δὲν εἶναι Ἕλληνας. Ἡ Θρη-

νὰ ξεπεραστεῖ τὸ πρόβλημα στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐγγράμματης συλλογικῆς συνείδησης ἦταν ἡ ὑποβάθμισή του.

«Γλῶσσα κυριαρχοῦσα ἐν τῷ νομῷ τούτῳ εἶναι ἕνεκα τοῦ μεγίστου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ ὡς *εἰκός* [Γ.Σ.] ἡ τουρκική, μετ' αὐτῆς ἔρχεται ἡ ἀραβικὴ ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς ἰδίᾳ ὁρίοις τοῦ νομοῦ ἕνεκα τῆς γειτνιάσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Μεσοποταμίαν ἐν αἷς, ὡς γνωστὸν κυριαρχεῖ ἡ ἀραβική». Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο παρουσιάζεται ἡ γλωσσικὴ κατάσταση στὴν Κιλικία στὶς σελίδες τοῦ *Ἡμερολογίου* τῆς κοινότητας Μερσίνας. Εἰδικότερα γιὰ τοὺς ἑλληνορθόδοξους ἡ γλωσσική τους ταυτότητα ἐπιχειρεῖται νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ βάση τὴ διαφορετικὴ προέλευσή τους. Αὐτὸς ὁ τρόπος ἑρμηνείας στὴν πραγματικότητα ὑποβαθμίζει τὴ χρήση τοῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου ποὺ σὲ ἄλλες περιπτώσεις θὰ μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς ἀδιάσειστο κριτήριο ἐθνικότητας: «Τούτου ἕνεκα βλέπεις ἐν ταῖς κοινότησι ταύταις ἐκτὸς τῆς Ἀραβικῆς ὁμιλουμένης ὑπὸ τῶν τελευταίων [ὅσων προέρχονταν ἀπὸ τὴν Τρίπολη καὶ τὴ Λαοδικεία τῆς Συρίας] τὴν ὑπάρχουσαν διγλωσσίαν μάλιστα δὲ τῇ τῶν Ἀδάνων, ἔνθα ἐκ τῶν τετρακισχιλίων Ἑλλήνων ὀρθοδόξων τὰ δύο μὲν τρίτα ὁμιλοῦσι τὴν Τουρκικὴν τὰ δὲ λοιπὰ τὴν Ἑλληνικήν. ... Τὴν διαφορὰν ταύτην σὺν τῷ χρόνῳ ἐξαλείφει ἡ ὁσημέραι ... ἐμπεδουμένη Ἑλληνικὴ παιδεία... Πολλοὶ μάλιστα καὶ αὐτῶν τῶν εἰς τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν εἰσελθόντων καὶ ἐκ τῶν Τουρκοφώνων μερῶν τῆς Μεσογαίας Μικρᾶς Ἀσίας καταγομένων ἐν τῷ νομῷ Ἀδάνων ἐξέμαθον ἤδη τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν...».[90]

Ἡ ἀναφορὰ στὴ γλωσσικὴ κατάσταση τῶν ἑλληνορθόδοξων τῆς Κιλικίας δὲν γίνεται γιὰ νὰ ἀποδείξουμε κάτι ποὺ εἶναι εὐρύτερα γνωστό, δηλαδὴ τὸ γλωσσικό τους κατακερματισμό, τὴ «διγλωσσία» τῶν κατοίκων ὅπως ἀναφέρεται στὴν πηγή μας, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ χρήση τῆς τουρκικῆς ἢ καὶ τῆς ἑλληνικῆς γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, δὲν συνιστᾶ πρόβλημα στὸ πλαίσιο μιᾶς θρησκευτικῆς κοινότητας στὴν ὁποία ἡ γλώσσα αὐτὴ καθεαυτὴ δὲν ἀποτελοῦσε κριτήριο, κυρίαρχων τουλάχιστον, διακρίσεων.[91] Ἡ γλωσσικὴ αὐτὴ πραγματικότητα ἀρχίζει νὰ ἀποτελεῖ πρόβλημα στὸ βαθμὸ ποὺ τὸ γλωσσικὸ κριτήριο, μαζὶ μὲ ἄλλα, χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ἀναδιάταξη καὶ τὸ χωρισμὸ μιᾶς ἐνιαίας θρησκευτικῆς κοινότητας μὲ ἐθνικοὺς ὅρους. Ὡστόσο, στὴν περίπτωση τῆς Κιλικίας, τὸ κριτήριο τῆς γλώσσας στὴν «ἐθνοποιημένη» του μορφὴ προτάσσεται μὲ μιὰ καθυστέρηση, μετὰ δηλαδὴ τὴν ἀναγωγὴ καὶ τὴν ἀναπαράσταση τῶν ἑλληνορθόδοξων τῆς Κι-

---

σκεία στηρίζεται στὴν πίστη ἀλλὰ ἡ ἐθνικότητα στὴ χρήση τῆς γλώσσας». Βλ. D. Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, Λονδίνο 1977, σσ. 52-53.

90. *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὀρθοδοξίας Μερσίνης*, σσ. 171-172.

91. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. τὴν προβληματικὴ τοῦ E. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1789*, Κέμπριτζ 1990, σσ. 52-67 σὲ ἀντιπαραβολὴ μὲ ἐκείνη τοῦ A. Smith, *National Identity*, Λονδίνο 1991, σσ. 21-29.

λικίας ὡς ἑλληνικῆς κοινότητας. Στὸ διάστημα αὐτό, ἡ περιορισμένη χρήση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἁπλὰ ὑποβαθμίζεται καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν συνεκτιμᾶται αὐτόνομα. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ «ἐθνοποίηση» τοῦ κριτηρίου αὐτοῦ στὴν περίπτωση τῆς Κιλικίας στηρίζεται στὴν ἤδη διατυπωμένη θέση τῆς ἑλληνικότητας τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν. Ἡ ἀναφορὰ στὴν «ἐμπέδωση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας» ἐκ τῶν ὑστέρων ἐνισχύει τὶς ἐθνικὲς ἀναφορὲς ἀλλὰ ἐπιπλέον ὑπενθυμίζει τὴν ἀργοπορημένη ἀρωγὴ τῆς ἐκπαίδευσης στὴν ἐπισφράγιση μιᾶς δεδομένης ταυτότητας. Ἐδῶ οὐσιαστικὰ ἐρχόμαστε στοὺς μηχανισμοὺς ποὺ ἐνισχύουν τὴ διάχυση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας στὴν Κιλικία. Παράγοντες ὅπως τὸ ἑλληνικὸ ὑποπροξενεῖο τῆς Μερσίνας, τὴ δραστηριότητα τοῦ ὁποίου ἔχουμε ἤδη ἐπισημάνει, ἐπέδρασαν βέβαια πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἀλλὰ ἡ σημασία τους ἦταν περισσότερο «τεχνικὴ» ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἀποτέλεσαν μέρος ἑνὸς κρατικοῦ μηχανισμοῦ ἄλλης χώρας ἡ ἐπιρροὴ τοῦ ὁποίου δὲν θὰ εἶχε ἰδιαίτερη βαρύτητα χωρὶς τὶς ἀπαιτούμενες «πρῶτες ὕλες». Θὰ μᾶς ἀπασχολήσει εἰδικότερα ἡ ἐπέκταση τοῦ σχολικοῦ δικτύου στὴν περιοχὴ τῆς Κιλικίας καὶ ἡ σύνδεσή της μὲ τὸ σμίλευμα τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἑλληνορθόδοξου σχολικοῦ δικτύου ἐκδηλώθηκε ἀργὰ τὸν 19ο αἰώνα καὶ ἀφοροῦσε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τὶς τρεῖς κοινότητες τῆς Κιλικίας. Τὸ πρῶτο σχολεῖο στὰ Ἄδανα ἱδρύθηκε τὸ 1875 σχεδὸν ταυτόχρονα μὲ τὴ σύσταση τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας καὶ λειτούργησε μὲ πολλὰ προβλήματα μέχρι τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1890. Τὸ 1891 ἡ ἐκπαίδευση στὰ Ἄδανα ἀπέκτησε τυπικότερο χαρακτήρα μὲ τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν ἐκπαιδευτηρίων καὶ τὴ δημιουργία παρθεναγωγείου. Στὰ 1904 ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν τῶν δύο σχολείων ἔφθανε τοὺς 235[92] ἐνῶ στὰ 1909 τὰ σχολεῖα τῆς πόλης λειτουργοῦσαν μὲ περισσότερους ἀπὸ 350 μαθητὲς καὶ μαθήτριες. Τὸ 1910 ἡ κοινότητα ἀπέκτησε καὶ νηπιαγωγεῖο γιὰ τὴ δαπάνη ἀνέγερσης καὶ τὴ χρηματοδότηση τοῦ ὁποίου μερίμνησε ἡ χήρα τοῦ Ἀ. Συμεώνογλου, Εἰρήνη.[93] Στὴ Μερσίνα παρατηροῦμε μιὰ ἀνάλογη ἐξέλιξη. Τὸ πρῶτο σχολεῖο ἀρρένων ἱδρύθηκε τὸ 1894 καὶ τὸ 1901 ἱδρύθηκε τὸ ἑπτατάξιο παρθεναγωγεῖο τῆς κοινότητας ποὺ στεγάστηκε σὲ πολυτελὲς νεόδμητο κτίριο τὸ ὁποῖο ἀνηγέρθη μὲ δαπάνες τοῦ ἰσχυροῦ τοπικοῦ παράγοντα καὶ γνωστοῦ βιομηχάνου Ἀ. Μαυρομμάτη. Στὰ 1909 ὁ μαθητικὸς πληθυ-

92. «Στατιστικὴ θρησκευτικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν δυνάμεων τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ διενεργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου, «Ἀνατολὴ» Κ. Λαμέρα 1903-1904» (Α.Σ.Α., Φάκ. Μ.Στ.).

93. Γιὰ τὰ σχολεῖα τῶν Ἀδάνων βλ. Μ. Χριστόπουλος, «Αἱ ἐν τῷ νομῷ Ἀδάνων ἑλληνορθόδοξαι κοινότητες» καὶ Ἀχ. Συμεώνογλους, «Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Κιλικίας», φάκελος Κιλικία 3, Κ.Μ.Σ. Βλ. ἐπίσης τὶς πληροφορίες ποὺ παρέχει τὸ *Ἡμερολόγιο Ἀδελφότητος Ὀρθοδοξίας Μερσίνης*, σσ. 173-175. Ἐπίσης Χ. Σολδάτος, *Ἡ ἐκπαιδευτικὴ καὶ πνευματικὴ κίνηση τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας (1800-1922)*, τόμ. 1, Ἀθήνα 1989, σσ. 174-176.

σμὸς τοῦ ἀρρεναγωγείου ἔφθανε τοὺς 120 καὶ τοῦ παρθεναγωγείου στοὺς 200 μαθητὲς καὶ μαθήτριες ἀντίστοιχα. Ἡ κοινότητα τῆς Ταρσοῦ εἶχε καὶ αὐτὴ ἱδρύσει δύο σχολεῖα, ἕνα ἀρρεναγωγεῖο καὶ ἕνα παρθεναγωγεῖο. Δὲν γνωρίζουμε πότε ἀκριβῶς ἐγκαινιάστηκαν τὰ σχολεῖα αὐτὰ ἀλλὰ δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐμφανίσθηκαν ἔξω ἀπὸ τὸ χρονικὸ πλαίσιο ποὺ συναντήσαμε ἤδη. Τὰ σχολεῖα τῆς Ταρσοῦ πάντως φαίνεται πὼς λειτούργησαν μὲ πολὺ περισσότερα προβλήματα σὲ σχέση μὲ τὰ ἐκπαιδευτήρια τῶν ἄλλων δύο κοινοτήτων λόγω ἔλλειψης χρηματοδοτικῶν πόρων, ἐνῶ καὶ ὁ μαθητικὸς πληθυσμὸς ὑπολειπόταν αἰσθητὰ σὲ ἀριθμό. Γνωρίζουμε συγκεκριμένα ὅτι τὸ 1909 τὸ ἀρρεναγωγεῖο εἶχε 35 μαθητὲς καὶ τὸ παρθεναγωγεῖο μόλις 25 μαθήτριες.[94]

Τὰ ἑλληνορθόδοξα σχολεῖα τῆς Κιλικίας λειτουργοῦσαν σὲ γενικὲς γραμμὲς ἱκανοποιητικὰ ἂν καὶ ἀντιμετώπιζαν ὑψηλὸ κόστος χρηματοδότησης τὸ ὁποῖο πολλὲς φορές, ἰδίως γιὰ τὴν κοινότητα τῆς Ταρσοῦ, ἦταν δύσκολο νὰ καλυφθεῖ. Πέραν ὅμως αὐτῶν ἡ ἐδραίωση ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος στὴν Κιλικία ἦταν γεγονὸς καὶ ἡ ἐπιβίωσή του ἐπιτρέπει τὴ διερεύνηση δύο σημείων. Τὸ πρῶτο ἀφορᾶ τὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχε ἡ ἐκπαίδευση καὶ ἡ μέριμνά της στὴν ὀργάνωση καὶ ἀναπαραγωγὴ τῆς κοινοτικῆς ἐξουσίας, ζήτημα ποὺ ἀντιμετωπίζουμε σὲ ἄλλο μέρος τῆς ἔρευνας. Τὸ δεύτερο σημεῖο, μὲ τὸ ὁποῖο θὰ ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ, ἀφορᾶ στὴ διαπλοκὴ τῶν σχέσεων ἀνάμεσα σὲ ἑλληνικὲς ἐθνικὲς κινήσεις καὶ τὶς κοινότητες τῆς Κιλικίας ποὺ ὀργανώθηκε γύρω ἀπὸ τὴν λειτουργία τῶν ἐκπαιδευτηρίων καὶ ἡ ὁποία ἀποτέλεσε σημαντικὸ παράγοντα στὴ διάχυση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας στὴν Μικρὰ Ἀσία γενικότερα.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐκπαίδευσης στὴν Κιλικία ἀντιμετώπισε ἐξαρχῆς προβλήματα ὡς πρὸς τὴν ποιότητα καὶ τὴ διαθεσιμότητα ἐκπαιδευτικῶν ποὺ ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἐργαστοῦν σὲ αὐτὴ τὴν ἀπομονωμένη γωνιὰ τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας. Οἱ πληροφορίες ποὺ ὑπάρχουν γιὰ τὴν πρώιμη περίοδο τῆς λειτουργίας τῶν ἐκπαιδευτηρίων εἶναι ἐλάχιστες καὶ δὲν ἐπιτρέπουν παρὰ τὴ διατύπωση ὁρισμένων ὑποθέσεων γιὰ τὴν προέλευση τῶν δασκάλων. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι ὅτι οἱ πρῶτοι δάσκαλοι τῶν ἐκπαιδευτηρίων προέρχονταν ἀπὸ τὸ Ἱεροδιδασκαλεῖο τῆς Καισάρειας ἴσως δέ, ὁρισμένοι, καὶ ἀπὸ τὴν Πόλη. Ἀντίθετα οἱ πληροφορίες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν περίοδο μετὰ τὸ 1890 μᾶς δίνουν μία καλύτερη εἰκόνα. Στὴν περίοδο αὐτὴ οἱ δάσκαλοι προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὶς Παιδαγωγικὲς Ἀκαδημίες τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ἀλλὰ καὶ ὁρισμένοι ἀπὸ Παιδαγωγικὲς Ἀκαδημίες ποὺ ἱδρυσαν εὔποροι ὁμογενεῖς στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ὅπως τὰ Ζαρίφεια Ἐκπαιδευτήρια τῆς Φιλιππούπολης. Ὡστόσο ἡ μετακίνηση τῶν δασκάλων πρὸς τὴν Κιλικία, δὲν προέκυψε τυχαία ἀλλὰ ἀπὸ τὴ μεσολάβηση συγκεκριμένων ἐθνικῶν φορέων στοὺς ὁποίους ἀπευθύνονταν οἱ ἐφορίες

94. Βλ. *Ἡμερολόγιον*, ὅ.π., σσ. 175-176.

τῶν σχολείων γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Ἡ ἐφορία τῆς κοινότητας τῶν Ἀδάνων εἶχε ἀπευθυνθεῖ στὸν «Σύλλογο πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» γιὰ νὰ μεριμνήσει γιὰ τὴν ἐξεύρεση διευθύντριας τοῦ παρθεναγωγείου.[95] Ἀργότερα ἡ ἐφορία Ἀδάνων ἀπευθύνεται συστηματικὰ πρὸς τὸ Σύλλογο τῶν «ἐν Ἀθήναις Μικρασιατῶν "Ἡ Ἀνατολή"» γιὰ τὴ στελέχωση τῶν ἐκπαιδευτηρίων της. Ἔτσι τὸν Αὔγουστο τοῦ 1900 μετὰ ἀπὸ σχετικὸ αἴτημα ὁ Σύλλογος ἀποστέλλει ὡς διευθυντὴ τῶν σχολῶν Ἀδάνων τὸν Ἀντώνιο Παπανικητόπουλο. Ἕνα χρόνο ἀργότερα ἡ ἐφορία ζητᾶ ἐκ νέου τὴν ἀποστολὴ διευθύντριας τοῦ παρθεναγωγείου Ἀδάνων ἐνῶ στὰ ἑπόμενα χρόνια ὁ Σύλλογος θὰ μεριμνήσει γιὰ τὴν ἀποστολὴ δασκάλων, νηπιαγωγῶν καὶ διευθυντῶν τῶν σχολῶν μετὰ ἀπὸ τὰ σχετικὰ διαβήματα ποὺ δέχεται.[96] Ἀκόμη καὶ στὶς ἀρχὲς τῆς ἑπόμενης δεκαετίας ἡ ἐφορία τῶν Ἀδάνων θὰ ἐξακολουθήσει νὰ ζητᾶ ἀνώτερο ἐκπαιδευτικὸ προσωπικό, ὅπως ἔγινε μὲ τὴν περίπτωση τοῦ Α. Παπαδόπουλου σημαίνοντος ἐκπαιδευτικοῦ στὸ ἱεροδιδασκαλεῖο τῆς Σάμου[97] ποὺ εἶχε ἱδρύσει ὁ Σύλλογος σὲ συνεργασία μὲ τὸν πρόεδρο τῆς Σαμιακῆς Συνελεύσεως Θ. Σοφούλη.[98] Ἀλλὰ καὶ ἡ κοινότητα τῆς Ταρσοῦ ἀπευθύνθηκε πρὸς τὸ Σύλλογο ἡ «Ἀνατολὴ» γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση ἐκπαιδευτικῶν ἀναγκῶν της. Συγκεκριμένα ἡ ἐφορία τῶν ἐκεῖ σχολείων ἀπευθύνθηκε πρὸς τὸ Σύλλογο γιὰ νὰ μεριμνήσει ὁ τελευταῖος ἔτσι ὥστε ἀπόφοιτος τοῦ παρθεναγωγείου τῆς Ταρσοῦ νὰ γίνει δεκτὴ στὸ Ἀρσάκειο γιὰ νὰ μπορέσει νὰ διδάξει μετὰ στὴ γενέτειρά της.[99] ἐνῶ λίγα χρόνια ἀργότερα ἡ ἴδια ἐφορία ἐζήτησε τὴ χρηματικὴ ἀρωγὴ τοῦ ἴδιου φορέα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ζημιῶν ποὺ προκάλεσαν οἱ συγκρούσεις κατὰ τὴ δίωξη τῶν Ἀρμενίων τὸ καλοκαίρι τοῦ 1909.[100]

95. Δὲν γνωρίζουμε τὸν ἀκριβὴ χρόνο αὐτῆς τῆς διαμεσολάβησης ὑποθέτουμε ὅμως ὅτι τὸ αἴτημα διατυπώθηκε κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1890, πιθανότατα δὲ μετὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν σχολῶν τὸ 1894. Τὴν πληροφορίας παρέχει νεότερη ἐπιστολὴ τῆς Ἐφορίας πρὸς τὸ Σύλλογο ἡ «Ἀνατολὴ» (Α.Σ.Α., Ἀντιόχεια Β΄, Ἐπιστολὴ τῆς 22ας Ἰουλίου 1900).

96. Α.Σ.Α., *ὅ.π.*, Ἐπιστολὲς 22ας Ἰουλίου 1901, 7ης Ἰουλίου 1902, 22ας Ἰουλίου 1903, 10ης Ἰανουαρίου 1904 καὶ 19ης Νοεμβρίου 1909.

97. Α.Σ.Α., *ὅ.π.*, Ἐπιστολὴ τῆς Ἐφορίας Ἀδάνων τῆς 20ῆς Ἰουλίου 1911. Βλ. ἐπίσης Κώδικας Ἀδάνων 410, Πρακτικὸ Δημογεροντίας τῆς 9ης Ἰουλίου 1911 γιὰ τὴν ἀπόφαση τῆς Ἐφορίας νὰ ἐγκρίνει τὸ ὑψηλότατο κονδύλιο τῶν 120 ΤΛ τὸ χρόνο πρὸς τὸν Ἀν. Παπαδόπουλο γιὰ νὰ ἀποδεχθεῖ ὁ τελευταῖος τὴ θέση. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι γιὰ τὸ ζήτημα τῆς πρόσληψης τοῦ συγκεκριμένου διδασκάλου ἡ Ἐφορία Ἀδάνων προσέτρεξε ἀκόμη καὶ στὸ Ἑλληνικὸ Ὑποπροξενεῖο τῆς Μερσίνας.

98. Τὸ Ἱεροδιδασκαλεῖο αὐτὸ δημιουργήθηκε τὸ 1906 μετὰ ἀπὸ τὴ μεταφορὰ στὴ Σάμο τοῦ Ἱεροδιδασκαλείου τῆς Ἀποκαλύψεως τῆς Πάτμου ποὺ ἐπίσης εἶχε ἱδρύσει ἡ «Ἀνατολή». Ἡ σχετικὴ σύμβαση ὑπεγράφη ἀπὸ τὸν Θεμιστοκλῆ Σοφούλη καὶ τὸν πρόεδρο τοῦ Συλλόγου Μικρασιατῶν ἡ «Ἀνατολὴ» Μαργαρίτη Εὐαγγελίδη (Α.Σ.Α, φάκ. Ἱεροδιδασκαλείου Σάμου, Σύμβαση μὲ ἡμερομηνία 9 Αὐγούστου 1906).

99. Α.Σ.Α., Φάκ. Ἀντιόχειας, Ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 30 Ἀπριλίου 1906.

100. *Ὅ.π.*, Ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 12 Ὀκτωβρίου 1909.

Καταλήγουμε στὴν ἄποψη ὅτι μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη καὶ λειτουργία τῆς ἐκπαίδευσης οἱ κοινότητες τῆς Κιλικίας ἀποκατέστησαν μιὰ συχνὴ ἐπαφὴ μὲ ἕνα δραστήριο φορέα τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ἰδέας, ἐπαφὴ ἡ ὁποία, βέβαια, δὲν περιοριζόταν σὲ τεχνικὰ ζητήματα ἀλλὰ ἐπέδρασε στὴ διάχυση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Κατ' ἀρχὰς ἡ διατύπωση τῶν αἰτημάτων τῶν ἐφορι̃ων πρὸς τὸ συγκεκριμένο Σύλλογο ἐνισχύει τὴ μικρασιατική τους φυσιογνωμία, μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἔχουμε ἤδη ἀναπτύξει πιὸ πάνω, καθὼς τὰ αἰτήματα τῶν κοινοτήτων στρέφονται πρὸς ἕνα φορέα ὁ ὁποῖος διατεινόταν ὅτι ἐξυπηρετοῦσε τὴν καθολικὴ ἐθνικὴ προσπάθεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία.[101]

Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν περιορίζεται ἐκεῖ. Μέσα ἀπὸ τὴ διαπλοκὴ αὐτῶν τῶν σχέσεων καὶ τὴν ἀντίστοιχη ἐκφορὰ τῶν αἰτημάτων ἀπὸ τὴν Κιλικία ἡ ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία προσλαμβάνει ἐθνικὸ νόημα καθὼς τὸ ἐπίκεντρό της ἀπετέλεσε ἡ ἐκμάθηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας.[102] Ἡ ἐκμάθηση τῆς ἑλληνικῆς ἀποκτᾶ στὴ συγκεκριμένη περίπτωση σημασία ὡς ἡ γλωσσικὴ ἐκείνη ἐπέμβαση ποὺ θὰ ἐπιτρέψει τὴν ἐπιβίωση μιᾶς μερίδας τοῦ ἔθνους σὲ αὐτὴ τὴ γωνιὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἡ ἐθνικὴ ὑπόσταση τῆς ὁποίας ἐμφανίζεται

---

101. Εἶναι σωστὴ ἡ ἄποψη τοῦ Νίκου Μηλιώρη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «στὴν ἀντίληψη τῶν ἱδρυτῶν τῆς "Ἀνατολῆς" ἡ ἔννοια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοῦ Πόντου ἦταν ἐνιαία» (Ν. Μηλιώρης, «Ὁ Σύλλογος τῶν Μικρασιατῶν ἡ "Ἀνατολή", *Μικρασιατικὰ Χρονικὰ* 12 (1965), σ. 340). Γιὰ τὴ φυσιογνωμία τοῦ Συλλόγου χρήσιμη εἶναι ἡ ἐξέταση τοῦ καταστατικοῦ του (*Καταστατικὸν τοῦ Συλλόγου τῶν ἐν Ἀθήναις Μικρασιατῶν ἡ «Ἀνατολή»*, Ἀθήνα 1891).

102. Μὲ τὸ νὰ ἐπισημαίνουμε τὴ βασικὴ θέση ποὺ εἶχε ἡ ἐκπαίδευση στὴν ἐνίσχυση τῆς ἐθνικότητας δὲν ὑποβαθμίζουμε τὶς ἄλλες διαστάσεις της. Σὲ μία περιοχὴ ὅπως ἡ Κιλικία, ποὺ γνώρισε ταχύτατη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, στὴν ὀργάνωση μάλιστα τῆς ὁποίας συμμετεῖχαν σὲ μεγάλο βαθμὸ ἑλληνορθόδοξοι κεφαλαιοῦχοι, δὲν μπορεῖ παρὰ ἡ ἐκπαίδευση νὰ εἶχε καὶ ἄλλες διαστάσεις. Οἱ ἐμπορικὲς συναλλαγές, ἡ ἀνάπτυξη ἐμπορευματικῶν καλλιεργειῶν, ἡ σύσταση βιομηχανικοῦ τομέα, ἀναμφίβολα δημιούργησαν ἀνάγκες ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ καλύψουν οἱ ἴδιες οἱ ἐπιχειρήσεις ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ καλύψει τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, ὅπως καὶ πράγματι ἔγινε ἐν μέρει. Γιὰ παράδειγμα ἀναγκαία ἦταν, τόσο ἡ καλὴ γνώση τῆς τουρκικῆς ὅσο καὶ ἡ γνώση τῆς γαλλικῆς, οἱ ὁποῖες διδάσκονταν καὶ στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα. Ἀντίθετα ἀπουσίαζε ἡ διδασκαλία εἰδικῶν ἐμπορικῶν μαθημάτων, ἔλλειψη ποὺ χαρακτήριζε γενικότερα τὸ ἑλληνορθόδοξο σχολικὸ δίκτυο τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, μὲ ἐξαίρεση λίγα δευτεροβάθμια ἐκπαιδευτήρια ὅπως ἡ Ἐμπορικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης καὶ ἡ Σχολὴ Γλωσσῶν καὶ Ἐμπορίου τῆς Πόλης. Οἱ λειτουργίες τῆς ἐκπαίδευσης βέβαια δὲν περιορίζονται ἐδῶ. Θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ συνεκτιμήσει καὶ τὴ σημαντικὴ θέση ποὺ ἀπέδιδε ἡ συμμετοχὴ στὴν ἐκπαίδευση ὡς προϋπόθεση κοινωνικῆς ἀνέλιξης γιὰ τοὺς ἄνδρες ἢ ὡς προϋπόθεση εὕρεσης συζύγου γιὰ τὶς γυναῖκες. Πάντως οἱ διαστάσεις αὐτές, ἂν καὶ σημαντικὲς ἀφεαυτὲς δὲν φαίνεται νὰ κυριαρχοῦν στὶς περὶ ἐκπαιδεύσεως ἀντιλήψεις τῶν κοινοτήτων ποὺ ἐξακολούθησαν νὰ συνδέουν τὴν ἐκπαίδευση κυρίως μὲ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀπειλῶν γιὰ τὴν ὑπόστασή τους. Αὐτὸ ἐξάλλου ὑπογραμμίζει ὁ κλασικὸς χαρακτήρας τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαίδευσης γενικότερα στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία.

νὰ ἀπειλεῖται ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ ἀφομοίωση ποὺ εἶχε προηγηθεῖ. Ἡ γλώσσα πλέον προβάλλεται ὡς κριτήριο ἐθνικότητας καὶ ἡ ἐκπαίδευση θεωρεῖται ὅτι θὰ ὀργανώσει ἀποτελεσματικὰ τὴν «ἐπανάκτηση» τοῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἐπιχείρημα τῆς κοινότητας Ἀδάνων γιὰ τὴν ἀνάγκη σύστασης σχολείων στὴν περιοχή: «Ἀπὸ τινῶν ἐτῶν προσπαθοῦντες νὰ ἐκμηδενίσωμεν τὸν σκοπὸν τῶν περικυκλούντων ἡμᾶς τόσων ἀλλοεθνῶν σχολῶν τῶν διὰ προσηλυτισμοῦ προσπαθούντων τὰ ἐθνικὰ καὶ θρησκευτικὰ ἡμῶν φρονήματα νὰ καταπνίξωσι ἠναγκάσθημεν, ἂν καὶ ἡ κοινότης μας εἶναι μικρὰ καὶ ἄπορος, νὰ συντηρήσωμεν τέλειας ἀστικὰς σχολὰς ἀρρένων καὶ θηλέων».[103] Ἀνάλογη ἀντίληψη προκύπτει καὶ ἀπὸ ἐπιστολὴ τῆς κοινότητας Ταρσοῦ πρὸς τὸ Σύλλογο ἡ «Ἀνατολὴ» ὅταν ἐκτιμᾶ ὅτι ὑπάρχει κίνδυνος «ἀπορρόφησης» τῶν ἑλληνορθόδοξων ἀπὸ τὶς ἄλλες πληθυσμιακὲς ὁμάδες «ἐὰν δὲν στηριχθεῖ ἡ πάτρια γλῶσσα καὶ παιδεία [των] τῆς Ἀνατολῆς [ἑλληνορθοδόξων].[104] Τώρα τὸ γλωσσικὸ περιβάλλον ἐκτιμᾶται πλέον ἀρνητικὰ καὶ αὐτό, ὑποστηρίζεται, δὲν μπορεῖ νὰ διορθωθεῖ χωρὶς διδασκάλους καὶ βιώσιμα ἐκπαιδευτήρια. Στὸ σημεῖο αὐτὸ προκύπτει ἡ σχέση μὲ τὶς ἐθνικὲς κινήσεις ὅπως ἡ «Ἀνατολὴ» ποὺ θὰ διαμεσολαβοῦσαν γιὰ τὴν ἱκανοποίηση αὐτῶν τῶν αἰτημάτων.

Ἡ διαπλοκὴ αὐτὴ πάλι δὲν περιορίζεται στὶς σχέσεις τῶν κοινοτήτων μὲ τὸν Σύλλογο τῶν Μικρασιατῶν ἀλλὰ ἔχει καὶ εὐρύτερες συνέπειες. Κατ' ἀρχὴν μέσα ἀπὸ αὐτὴν ἐνισχύεται ἡ εἰκόνα τῆς Ἀθήνας ὡς ἐκπαιδευτικοῦ κέντρου, τὸ ὁποῖο διέθετε τὴ δυνατότητα νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ἐκπαιδευτικὲς ἀνάγκες ὅσων μὴ ἑλληνόφωνων πληθυσμῶν ἐπιθυμοῦσαν τὴν ἐγκατάσταση σχολείων στὴν περιοχή τους.[105] Ἀλλὰ ἐδῶ εἶναι δύσκολο νὰ ἀπομονώσουμε τὴν ἐκπαιδευτικὴ διάσταση τῶν σχέσεων αὐτῶν χωρὶς νὰ συνεκτιμήσουμε ταυτόχρονα ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πρωτεύουσα ἀποτελοῦσε καὶ

---

103. Α.Σ.Α, *ὅ.π.*, Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πρόεδρο τῆς «Ἀνατολῆς» μὲ ἡμερομηνία 30 Ἰουνίου 1900.

104. *Ὅ.π.*, Ἐπιστολὴ Δημογεροντίας Ταρσοῦ μὲ ἡμερομηνία 30 Ἀπριλίου 1906.

105. Ἡ συγκεκριμένη ἀντίληψη γιὰ τὴν Ἀθήνα καὶ τὶς δυνατότητες ποὺ προσέφερε ἦταν διαδομένη στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἡ ἀποφοίτηση ἀπὸ τὶς Παιδαγωγικὲς Ἀκαδημίες τῶν Ἀθηνῶν προσλαμβανόταν ὡς συνώνυμο τῶν «φώτων», τὰ ὁποῖα θὰ μετέδιδε ὁ ἀπόφοιτος στὴ γενέτειρά του. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περιγραφὴ ἀπὸ πηγὴ τῆς ἐποχῆς: «Μία τῶν κοινοτήτων τῆς Πισιδίας... ἐξοικονομήσασα τοὺς πόρους ἀπέστειλεν ἕνα μαθητὴν γυμνασίου εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Διδασκαλεῖον. Οὗτος μετὰ τριετῆ φοίτησιν φέρων τὸ πολύτιμον πτυχίον ἐπανέκαμψεν εἰς τὸ γενέθλιον ἔδαφος. Τότε συνέβη τι παράδοξον καὶ χαρακτηριστικόν. Ἡ κοινότης ἀπεφάσισε νὰ ὑποδεχθῇ ἐπισήμως τὸν πρῶτο ἀληθῆ διδάσκαλον. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἡ δημογεροντία, οἱ πρόκριτοι, αὐτὸς ὁ καϊμακάμης συναρπασθεὶς ὑπὸ τοῦ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἐξῆλθον ἔφιπποι εἰς ὑπάντησίν του. Πλῆθος κόσμου παρηκολούθει. Εἰς δίωρον ἀπόστασιν συνήντησεν ἡ πομπὴ τὴν μορφωτὴν τῆς μελλούσης γενεᾶς. Τὸν ἐχαιρέτισεν μὲ λόγους, μὲ πυροβολισμοὺς καὶ ὁ νεαρὸς διδάσκαλος εἰσῆλθεν ὡς θριαμβευτὴς εἰς τὴν γενέτειραν» (Ἀριστ. Κουρτίδης, «Μικρασιατῶν γλῶσσα καὶ φιλομάθεια», *Ἡμερολόγιον*, σσ. 208-209).

ἕνα ἐθνικὸ κέντρο μὲ συγκεκριμένες πολιτικὲς προθέσεις ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν ἐν μέρει καὶ οἱ ἐκπαιδευτικὲς συναλλαγὲς ποὺ ἀναφέραμε. Ἐδῶ δέ, δὲν ἀναφέρομαι ἀποκλειστικὰ στὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἢ μᾶλλον τὴν κρατικὴ πολιτική, ἀλλὰ στὸ εὐρύτερο κλίμα τῆς Ἀθήνας τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰώνα στὸ ὁποῖο ἀναπτύσσονταν ἔντονες ἀλυτρωτικὲς διαθέσεις. Τὸ νὰ προστρέχει κανεὶς στὴν Ἀθήνα[106] δὲν ἀποτελοῦσε μιὰ οὐδέτερη πράξη ἀλλὰ συνέβαλε καὶ στὴ διαμόρφωση σχέσεων μὲ ἕνα κέντρο μὲ συγκεκριμένες προθέσεις, ὅπως ἡ ἑλληνικὴ πρωτεύουσα. Ἡ διπλὴ αὐτὴ διάσταση τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἐκπαίδευσης στὴν Κιλικία, δηλαδὴ ἡ ἐκμάθηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ ἡ διαμόρφωση στενῶν σχέσεων μὲ ἐθνικὲς κινήσεις, ἀνέδειξε τὴν ἐκπαίδευση σὲ σημαντικὸ παράγοντα διάχυσης ἐθνικῆς συνείδησης καὶ ἐνίσχυσε τὸν ἐθνικὸ προσανατολισμὸ τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς περιοχῆς. Ἡ συμμετοχὴ στὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα δὲν περιοριζόταν στὴν παιδευτική της διάσταση ἀλλὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ δήλωση ἐθνικοῦ φρονήματος.

Ἀξίζει πάντως νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι καὶ ἡ ἐκπαίδευση δὲν εἶχε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐθνικὸ νόημα ἀλλὰ τὸ ἀπέκτησε ἀργότερα. Ἐξ' ὅσων γνωρίζουμε ἡ ἐκπαίδευση στὴν Κιλικία ἔγινε ἀρχικὰ ἀντιληπτὴ καὶ ὀργανώθηκε ὡς μηχανισμὸς ποὺ θὰ συνέβαλε στὴν ἀποτροπὴ τῆς ἱεραποστολικῆς προσηλυτιστικῆς δραστηριότητας. Ἡ δημιουργία τῶν ἑλληνορθόδοξων σχολείων ἀκολούθησε τὴν ἵδρυση τῶν σχολείων τῶν δυτικῶν ἱεραποστολῶν ὡς μία ἄμεση ἀπάντηση σὲ αὐτά. Ὁ Μ. Γεωργιάδης, σὲ μία ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες δημοσιεύσεις ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὴν περιοχὴ τῶν Ἀδάνων, διαμαρτύρεται γιὰ τὴ συνήθεια πολλῶν ἑλληνορθόδοξων νὰ ἀποστέλλουν τὰ παιδιά τους σὲ σχολεῖα ἱεραποστολῶν τὰ ὁποῖα: «...διὰ νὰ προσελκύσωσι πλείστους μαθητὰς ἐκ τῶν ὀρθοδόξων, εἰσάγουσιν εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῶν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ὡς τὰ πολλὰ διορίζοντες ἁπλοῦν γραμματοδιδάσκαλον ἀμφιβόλων θρησκευτικῶν ἀρχῶν... Πρὸς διδασκαλίαν τῆς Τουρκικῆς διορίζουσιν ἐξωμότην τινὰ Ἀρμένιον ἀμέθοδον καὶ πάντῃ ἀστοιχείωτον... καὶ οὕτω μετὰ τετραετῆ ἢ πενταετῆ φοίτησιν ἐξέρχονται μὴ

106. Ἡ ἀνάδειξη τῆς Ἀθήνας σὲ ἐκπαιδευτικὸ κέντρο τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶχε συντελεστεῖ παλαιότερα. Οἱ Παιδαγωγικὲς Ἀκαδημίες τῶν Ἀθηνῶν, οἱ κρατικοὶ προϋπολογισμοὶ ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία εἶχαν ἤδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1870 συμβάλλει ἐνεργὰ στὴν ὑποστήριξη τῶν ἑλληνορθόδοξων σχολείων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ παρέμβαση αὐτὴ πῆρε ἰδιαίτερες διαστάσεις σὲ περιπτώσεις διεκδικούμενων περιοχῶν ὅπως ἡ Μακεδονία, ἡ Κρήτη καὶ ἡ Ἤπειρος. Γιὰ τὴν περίπτωση τῆς Μακεδονίας βλ. τὴν πρόσφατη μελέτη τῆς Σοφίας Βούρη, *Ἐκπαίδευση καὶ Ἐθνικισμός στὰ Βαλκάνια: ἡ περίπτωση τῆς βορειοδυτικῆς Μακεδονίας 1870-1904*, Ἀθήνα 1992. Γιὰ τὴ σχέση ἑλλαδικοῦ κράτους καὶ ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας βλ. τὴν προβληματικὴ τοῦ Π. Κιτρομηλίδη, «"Imagined Communities" and the Origins of the National Question in the Balkans», στὸ M. Blinkhorn-Th. Veremis (eds), *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Ἀθήνα 1992, σσ. 42-51.

γνωρίζοντες προσηκόντως μήτε τὴν Τουρκικὴν μήτε ἄλλην τινὰ τῶν Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, τὴν δ' ἀπέναντι τῆς θρησκείας στάσιν αὐτῶν χαρακτηρίζει κλίσις πρὸς παπισμὸν ἢ μίαν τῶν πολλῶν τοῦ προτεσταντισμοῦ αἱρέσεων ἢ καθόλου θρησκευτικὴ ἀδιαφορία».[107]

Κατὰ συνέπεια ἡ ἀνάγκη ἐκπαιδευτηρίων ἀπαντοῦσε πρῶτα σὲ προβλήματα ποὺ ἔθετε ἡ θρησκευτικὴ σύσταση τῆς κοινότητας. Ἡ ἑρμηνεία τῆς ἱεραποστολικῆς δραστηριότητας ὡς θρησκευτικῆς ἀπειλῆς δὲν χρειαζόταν καμία ἐθνικὴ ἀναφορὰ γιὰ νὰ ἀποκτήσει νόημα καθώς, ἱστορικά, ἡ ἀντιπαλότητα τῶν χριστιανικῶν δογμάτων στὴν περιοχὴ ἦταν ἰσχυρότατη. Συνεπῶς, ἡ ἔμφαση ποὺ δίνεται στὴ θρησκευτικὴ διάσταση τῆς ἐκπαίδευσης, δὲν εἶναι καθόλου τυχαία. Τὰ ἱεραποστολικὰ σχολεῖα πολὺ πρὶν ἀπειλήσουν τὸν ἐθνισμὸ τῶν ὀρθοδόξων μαθητῶν ἐμφανίζονται νὰ ἀπειλοῦν τὴ θρησκευτική τους συνείδηση. Ἐδῶ ἡ ἐκπαίδευση προσλαμβάνεται μὲ θρησκευτικὸ τρόπο ποὺ ἀντιστοιχεῖ καὶ στὶς κυρίαρχες ἀντιλήψεις γιὰ τὴ φύση τῆς κοινότητας καὶ στὶς ἀντίστοιχες ἀντιλήψεις γιὰ τὸ τί συνιστᾶ ἀπειλὴ τῆς κοινοτικῆς συνοχῆς. Ὡστόσο ἀπὸ ἕνα χρονικὸ σημεῖο καὶ μετὰ οἱ ἀπειλὲς ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα τῶν ἱεραποστολῶν ἀποκτοῦν καὶ ἐθνικὸ νόημα. Δὲν πρόκειται ἁπλὰ γιὰ χρονικὴ ὑστέρηση ἀλλὰ γιὰ νέα ἀνάγνωση τῆς πραγματικότητας μέσα ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ἰδεολογία. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποία τὸ θρησκευτικὸ ἐπίπεδο ἐνσωματώθηκε στὸ ἐθνικό, κυρίως μέσα ἀπὸ τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, ἡ μετατόπιση τοῦ νοήματος τῆς ἐκπαίδευσης ἔγινε εὔκολα. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ ἀρχικὴ πρόσληψη γιὰ τὴ λειτουργία τῆς ἐκπαίδευσης δὲν χάθηκε, ὁ προσηλυτισμὸς ἐξακολούθησε νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἀπειλή, τὸ νόημα τῆς ἐκπαίδευσης μετατοπίσθηκε πρὸς τὸ ἐθνικὸ καὶ ἡ ἐκπαίδευση συνδέθηκε μὲ τὴν ἐνίσχυση καὶ παγίωση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας.

Συνοψίζοντας τὸ μέρος αὐτὸ τῆς ἔρευνας θὰ ἐπισημαίναμε τὰ ἑξῆς στοιχεῖα. Ἡ διάχυση τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ταυτότητας στὴν Κιλικία ἔγινε μὲ γρήγορους ρυθμοὺς ἀλλὰ προέκυψε σὲ μιὰ μεταγενέστερη περίοδο. Ἡ ἐθνικὴ ταυτότητα ὡς συλλογικὴ ταυτότητα στὴν περιοχὴ δὲν ἐμφανίστηκε σὲ κενὸ ἀλλὰ συστάθηκε σὲ βάρος τῆς κυρίαρχης μέχρι τότε θρησκευτικῆς φυσιογνωμίας τῆς κοινότητας. Πάντως ἡ φυσιογνωμία αὐτὴ δὲν ἐξαφανίστηκε καθὼς πολλὰ στοιχεῖα της ἐνσωματώθηκαν στὴν ἐθνικὴ ταυτότητα.

---

107. Μ. Γεωργιάδης, «Περὶ τῆς Κιλικίας καθόλου καὶ Ἀδάνων», *Ξενοφάνης* 1 (1896), σ. 278. Νὰ σημειώσουμε ὅτι τὴ διάσταση αὐτὴ ὑπογραμμίζει καὶ τὸ δημοσίευμα τοῦ Μιχ. Καταπότη, «Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Μερσίνῃ», *Ἑλληνισμός*, Φεβρουάριος 1899, σσ. 90-93). Ἐκεῖ (σ. 91) καταγγέλλεται ἡ ἱεραποστολικὴ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα στὴ Μερσίνα, ἀκριβῶς διότι «διδάσκει τὴν ἀπάρνησιν τῶν ἐθνικῶν αἰσθημάτων, τῶν ἐθνικῶν πεποιθήσεων». Ἂν καὶ ἡ ὀπτικὴ ἐδῶ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴν τοῦ Μ. Γεωργιάδη, συμπίπτει ὡστόσο στὴν πρόσληψη τῆς δυτικῆς ἱεραποστολικῆς δραστηριότητας ὡς τοῦ ἰσχυρότερου κινδύνου γιὰ τὴν ἑλληνορθόδοξη κοινότητα.

Ἡ διαδικασία αὐτὴ δὲν προέκυψε οὔτε ἀβίαστα οὔτε φυσικὰ ἀλλὰ ὀργανώθηκε μέσα ἀπὸ συγκεκριμένους ὅρους καὶ πολιτικὲς διαμάχες ποὺ ἐπέδρασαν καὶ στὴ μορφὴ καὶ στοὺς τρόπους παραγωγῆς τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Ἡ ἀνάλυση τῆς διαδικασίας αὐτῆς ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσουμε τὶς μετατοπίσεις τῶν προσλήψεων καὶ τῶν νοημάτων σὲ συλλογικὸ ἐπίπεδο, τὴν ἐπικράτηση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας ἀλλὰ καὶ τὶς ἀντιστάσεις ποὺ ἔστω καὶ μὲ μιὰ ἐξαντλούμενη δυναμικὴ συντηροῦν στοιχεῖα τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικῆς φυσιογνωμίας. Ἐπιπλέον ἡ ἔρευνα ἐπισήμανε καὶ τὴν ἀνάδειξη τῶν εἰδικῶν ἐκείνων τόπων ποὺ ἀναπαριστοῦν τὴ σχέση τῶν κοινοτήτων αὐτῶν μὲ τὴν ἐθνικότητα, τὴν ἱστορία καὶ τὴ γεωγραφία τῆς περιοχῆς, τόπων ποὺ ἡ διαμόρφωσή τους ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴ «φαντασιακὴ» σύνδεσή τους μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἐθνικὴ κοινότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἀνάδειξη τῶν τόπων αὐτῶν δὲν κατέγραψε ἁπλῶς τὴν ἔκφραση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας ἀλλὰ συνέβαλε ἐνεργὰ στὴ διατύπωσή της. Στὸ σημεῖο αὐτὸ προκύπτει ἄμεσα ἡ σχέση τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας μὲ τὴν ἐκφορὰ ἑνὸς ἐθνικοῦ λόγου ἔξω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἡ ἴδια δὲν ἔχει νόημα. Μέσα ἀπὸ τό λόγο αὐτό, τὸν ὁποῖο συνιστοῦν καὶ οἱ τόποι ποὺ ἀναφέραμε καὶ ἡ διατύπωση τῶν πολιτικῶν αἰτημάτων τῶν κοινοτήτων, ἡ πραγματικότητα ἀναδιατάσσεται καὶ τὸ νόημα παραδοσιακῶν κατηγοριῶν ὅπως ἡ θρησκεία, ἡ χρήση τῆς γλώσσας καὶ ἡ φύση τῆς κοινότητας, ἀλλάζουν καὶ μετατοπίζονται πρὸς τὸ ἐθνικὸ ἐπίπεδο. Σὲ τελευταία ἀνάλυση οἱ τρόποι παραγωγῆς ταυτότητας ἀναφέρονται στὴ μετατόπιση τοῦ νοήματος τὴν ὁποία ἐπιφέρει ὁ ἐθνικὸς λόγος γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς κατηγορίες καὶ τὴ νομιμοποίηση ποὺ ὁ ἴδιος εἰσπράττει μέσα ἀπὸ τὴ διαδικασία αὐτή.